

“תלמיד חכם שלא נספד כהלכה”

יעקב שמואל צורי ומחקריו במשפט העברי על רקע תולדות מחקר תחום זה

1. מבוא
2. תולדות חיים
3. מניעיו ומטרתו של צורי בחקר המשפט העברי
4. יצירתו הספרותית של צורי
- א. ‘רעיונות התלמוד’, ניתוח דרך המחשבה של חכמי התלמוד
וחקר ישיבותיהם
- ב. ‘ביוגרפיות תלמודיות’
- ג. ‘משפט התלמוד’
- ד. ‘תולדות המשפט הצבורי העברי’
- ה. ‘תורת המשפט האזרחי העברי’
- ו. ‘עריכת המשפט העברי לשם הכנה והצעה’ – מפעל הקודיפיקציה
- I. ‘חוק חברת השותפות’
- II. ‘חוק מתעסק שלא ברשות’
- ז. ‘עקרונות המשפט העברי’
5. במקום סיכום: צורי וגולאק

1. מבוא

כותרתו של מאמר זה לקוחה מכותרת מאמר הספד שכתב עודך הדין – ששלח ידו גם בחקר המשפט העברי והוראתו, דבר אשר כשלעצמו איננו ידוע לרבים – אדיה לייב גרייבסקי¹. מקורה של כותרת זו בתחושה כי למרות מפעלו הגדול

* מאמר זה הוא חלק מעבודת מחקר על מחקר המשפט העברי במאה העשרים. המאמר עושה שימוש במסמכים המצויים בארכיון הציוני המרכזי ובארכיון האוניברסיטה העברית בירושלים. תודה לצוותי עובדיהם המסורים על הסיוע באיתור החומר.

1 “תלמיד חכם שלא נספד כהלכה”, העולם, 36 (כב אייר תש"ג, 27.5.43), עמ' 318-319 (להלן: גרייבסקי). משם הועתקה הכותרת לערך שנכתב עליו בספר: ח' מרחביה (עורך), הגמנסיה העברית בירושלים – ספר היוכל תרס"ט-תשי"ט, ירושלים תשכ"כ, עמ' 330.

בחקר המשפט העברי, היותו פורץ דרך בתחומים חדשים במחקרו והיקף עבודתו המרשים בכל תחומי המשפט², לא זכה צורי להכרה ראויה. כבר לפני ארבעים וחמש שנים כתב עליו תלמידו יעקב קופל מיקלישנסקי³:

צורי שנא את הרבנות ואת ההתברכות ולא בקש אף כבוד לעצמו. אף הכבוד לא רדף אחריו ולא ניתן לאדם גדול זה אף שמינית שבשמינית של ההכרה הראויה. לרגלי מאמר זה ביקש הכותב למצא נתונים ביאוגרפיים על צורי בתוך לכסיקונים ואנציקלופדיות הכוללים שמות הרבה פחות חשובים, ובשום מקום לא מצא את שמו. יש בכך פגיעה קשה לא רק בכבוד האיש, אלא גם בכבוד כתביו הדגולים ובכבודה של הספרות העברית המשפטית.

ודומה שהדברים לא השתנו באופן ממשי.

ואכן, גם אם ניתן לחלוק על רבים מדבריו ולהסתייג מסגנונו ומתוצאות מחקריו, הרי שלא ניתן להתעלם מהם, בפרט בתחומים בהם היווה חלוץ מרכזי, כמו בחקר המשפט הציבורי העברי⁴, בעשייה קודיפיקטיבית או בתחומים

על גרייבסקי ראו: ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב וכוניו, כרך שלישי, ת"א 1949, עמ' 1466-1465. גרייבסקי מציין כי הכיר את צורי "לראשונה בשנת 1914, כששימש מורה לתלמוד בגימנסיה ירושלים" (ראו להלן על עבודתו זו), ובפעם השניה הכיר אותו בתקופה הארוכה בה שהו שניהם בפריס (ראו להלן הע' 45).

גרייבסקי כתב ספר על הר"ר מגאש ומספר רב יחסית של מחקרים במשפט העברי במספר תחומים. חלק ממאמריו נאספו בספר סוגיות במשפט ובהיסטוריה (בעריכת י' קריב), ירושלים תשל"ב. לפרסומים נוספים שלו ראו: נ' רקובר, אוצר המשפט ח"א, ירושלים תשל"ה, לפי מפתח המחברים בעמ' 517.

2 לרשימת פרסומיו ומאמרי ביקורת שנכתבו עליהם ראו את הנספח. להלן יאוזכרו חיבוריו על פי מספרם בנספח.

3 י"ק מיקלישנסקי, "ש. צורי", בתוך: ש"ק מירסקי (עורך), אישים ודמויות בחכמת ישראל באירופה המזרחית לפני שקיעתה, ניו-יורק תשי"ט, עמ' 338-352. מיקלישנסקי, לימים פרופסור לספרות רבנית ולהלכה ב-Hebrew College בבוסטון, היה בעצמו, בין היתר, חוקר משפט עברי. את מחקרו הראשון – המשפט הפלילי הבינלאומי על פי המשפט העברי – הוציא בורשה בתרצ"ח. מחקרים נוספים בתחום התפרסמו באוסף מאמריו: ערכים והערות, ירושלים-ת"א תשל"ו.

יצוין כי ב-*Encyclopedia Judaica* ניתן ערך קצר בן חצי טור לצורי (כרך 16, עמ' 1241), אולם הוא נכתב בידי חוקר התלמוד האמריקאי הידוע יעקב נויזנר ולכן עוסק בעיקר במחקריו החלמוריים של צורי (ראו להלן פרק 4א). נויזנר מסיים את דבריו באמירה הבאה: *Zuri made a substantial contribution to the study of talmudic history and law. However, his prolixity and occasional inaccuracies, combined with a single-minded adherence to his primary interpretive principle, have limited his impact*".

4 שישה ספרים כתב צורי תחת הכותרת: "תולדות המשפט הציבורי העברי" (נ' רקובר, אוצר המשפט, לעיל הע' 1, עמ' 146 פריט מס' 3578 מזכיר רק חמישה ספרים, ראו להלן הע'

אחרים שחלקם לא נחקר עד היום באופן מקיף יותר מזה של צורי, למשל מחקר על דיני הניזקין⁵.

למרות זאת, בסקירות שונות העוסקות בחקר המשפט העברי במאה העשרים לא הוזכר צורי כלל או שהוזכר בקצירת האומד, ולא לטובה⁶. כך, בספרו הגדול של מנחם אלון 'המשפט העברי' מוזכר צורי פעם אחת בלבד, ואף זאת רק באזכור ביבליוגרפי קצר⁷. וכך בסקירתו של שלום אלבק על מחקר המשפט העברי⁸:

במחצית הראשונה של המאה העשרים ראוי להזכיר ארבעה מחברים. י"ש צורי שבא ממזרח אירופה, כתב ספרים רבים על המשפט בימי התלמוד, אבל חידושיהם השערות שאינן מיוסדות, ומה שהביא אינו שיטתי ולא ביקורתי דיו, ותועלתו מועטת.

306). יותר מכל חוקר משפט-עברי אחר בתחום זה, ולמרות המחשבה הראשונית כי מדובר במחקר היסטורי גרידא, ללא נפקות מעשית, הרי שלא כך הדבר (ראו להלן פרקים 3, 7ד). בכל זאת, כמעט לא זכו ספריו אלה להתייחסות או לאזכור.

5 נספח, מס' 16. עד היום טרם נכתב ספר מקיף ממנו ביני הניזקין של המשפט העברי. למרות זאת, ספרו זה איננו ידוע לרבים ואיננו מאוזכר אף במקומות שהיה ראוי לעשות כן.

6 ספריו של צורי בתחומי חקר דרכי המחשבה התלמודית והביוגרפיות של חז"ל (להלן פרקים 4א, 4ב) מאוזכרים במחקר יותר מאשר ספריו 'המשפטיים'. על דרכו בחקר דרכי העריכה של התלמוד הבבלי נכתב מחקר קצר, המתבסס בעיקר על כמה עמורים בספרו של צורי 'רב אשי' (נספח, מס' 9, עמ' 39-27); S. Kanter, "I.H. Weiss and J.S. Zuri", in: J. Neusner (ed.), *The Formation of the Babylonian Talmud*, Leiden 1970, pp. 19-25.

7 מ' אלון, המשפט העברי, מהר' שלישיית, 'ירושלים חשמ"ח, עמ' 73 והע' 26. הוא מוזכר בסקירתו של אלון אודות תולדות המחקר של המשפט העברי, בקשר לטענה כי "חוקרי המשפט העברי כמעט עד ימינו אנו שמו את עיקר מעייניהם במחקר של המשפט העברי בתקופת המקרא או בתקופת התלמוד". בהקשר זה מוזכר, בין החוקרים במאה העשרים, י"ש צורי, ובהערה המתלווה לשמו ציון לספריו 'משפט התלמוד' (כולל פירוט חלקיו) ו'תולדות המשפט הציבורי העברי' ובסוף: "רעוד". אולם, מעבר לכך שהטענה כי צורי התרכז בעיקר במשפט התלמודי איננה מדויקת (למרות שהיא כן מדויקת בהתייחס לספרים שבחר אלון למנות בהערות השוליים), ובפרט לא בספריו האחרונים (ראו להלן פרקים 4ה, 14), הרי שמפליא כי שמו איננו מאוזכר במקומות נוספים בספר בהם היה ראוי לאזכרו, בפרט בפרק הארבעים ואחד העוסק בנסיגנות ההחייאה של המשפט העברי והתאמתו למדינה היהודית העתידה לקום, דבר שבו עסק צורי רבות, בפרט בגולת הכותרת של מפעלו "עריכת המשפט העברי (לשם הכנה והצעה)" (להלן פרק 14), פרוייקט של נסיון קודיפיקציה בתחום החקיקה האזרחית שקשה למצוא לו אח ורע לפניו ולאחרי, ודאי לא ע"י מחבר יחיד.

8 ש' אלבק, "המשפט העברי ומדעי היהדות", בתוך: צ"א שטיינפלד (עורך), חקר התורה שבעל פה בחמישים שנות המדינה, ירושלים תשס"ב, עמ' 15-22, בעמ' 17.

אולם זאת יש לומר: דומה שקשה להצביע על חוקר אחר בתחום המשפט העברי שהיקף פרסומיו משתווה לזה של צורי⁹. מלבד מספר מאמרים, כתב האיש עשרים ושניים ספרים, קטנים וגדולים. נכון הוא שחלק מספריו אינם עוסקים בחקר המשפט העברי באופן ישיר אלא בחקר התלמוד, חכמיו ובתי המרש השונים, אולם גם מחקרים אלה מהווים חלק מן החזון המחקרי של צורי בתחום המשפט העברי, וראו להלן בפרקים 4א, 4ב. אך גם אם נתרכז בחיבוריו העוסקים במוצהר ב'משפט עברי' נגלה כי אין לו מתחרה מבחינת היקף העיסוק בתחומי המשפט השונים: במשפט האזרחי לחלקיו השונים, כולל נסיון לקודיפיקציה מפורטת של פרקים במשפט האזרחי, תחום שבו נתייחד בין חוקרי המשפט העברי; במשפט הציבורי במובנו הרחב: אם זה בדיני עונשין בספר השישי של 'משפט התלמוד' (נספח, מס' 6 ספר ו) ואם זה בסדרת הספרים 'תולדות המשפט הציבורי העברי' המונה שישה ספרים (נספח, מס' 13, 17) ובה יש ניתוח היסטורי של מוסדות ההנהגה בתקופת חז"ל; בדיני המשפחה (בספרו הגדול 'משפט התלמוד', נספח, מס' 6 ספר ב ובמאמרו המוזכר בנספח, מס' 29¹⁰). נקודה מעניינת נוספת היא, שבמסגרת מחקרו 'משפט התלמוד' הוא לא הצטמצם רק לתחומים שזכו למקבילות המשפטיות במשפט המודרני, אלא ייחד את שני החלקים האחרונים ל'משפט הכהנים' ול'משפט המקדש'¹¹.

מאמר זה ינסה לשרטט את קווי האופי של כלל מחקריו של צורי ואת תהליכי התפתחותם, וכן ינסה למקם אותם על רקע הביוגרפיה שלו, על רקע האיריאולוגיה הציונית בה דגל כל חייו ועל רקע כלל המחקר במשפט העברי במחצית הראשונה של המאה העשרים. בכך ינסה המאמר להעמיר מצבה לחוקר נשכח זה ולהשתמש בו כאספקלריה לחלק מרכזי ונכבד של חקר המשפט העברי בתקופה האמורה, באמצעות השוואתו והנגדתו לחוקרים אחרים שפעלו בתחום זה. לדעתי, חקר תולדות תחום המחקר הקרוי 'משפט עברי' – על חוקריו, מטרותיו והאידיאולוגיה השלובה בו – לא זכה עדיין למקום הראוי לו, ומקווה אני שעבודה זו תתרם לו במשהו.

כנספח למאמר הובאה רשימת פרסומיו של צורי ומאמרי ביקורת עליהם.

9 וכבר הכתירו גרייבסקי (לעיל הע' 1), גם אם בגוזמת מה: "י"ש צורי ז"ל היה בתקופתו החוקר התלמודי הפורה ביותר". וראו עוד: 'רב צעיר' (חיים טשנוביץ), "י.ש. צורי" בחוף: הג"ל, מסכת וזכרונות, ניו-יורק תש"ה, עמ' 270-273 בעמ' 273: "הספרים שצורי כתב בחכמת המשפט הם רבים ושונים ומקיפים כמעט כל מקצועות המשפט".

10 להרחבה על מאמר זה ראו להלן ליד הע' 179 ואילך; על מחקריו במשפט האזרחי ועל נסיון הקודיפיקציה שלו ראו להלן פרקים 4ה, 4ו; על 'משפט התלמוד' ראו להלן פרק 4ג; על 'תולדות המשפט הציבורי' ראו להלן פרק 4ד.

11 וראו להלן הע' 112 ובטקסט לידה.

2. תולדות חיים

התיאור הביוגרפי המשמעותי היחיד על צורי נכתב בסמוך לאחר מותו על ידי ידידו, תלמידו והמְצַנֵּט שלו בעת שבתו בשנותיו האחרונות בבריטניה – שמואל לנרמן¹². בשורות הבאות אעשה שימוש במקור זה, אולם אנסה לתקנו ולהרחיבו על סמך מידע נוסף המצוי בירי.

יעקב שמואל שיוק¹³ (את שמו עברת ל'צורי' לאחר עלייתו לארץ¹⁴) נולד בשנת תרמ"ד-1884 בפליצה, פרבר של העיר צ'נסטוכובה שבדרום מרכז פולין, בה היתה קהילה יהודית גדולה. שנים מספר למד בעיר הסמוכה סוכצ'וב אצל ר'

12 ש' לנרמן, "יעקב שמואל צורי", בתוך: ש' ראבידוביץ, מצודה – קובץ לשאלות החיים, למדע ולספרות, לונדון תש"ד, עמ' 286-289. ההספר הודפס שנית כמבוא לספרו האחרון של צורי: י"ש צורי, תורת המשפט האזרחי העברי – ההיפותיקי, לונדון תש"ד, עמ' 1-5, ובגרסה זו אעשה שימוש לאורך המאמר. תיאור זה הוא תקציר עברי של מקור אנגלי ארוך בהרבה ופיוטי למאוד שכתב לנרמן ואשר למיטב ידיעתי לא נתפרסם מעולם. המקור מצוי בארכיונו האישי של לנרמן אשר נשמר בארכיון הציוני המרכזי בירושלים (להלן: אצ"מ), תיק A226/64(1). הוא משתרע על 11 עמודים ואין עליו כל תאריך. שמואל לנרמן עצמו היה גורם פעיל מאוד בחקר המשפט העברי בבריטניה בשנות השלושים והארבעים. גם פעולתו איננה ידועה דיה, ואני עוסק בו ובחברה שהקים לחקר המשפט העברי במאמר נפרד: A. Radzyner, "Jewish Law in London Between two Societies" (טרם פורסם), וראו להלן פרקים 14, 14. לנרמן היה פעיל מאוד כפוליטיקה היהודית בבריטניה ויום פרויקטים רבים הנוגעים למפעל הציוני. הוא גם היה מבין המושכים בחוטים שמאחורי הצהרת בלפור. וראו עליו לעת עתה: Patai, *Encyclopedia of Zionism*. R. and Israel, New-York 1971, p. 699. על רקע מפעליו אלה יש לקרוא את סקירתו אודות תולדות חייו של צורי והדגש על התודעה הציונית שלו.

וראו מה שכתב עליו שמעון ראבידוביץ, במצודה שם, עמ' 289-290: "ש' לנרמן – אחד מבני חבורת-צורי המצומצמת, זו שעמדה לימינו של המנוח וסייעה לאותו 'שמח בחלקו' ומסתפק במועט לישב בלונדון על התורה". רבידוביץ עצמו היה כנראה קרוב לצורי והתכתב עמו. ראו שתי האיגרות המובאות שם. על רבידוביץ ומפעליו הספרותיים ראו: א' גרינבוים, תולדות בית ההוצאה אררט, ירושלים תשנ"ח, עמ' ט-כב ובהע' 1 שם. עשיתי בחלק זה גם שימוש מועט בדבריו של גרייבסקי, לעיל הע' 1. יצוין שהערך הקצר שנכתב על צורי באנציקלופדיה יודאיקה (לעיל הע' 3) מתבסס, כך נראה, על דבריו של לנרמן. שם משפתחו המקורי נכתב שעזאק (כפולניש נכתב Rzezak ובחלק מן המקומות Schesak), והוא הקפיד לציין בשער הלועזי של כל ספריו (אלה שהכילו שער כזה). בשם זה פרסם את ספרו הראשון בתרס"ט (נספח, מס' 1) וכן את ספרו 'תולדות הדומים' בתרע"ד. אולם בספרו השני שיצא בתרע"ד בירושלים – 'תולדות דרכי הלימוד' – הוא כבר נקרא 'צורי-שיוק', ומאו ואילך 'צורי' בלבד (בשער העברי של הספרים).

14 לראשונה מצאתי שם עברי זה בחכנית הלימודים המודפסת הראשונה של הגימנסיה העברית בירושלים משנת תרע"ג-1913 (ספר היובל, לעיל הע' 1, בעמ' 119-120), שם מוזכר המורה לתנ"ך ותלמוד "מר י.ש. שיוק (צורי)". וראו בהערה הקודמת.

אברהם בורנשטיין בעל 'אבני נזר'¹⁵. מאוחר יותר פנה ללמוד בקרקוב, בין היתר, אולי גם אצל רבה של העיר, ר' יוסף ענגיל¹⁶. בשלב מסוים, כנראה בשנת 1902 בקידוב, עזב את פולין ופנה ללמוד בצרפת, גרמניה ושווייץ. לפי לנדמן, למד צורי שם פילוסופיה, לשון, סוציולוגיה, היסטוריה ומשפטים, אך אין אנו יודעים בדיוק באיזו מסגרת ועד כמה למד¹⁷. בתקופה זו יוצא ספרו הראשון: 'ספר רעיונות התלמוד, עם מאמר תכני הידיעה האנושית', שיצא בפריס תרס"ט-1909. זהו חיבור המורכב משני חלקים, הראשון – 'רעיונות התלמוד' הוא בן 47 עמודים, והשני – 'תכני הידיעה האנושית' הוא בן 37 עמודים¹⁸. הרעיונות שבו שולבו בחלק המבוא של 'משפט התלמוד' (ראה להלן פרק 14).

בפריס הוא כנראה נכנס לפעילות ציונית ועולה לארץ ב-1912. לנדמן כותב, כי בירושלים הוא התמנה כמורה לתנ"ך בבית המדרש למורים של אגודת 'עזרה'¹⁹, אולם, בשעוד ספרו 'תולדות דרכי הלימוד' (נספח, מס' 3) מציג עצמו

15 ראו עליו: א"י ברומברג, מגדולי החסידות, ספר ה: האדמו"ר ר' אברהם בורנשטיין זצ"ל מסוכטשוב, ירושלים תשי"ג. על יחסו החיובי של האדמו"ר לרעיונות 'חיבת ציון' ראו: שם, פרק י. וראו: שו"ת אבני נזר, יורה-דעה ח"ב, סימנים תנר-חנז. ייתכן ששם נחשף צורי לראשונה לרעיונות הציונות.

16 כך כתב לנדמן בהספרו שבהקדמה ל'ההיפותיקי', לעיל הע' 12. היה ראב"ד קרקוב. על תולדות חייו ראו: ד' מורגנשטרן בנספח לספרו של הרב ענגיל, שארית יוסף, ת"א תשל"ט. במהדורה הראשונה של הביוגרפיה שכתב לנדמן (לעיל שם) בקובץ 'מצודה', כתוב שלמד אצל 'ר' יואל (?) רבה של קהילת קראקא, ובנוסף האנגלי שבאצ"מ: "Rabbi Joel Engl" ואכן ישנה בעיה: לנדמן כותב שצורי שהה במערב אירופה כעשר שנים, ואם כך עזב את קרקוב בערך ב-1902, משום שב-1912 עלה לא"י. דא עקא, שלפי דברי מורגנשטרן הרב ענגיל הגיע אליה רק ב-1905, ואם כך לא יכול היה צורי ללמוד אצלו שם. וראו גם: מ' וונדר, מאורי גליציה, ח"א, ירושלים חשל"ח, עמ' 227: "...נקרא בשנת תרס"ו לכהן כראב"ד קראקא". רבה של קרקוב בין השנים תרנ"ט-תרס"ה היה הרב חיים אריה ליב הורביץ, ראו: וונדר, מאורי גליציה, ח"ב, ירושלים תשמ"ב, עמ' 203-204. וראו גם: ר' מנקין, 'האורתודוקסיה בקרקוב על סף המאה ה-20', בתוך: א' ריינר (עורך), קראקא-קז'מייז'-קרקוב: מחקרים בתולדות יהודי קרקוב, ת"א תשס"א, עמ' 155-190, בעמ' 170-179.

17 במסמכי 'החברה למחקר ולעריכת המשפט העברי', לעיל הע' 12, הוא מכונה בד"כ 'ד"ר צורי', אך קרוב לוודאי שמעולם לא הוכתר בתואר זה במוסד אקדמי כלשהו.

18 ראו להלן פרק 4א.

19 לא מצאתי מידע המאשר טענה זו או כל קשר אחר של צורי למוסדות של חברת 'עזרה'. למיטב בדיקתי הוא איננו נזכר בספר ההתכתבויות של אפרים כהן, מנהל הנציגות בא"י של חברת 'עזרה' (אצ"מ 42/1). המורה לתנ"ך בביהמ"ד למורים של חברת 'עזרה' היה דוד ילין. ראו: מ' רינות, חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק, ירושלים תשל"ב, עמ' 109-141, ובפרט עמ' 133.

צורי כך: "יעקב שמואל צורי-שיזק (מורה בגימנסיה העברית בירושלים)". ואכן, צורי שימש כמורה לתנ"ך ותלמוד בגימנסיה העברית בירושלים בשנים תרע"ג-תרע"ד²⁰. נוסף לכך הוא עוסק בפעילות ציבורית ותרבותית²¹. בתקופה זו הוא מתעניין לראשונה במשפט העברי, כחלק ממכלול תרבותי של עם ישראל שאמור לקום לתחייה בד בבד עם הפעילות הציונית ההתיישבותית; אז התחיל בכתיבת ספריו העוסקים בישיבות א"י ובבל ובגדולי החכמים בתקופת חז"ל, מתוך מגמה לנתח את דמותם של החכמים ושל בתי המדרש אשר פיתחו את המשפט העברי, כפי שאטען להלן בפרק 4ב.

בשנת תרע"ד יוצאים לאור שני ספריו: 'תולדות הדרומים' ו'תולדות דרכי הלימוד בישיבות דרום, גליל, סורא ונהרדעא' (נספח, מס' 2-3. עליהם ראו להלן פרק 4א).

כשפורצת מלחמת העולם הראשונה הוא נאלץ לעזוב את הארץ לאירופה²², ובהזדמנות זו הוא מוצא אפשרות להעשיר את ידיעותיו הכלליות במשפט עתיק ומודרני. בשנים 1918 ו-1919 הוא מוציא לאור את שני ספריו היחידים שאינם בעברית, ספרים בגרמנית העוסקים בביוגרפיות של רב ושל ר' יוחנן (נספח, מס' 4-5). ספרו על רב זכה בהמשך למהדורה עברית מורחבת בהרבה (נספח, מס' 11).

בשנת 1920 או 1921²³ הוא חוזר לא"י ומשמש כמורה למשפטים בבית הספר למשפט של ממשלת המנדט הבריטי בירושלים (המוסד שנקרא ה-Law

20 ראו: מרחביה, לעיל הע' 1, בעמ' 120 ובעמ' 330. בעמ' 120 מתוארת תכנית הלימודים של תרע"ג ובה מוזכר צורי כמורה לתנ"ך ותלמוד ב'מחלקות', כלומר בכיתות התיכון של המוסד, שהכיל אז גם 'מכינות' כלומר: כיתות בית ספר יסודי.

21 לנדמן מציין כי "באליעזר בן יהודה וביתר חברי וועד הלשון מצא המנוח רעים כלבבו, ואתם השתתף במרץ ובהתלהבות בהחייאת השפה והתרבות העברית". יש לציין כי צורי מעולם לא היה חבר רשמי בוועד הלשון. ראו: "חברי ועד הלשון והאקדמיה תר"ן-תש"ל", בתוך: האקדמיה ללשון העברית – לקט תעודות, ירושלים תש"ל, עמ' 81-85.

22 גרייבסקי, לעיל הע' 1, מספר כי "בפרוץ המלחמה העולמית הראשונה, גורשו ע"י התורכים ונסעו יחד למצרים". משם המשיך, כנראה, צורי לאירופה.

23 לנדמן מציין כי צורי חזר ארצה ב-1920, אך גרייבסקי מספר כי לאחר נסיעתו עם צורי למצרים, הי' "עשר שנות פרידה", ולאחריהן "נפגשנו שוב בפריז... בשנת 1924 [שם] עלה בידו לסדר בתוך מבצר היהדות המתבוללת שבצרפת, באולם בית הכנסת הגדול של רחוב לה וויקטואר, בנוכחות הרב הראשי ישראל לוי ז"ל ובנשיאותו של הפרופסור לוי-אולמן, הרצאה פומבית על המשפט העברי". מכיון שגרייבסקי חזר לארץ ב-1919 ועזב לפריס בשנת 1921 (תדהר, לעיל הע' 1), ובשנים אלה לימד תלמוד בגימנסיה העברית, תפקיד אותו מילא צורי עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה, קשה להניח שלא היה פוגש בצורי בירושלים, אילו חי בה באותה תקופה. מכאן שיש לשער כי חזר לארץ רק בשנת 1291. וראו בהערה הבאה, שבשנה זו החל ללמד בישיבורים למשפט.

'Classes' או 'השיעורים למשפט')²⁴. במשרה זו הוא מחזיק עד לסוף שנת הלימודים 1925, אז מחליפו בתפקיד זה שמואל איזנשטדט²⁵.

24 על מוסד זה ועל אופיו ראו: א' לחובסקי, "החינוך המשפטי בארץ-ישראל המנדטורית", עיוני משפט, כה (תשס"כ), עמ' 291-342, בעמ' 297-309. המוסד הוקם ב-1920 ע"י נורמן בנטוויץ' שהיה היועץ המשפטי של ממשלת המנדט. נראה שצורי לימד בו משנתו השנייה. ראו בדיעצה המתארת את מבנה בית הספר: "ידיעות" – בהשכלה המשפטית ובמדע המשפטי: בבית הספר למשפט של ממשלת ארץ-ישראל, המשפט, א (תרפ"ז), עמ' 132: "...המרצים היו: ...מר ש. צורי והרב ש. אסף הרצו במשפט העברי במקום הד"ר אליאש בשנה הראשונה". בתיקי משה זמורה שבאצ"מ (A215/173) מצויה תכנית לימודים של המוסד משנת 1923: צורי מוזכר כמורה לשנה הראשונה והשנייה ועליאש לשנה השלישית. יש מערכת שעות בעברית, שם הקורס נקרא: 'משפט עברי', ומערכת באנגלית שבה הוא נקרא: "rabbinical law". בשנת 1925 החל ד"ר שמואל איזנשטדט ללמד שם משפט עברי. ראו: ש' איזנשטדט, "על הוראת המשפט העברי בבית הספר למשפט של ממשלת ארץ-ישראל", המשפט, ב (תרפ"ז-תרפ"ח), עמ' 209-216, בעמ' 210: "כותב הטורים האלה, שהוא מרצה את המשפט העברי בבית הספר זה השנה השלישית...". מאמר זה (שהופיע בשינויים קלים גם בספרו של איזנשטדט, ציון במשפט, ת"א תשכ"ז, עמ' 120-129) מתאר את הדרך בה נלמד המשפט העברי בבית הספר ואת השינויים שאיזנשטדט הכניס ושאף להכניס בהוראת התחום. הוא גם מלין על כך שמדובר במקצוע רשות ולא חובה ועל כך שמוקדשות לו שעותיי בשבוע בלבד. במאמר נמסר תיאור קצר על המרצים שקדמו לאיזנשטדט, ללא הזכרת שמם (המשפט שם, עמ' 209): "...השיעורים, שנקראו על ידי מרצים תורניים בעלי השכלה משפטית, היו מכוונים להקנות לתלמידים ידיעה כללית באותם חלקי המשפט העברי, שהם נוהגים למעשה בארץ ישראל... אולם חלופי המרצים בבית הספר וגלגולי התפתחותה של הפעולה המתוקקית בארץ הפריעו במשך זמן מרובה לקביעת מהלך ומסורת בהוראת המשפט העברי בבית הספר". וראו גם: "הערת המערכת" לסקירתו של ח' קנטרוביץ, "השיעורים למשפט", המשפט העברי, א (תרפ"ו), עמ' 146: "מוסד זה, שנוצר מתוך השקפות מדיניות ארץ-ישראליות כלליות, ושמנהליו חדרו כל הזמן לשמירת שווי המשקל בין הגזע הערבי והעברי, הביא בכל זאת כרכה מרובה לפי הערך לתרבות המשפטית העברית... גם המקצוע החפשי, מקצוע של רשות, המשפט העברי, ראוי לתשומת לב מיוחדת. עשרות וגם מאות צעירים שמעו לקח במקצוע דיני אישות, דיני ירושה, והלכות דיינים של המשפט העברי. במקצוע זה הרביצו תורה מהקתדרה של שיעורי המשפט אנשים מומחים, שעלה בידם לחבב על הצעירים את המסורת המשפטית שלנו, ושהשפעתם על המתלמדים היתה גדולה. המרצים היו ש.א. פן (המנוח), ויבדלו לחיים מ. אליאש, י.ש. צורי והרב ש. אסף. אכן, בארץ ישראל, כל דבר תרבותי אם גם הוא נעשה בלי כוונות לאומיות, נעשה מאליה לגורם לאומי".

25 ראו בהערה הקודמת. בתיקי איזנשטדט שבאצ"מ (A212/31) ישנו מכתב מ-26.11.21 שכתב הנ"ל להנהלת ביה"ס כאשר החזיר בחינות, ובו כתב: "שמת אני לציין את העובדה, כי במשך השנה אשר בה תוריתי את המשפט העברי ניכרת אצל המתלמדים התקדמות רבה בידיעת המשפט העברי וב[ה]בנה סיסטמתית של המקורות. ביחד עם זה אני מביע את רצוני שלא להפסיק את יחוסי עם בית הספר גם בשנה הבאה ולהמשיך את קריאת השיעורים משעת התחלת הלימודים, ואם בינתיים ישוב המרצה שקדמני, האדון צורי, נחלק בינינו את המקצוע, שעל פי היקפו וחשיבותו הוא דורש בכלל הוספת שעה או שעותים (!) בשבוע". בתיקי משה זמורה שבאצ"מ (A215/173) ישנו מסמך סיכום של הנהלת ביה"ס מ-25.6.1925, ובו

שנים אלה היו פוריות מאוד מבחינתו של צורי. בשנים 1921-1922 הוא מוציא לאור את 12 חלקי 'משפט התלמוד' (מבוא ו-11 ספרים, נספח, מס' 6. וראו להלן פרק ג), ספרים שיצאו לאור בוורשה, ובשנת תרפ"ד מקים צורי בירושלים הוצאת ספרים פרטית משלו: 'ספריה לביוגרפיות תלמודיות', בה הוא מוציא בשנים תרפ"ד-תרפ"ו את ארבעת ספריו על רב אשי, ר' עקיבא, רב ורבי יוסי בר חנינא מקיסדין (נספח, מס' 9-12. וראו להלן פרק ב). לא ידוע לי על ספרים אחרים שיצאו בהוצאה זו.

בשנים אלה הוא גם משמש כחבר פעיל בסניף 'חברת המשפט העברי' בירושלים²⁶, לצד שמואל איזנשטדט, הרב שמחה אסף, עו"ד מרדכי עליאש (מזכיר סניף החברה בירושלים), השופט גר פרוסקין ואחרים. עם זאת, נראה שסבל מיחס מזלזל מצד חברים אחרים בחברה זו, בפרט מצד עליאש²⁷ ופלטיאל דיקשטיין²⁸, ונראה שאף הסתבך בחובות לחברה, שכנראה עזרה לו להוציא את ספרו על ר' עקיבא (נספח, מס' 10)²⁹.

עוסקים, בין היתר, במינוי ועדות כחינה: Mr. S. "Committee for Rabbinical Law: Zuri & A member to be recommended by the Chief Rabbinate".

26 על חברה זו באופן כללי ראו: מ' אלוך, לעיל הע' 7, בעמ' 1329-1332; א' לחובסקי, "משפט עברי ואידאולוגיה ציונית בא"י המנדטורית", בתוך: רב תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית, ספר הזכרון לא' רוזן-צבי ז"ל, ת"א תשנ"ח, עמ' 633-659. צורי נבחר לוועד המרכזי של החברה באספה הכללית הראשונה שלה בכ"ה אדר תרפ"ב. ראו: המשפט העברי, א (תרפ"ו), עמ' 208. הוא גם היה בין הנואמים הקבועים בישיבות החברה, ואת תקצירי הנואמים שלו ניתן לקרוא בקובצי כתב העת הנ"ל. הוא היה אחד הנואמים בוועידה הראשונה של 'חברת המשפט העברי' בא"י שנתקיימה בסוכות תרפ"ו. ראו קובץ ב (תרפ"ז), עמ' 235. בכרוז של החברה (ללא תאריך, כנראה משנת 1925) המצוי בתיקי מרדכי עליאש שבאצ"מ (A417/540) שכותרתו: "כרוז לעסקני ישראל, לסופריו ולחכמיו בארץ ובגולה" והמתאר את החברה ומטרותיה, נמנים חברי הוועד המרכזי בירושלים ובהם: "ה' י.ש. צורי – מרצה בשעורים למשפט הממשלתיים ובאוניברסיטה העברית".

על המהפכים והמאבקים שחוותה החברה בסניפה הירושלמי, כאשר אנשים דתיים מסוגו של שמחה אסף חברו לחילונים אידיאולוגיים כרוגמת פלטיאל דיקשטיין ושמואל איזנשטדט, ראו מאמרי: "המשפט העברי כין לאומי ודתי – הדילמה של התנועה הדתית-לאומית" (טרם הופיע).

27 בתיקי מרדכי עליאש שבאצ"מ (A417/1), מצוי העתק מכתב מקלמן פרידנברג (מזכיר חברת המשפט העברי בירושלים) לפלטיאל דיקשטיין מיום ית אלול תרפ"ד, בו הוא מספר בזלזול על מכתב שקיבל מצורי ובו "נסים ונפלאות על פגישות שהיו לו עם גדולי המדע מצרפת" ועל גודל הצלחותיו שם (על נסיעתו של צורי לצרפת ראו גם לעיל הע' 23). עיקרו של מכתב זה מודיע על גמר עריכת הקובץ הראשון של 'המשפט העברי', קובץ שיצא לאור בסופו של דבר רק בשנת תרפ"ו, מסיבות עליהן אני עומד במאמרי הנזכר לעיל כהע' 26.

28 איש הסניף התל-אביבי של החברה ואחד מראשיה והוגי דרכה ולימים פרופ' למשפטים בביה"ס הגבוה למשפט וכלכלה שהיה אחד ממייסדיו, ותתן פרס ישראל במדעי החברה

בשנת 1925 מתקבל צורי לעבודה באוניברסיטה העברית הצעידה. מדובר היה בתקופה קצרה של סמסטר אחד (סמס' א של שנת הלימודים תרפ"ה) בה שימש כמתרגל ('חבר לפרופסור' כפי שכונה אז תפקיד זה) של פרופ' יחיאל מיכל גוטמן³⁰. גוטמן³¹ (1872-1942) כיהן במשך שנים רבות כפרופסור

והמשפט. ראו עליו: "אורן, "פרופסור פלטיאל דייקן (דיקשטיין) ז"ל", בתוך: הנ"ל (עורך), פרופ' פלטיאל דייקן (דיקשטיין) – מבחר מונוגרפיות, מחקרים ומאמרים, ת"א תשל"ה, עמ' 21-28. על יחסו לחיבוריו של צורי אני עומד בכמה מקומות בהמשך המאמר. בתיק המוזכר בהערה הקודמת, ישנו מכתב של דיקשטיין לעליאש מב' סיון תרפ"ה, בו הוא שולח לו תמצית שתי הרצאות שנשא עליאש, ומבקש שיעבור עליהן כדי לפרסמם ב'המשפט העברי' (ראו פרסומן: המשפט העברי, א (תרפ"ו), עמ' 184-187. ההרצאות עסקו בהודאה ובהוצאה לפעל לבטחון התובע. בסוף תמצית ההרצאה השנייה מצוין, כי "לעצם ההרצאה העיר כמה הערות חשובות י.ש. צורי". לדברי דיקשטיין, מי שסיכם את ההרצאות היה צורי, ובמקום לכתוב את דברי המרצה כתב את הרעיונות שלו, כלשונו: "בעיקר בהרצאה ע"ד ההודאה מצא צורי כדו"ח שלו בעתון לדבר לא ע"ד ההרצאה ודעות המרצה, כי אם על סברותיו ודעותיו הוא, כי את תוכן ההרצאה הביא ב-2-3 שורות, ואת דעותיו הסביר באיכות יתירה, ואי אפשר גם לדעת, מה שיין לו, ומה שיין למרצה", ועל כן שולח דיקשטיין את הסיכום המקורי של ההרצאה ואת התמצית שהכין הוא לפרסום כדי שעליאש יעבור על זה. כוונתו של דיקשטיין בדבריו היא למאמרו של צורי בעיתון היומי 'דאר היום' (גליון קמד של שנת תרפ"ג), בו באמת יש יותר ביקורת של צורי מאשר סיכום דבריו של עליאש. גם מחלק מביקורותיו של דיקשטיין על ספריו של צורי (נספח, מס' 6, 8, 11, 13-15) עולה ריח עז של זלוול. דיקשטיין חזר בהן על הרעיון, שבעבודותיו של צורי חסרה שיטתיות וכי הן סובלות מפלפול יתר ומחסור 'בסיס הגיוני ישר' 'ועשירים ברמיון ובהשערות'. וראו להלן הערות 110, 161, 194.

29 בתיק הנ"ל (לעיל הע' 27), ישנו מכתב מ-26.1.1925 בו כותב עליאש למר עץ-הדר (ספרו של צורי 'ר' עקיבה' גרסם ב'דפוס מוריה עץ-הדר (שינובים) ירושלים'): "נא להכנס למשרדי באחד הימים הקרובים... לשם סדור תשלום חובו של ה' צורי בערכות כב[ודן] לחברת 'המשפט העברי'". על הקשר של החברה לספרו זה של צורי אנו למדים גם ממכתב נוסף המצוי בתיק. זהו מכתב מ-24.4.1925 שנשלח מ"בית מסחר לספרים 'תרבות'" ל"ועד חברת המשפט העברי", ובו ישנה בקשה לבלעדיות על הפצת ספרו של צורי 'ר' עקיבה. זאת למרות שהספר יצא בחברה של צורי: "ספריה לביוגרפיות תלמודיות". ייתכן שממכתב זה ניתן ללמוד שספריו של צורי נמכרו יפה והיה סכוי להרוויח ממכירתם. מכל מקום, בשער שני ספריו האחרונים במסגרת ספריית הביוגרפיות (נספח, מס' 11-12) מופיע בתחתית שער הספר: "הוצאת ספריה ביוגרפית-תלמודית ירושלים. מכירה ראשית: 'תרבות', המרכז ירושלים". מכל מקום, בביקורתו של דיקשטיין על הסדרה (נספח, מס' 11) לא מוזכר קשר כלשהו לחברת המשפט העברי שמחבר הביקורת היה אחד מראשיה.

30 ראו: ידיעות המכון למדעי היהדות, חוברת א (ניסן תרפ"ה), עמ' 77: "בחור חברים לפרופסורים הוזמנו המלומדים האלה: ...במחלקה התלמודית: הרב יהושע חיים קוסובסקי, הרב שמחה אסף, ה' י.ש. צורי". בתיק 2054 שבארכיונו הפרטי של י"ל מאגנס (השמור בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי) מצויה סקירה שנכתבה בשנת תש"ו על המכון למדעי היהדות שבאוניברסיטה העברית. המחבר (להערכתי, חוקר התלמוד פרופ' יעקב נחום אפשטיין. וראו בהערה הבאה) מחלק את תולדות המכון עד זמנו לארבע תקופות. 'תקופת הבראשית' היתה בשנים 1925-1928, ולדבריו, שלא נעדר

לתלמוד והלכה בבתי המדרש לרבנים בבורפשוט ובברסלאו, משם הגיע למשך סמסטר אחד כדי לכהן כפרופ' לתלמוד בירושלים³². לא ברור כיצד נוצר הקשר שלו עם צורי, אך ראוייה לציון העובדה שישנו דמיון-מה באופי כתיבתם של השניים: בדומה לצורי (להלן פרק 4א) עסק גוטמן בחקר דרכי המחשבה ההלכתית³³, גוטמן עסק בכתיבתה של אנציקלופדיה תלמודית בשם 'מפתח התלמוד'³⁴ שאופיה מזכיר את עבודתו של צורי בספרו 'משפט התלמוד', וכן העובדה כי בירושלים התרכזו גוטמן בהוראת סוגיות מן המשפט התלמודי³⁵, עניין שצורי עסק בו באופן אינטנסיבי באותן שנים. מכל מקום, בין השניים נוצרת היכרות וגוטמן מעוניין שצורי יעבוד עמו. במכתב שכותב גוטמן למאגנס ב"צום העשירי" תרפ"ה (6.1.25)³⁶ הוא מבקש כי תובא "שאלת ה' צורי שעליו דברתי אתך בשבוע החולף לידי פתרון מהיר... כי מצבו דורש שנוי לטובה בהקדם". מאגנס נענה בחיוב, ובמכתב ששלח לו צורי ביום 19.1.25³⁷ אנו מגלים את גודל שמחתו על מינוי זה:

מהם יותר משמץ של זלזול (עמ' 6): "תקופת בראשית זו מצטיינת בריכוז פרופסורים-אורחים שונים לחכמת ישראל בחוץ-לארץ, שהורו בדרך כלל זמן למודים אחד במכון והם... פרופ' י.מ. גוטמן מבית המדרש לרבנים בברסלאו, לתלמוד....". ובהמשך: "עובדה טפוסית לקו פעולתו של המכון בימים ההם, שבשנת 1925 צרפו אליו כחברים לפרופסורים אנשים כמר י. אהרני לכלשנות העברית; מר ש. צורי לתלמוד....".

31 ראו עליו: האנציקלופדיה העברית, כרך י, עמ' 341. רשימת פרסומיו מצויה בספר הזכרון: מחקרים בחכמת ישראל לזכרונו של פרופ' יחיאל מיכל הכהן גוטמן ז"ל, בעריכת ד"ש לוינגר, בודפשט תש"ו, חלק לועזי XXXIII-L.

32 ראו ידיעות המכון, לעיל הע' 30, שם. בסמסטר ב הגיע לארץ פרופ' יעקב נחום אפשטיין הנחשב למייסד המחלקה לתלמוד ומתווה דרכה שנים רבות ואף ליאבי המדע התלמודי המדויק' כלשון תלמידו, פרופ' שאול ליברמן. על פעילותו של אפשטיין באוניברסיטה העברית ראו: ד' שוורץ, "מבתי מדרש לרבנים למכון למדעי היהדות", בחוך: ש' כ"ץ ואח' (עורכים), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים – שורשים והתחלות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 457-475; "ז' זוסמן, "י"ג אפשטיין והאוניברסיטה העברית: פרק בהתהוותו של מוסד אקדמי", שם, עמ' 476-486.

33 ראו ספרו: בחינת המצוות ובחינת קיום המצוות, ברסלאו 1931, בפרט עמ' 20-27.

34 ממנה פורסמו ארבעה חלקים של האות א' בשנים (1906-1930). שאר החומר, שהיה מוכן בשלמותו, אבד בתקופת הכיבוש הגרמני בהונגריה. לביקורת על עבודה זו ראו: ש' קרויס, קרית ספר, ז' (תר"ץ-תרצ"א), עמ' 372-375.

35 ראו ידיעות המכון, לעיל הע' 30, בעמ' 50: "הפרופ' יחיאל מיכל הכהן גוטמן יקרא את השיעורים האלה: א. היחס הדתי והמשפטי שבין ישראל לעמים בחקופת התנאים והאמוראים... ב. פרקים ממבוא ההלכה והמדרש... ג. סוגיות תלמודיות עם סמנריון – ענינים שונים מסדר גויקין...". תוכנו של הקורס הראשון מפורט שם בעמ' 60-66. ראו גם מאמרו המופיע שם בעמ' 25-39: "קנין אשה על פי המקרא והתלמוד".

36 ארכיון האוניברסיטה העברית בירושלים, חטיבה 1930-1925, תיק צ5.

37 שם.

בתשובה על מכתבו הנני מתכבד להודיעהו כי שמח אני למאוד לקבל את ההתמנות אשר אדוני הציע לפני וכי אחשוב לי לחוב ולכבוד גם יחד לקחת חלק בעבודתו המדעית של מר פרופסור גוטמאן לתכלית קדמת מדע תרבותנו. כבד הספקתי אמש להתראות עם מר פרופסור גוטמאן ולדון על רבר תכנית העבודה. בשבוע הבא אנו אמורים להמשיך את סדור התכנית. הנני משתמש בהזדמנות זו להביע להנהלת המכללה, אשר אדוני עומד בראשה, את כל רגשי תורת ו הערצתי גם יחד.

מכתב זה מגלה כמה היתה משרה זו באוניברסיטה חשובה ויקרה לצורי. סביר מאוד להניח ששאף בכל לבו להמשיך בעבודתו שם³⁸, ועל כן גדול היה השבר כאשר הופסקה עבודתו עם עזיבתו של גוטמן, ובאותה עת החליטה האוניברסיטה לייסד קתדרה למשפט עברי, שראשון המחזיקים בה היה אשר גולאק. בנוסף לכך, המשיך הרב שמחה אסף, אשר שימש במקביל לצורי כמרצה למשפט עברי ב'שיעורים למשפט'³⁹, בעבודתו באוניברסיטה, רבר שצורי לא זכה לו⁴⁰. יתכן שאכזבה זו והעובדה שצורי נותר ללא עבודה בארץ הם הגורמים⁴¹ לעזיבתו אותה בפעם השלישית⁴² והאחרונה⁴³, כנראה במהלך 1926 או 1927⁴⁴.

38 ראו חתימתו על כרוז 'חברת המשפט העברי', לעיל הע' 26.

39 ראו לעיל הע' 24.

40 גולאק מתמנה ב-1925 למרצה ל'משפט עברי' ואסף למרצה ל'תקופת הגאונים'. על כך ראו: הסקירה שבארכיון מאגנס, הנוכרת לעיל בהע' 30 (כ'תקופת הבראשית' מונו 10 מורים קבועים ביניהם גולאק ל'משפט עברי' ואסף ל'ספרות הגאונים'); לחובסקי, לעיל הע' 24, בעמ' 317-322 ומקורותיו שם; ש' כץ, "מרע טהור" באוניברסיטה לאומית: מכון איינשטיין למתמטיקה ומכונים אחרים" בתוך: ש' כץ ומ' הד (עורכים), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים – שורשים והתחלות, ירושלים תשנ"ז, עמ' 397-456, בעמ' 456. גולאק היה מוסמך למשפטים אך לאסוף לא היתה השכלה אקדמית כלל, ראו: לחובסקי, שם, עמ' 338-340. וראו עוד: D.N. Myers, Re-Inventing the Jewish past: European Jewish intellectuals and the Zionist Return to History, New York 1995, p. 58. בכמה מקומות בהמשך המאמר, ובפרט בסיכומי, אגע בזיקות נוספות שהתקיימו בין גולאק וצורי.

41 לנרמן (עמ' 2) כותב כי סיבת עזיבתו את הארץ אינה ידועה לו, "אולי לא יכול להסתגל לאווירה ששררה אז בארץ, ואולי היתה סיבה אחרת לכך". מעניין שבטיוטה האנגלית של מאמרו זה (לעיל הע' 12, בעמ' 3) מרשה לעצמו לנרמן לשער: "Perhaps he felt that things were not developing in the direction of a Jewish State. Perhaps he could not fit in with the prevailing tendencies". השערה אחרונה זו יכולה להתיישב עם הידוע לנו על היחס לצורי מצד חברים אחרים ב'חברת המשפט העברי', ראו לעיל הערות 27, 28.

42 לנרמן (לעיל הע' 12, בעמ' 2) מציין כי מדובר 'בפעם השנייה', אך ברור שהפעם השנייה היתה ביקור קצר בפאריס ב-1924. ראו לעיל הערות 23, 27.

צורי עוזב את הארץ ומגיע לפריס⁴⁵, ובתחילת שנות השלושים⁴⁶ עוזב אותה לבריטניה, שם חי עד יומו האחרון ובה כתב את מרבית ספריו, שהם לדעתי גם החשובים שבהם. הוא חי בלונדון כל השנים הללו, למעט התקופה האחרונה לחייו בה חי דוב הזמן באוקספורד⁴⁷, כנראה בשל ההפצצות הגרמניות על לונדון⁴⁸.

43 אם כי יציאה זו לא נתפסה כיציאה לצמיתות בעיני צורי וחבריו בירושלים. ראייה לכך היא המשך רישומו כחבר סניף ירושלים של 'חברת המשפט העברי', כפי שאנו מוצאים בקובץ ד של כתב העת של החברה – 'המשפט העברי', שיצא בשנת תרצ"ג, ובו מזכר עדין צורי כאחד מחברי הוועד המרכזי בירושלים (עמ' 233). באותו קובץ מופיע מאמרו של צורי 'הסתדרות המשפחה', וליד שם המחבר מצוין "פריז".

44 לנדמן, שם, כותב ששהה בארץ שבע או שמונה שנים לאחר חזרתו אליה ב-1920, אך נראה שעזב במהלך 1926, ראו לעיל הע' 25. ספרו האחרון שיוצא בירושלים (ד' יוסי בר חנינא מקיסרין – נספח, מס' 12) יצא לאור בשנת תרפ"ו.

45 לנדמן, שם, מציין שצורי היה יועץ משפטי לממשל הבריטי במצרים לאחר שעזב את הארץ, ומשם הגיע לאירופה עקב בעיות רפואיות. קשה למצוא אישוש למידע זה, מה גם שלנדמן, הכותב כי צורי עזב את א"י ב-1927 או 1928 (ראו בהערה הקודמת) מדבר על כך שצורי "נתעכב שנים אחדות במצרים" ולאחר מכן "ישב מספר שנים" בפאריס (ההדגשות שלי – ע"ר), ואילו ללונדון הגיע ב-1931. וראו להלן הע' 46. עם זאת, ראוי לציין את העובדה שצורי לא פרסם שום חיבור בין השנים תרפ"ו-תרצ"א. יש גם לזכור את העובדה שלימד לפני כן בירושלים במוסד שהוקם בידי שלטונות המנדט. גרייבסקי לא מזכיר במאומה עניין זה ומדבריו עולה, כי מוקד פעילותו של צורי מאז עזיבתו את ירושלים ועד הגעתו ללונדון, בתחילת שנות השלושים, היה בפריו ושם העמיד תלמידים הרבה: "...נוצר על ידו סמינריון למשפט העברי, שמשך אליו שומעים רבים בקרב הסטודנטים למשפט. בפינה נידחת, בקפה 'וולטיר', היה משכן הסמינר". גם הוא מציין את בעיות הבריאות הקשות של צורי.

46 לנדמן מצביע על קיץ 1931 כעל תקופת המעבר, אך נראה שמדובר בתקופה מאוחרת יותר. שלושת החלקים הראשונים של סדרת 'תולדות המשפט הציבורי העברי' (נספח, מס' 13) יוצאים לאור בפריו בשנים תרצ"א-תרצ"ג. החלק הרביעי כבר יוצא בלונדון בתרצ"ג.

47 לנדמן כותב כי חי שם בשנתיים האחרונות לחייו. וראו מכתבו לרבידוביץ מ-22 בספטמבר 1942 (שמעון רבידוביץ, לעיל הע' 12, פרסם במצודה ח"ב (תש"ד), עמ' 290-291, שתיים מן האיגרות שכתב לו צורי), בו הוא כותב כי "מכתבי נתאחר בשל שתי סיבות: ראשית, הגיע לידי בזמן שהעתקתי מושבי ממקום למקום באוקספורד. שנית, הוכרחת לבלות כל השבוע שעבר בלונדון". נראה כי מדי פעם היה נוהג צורי 'לקפוץ' למקומות אחרים באירופה לצורך מחקרו. ראו: מיקלישנסקי, לעיל הע' 3, בעמ' 338, על מסעו של צורי לפריס בשנת 1937, אליה בא "לזמן מה בקשר עם עבודתו המחקרית".

48 ראו איגרת השניה לרבידוביץ, שם עמ' 291, בה הוא כותב: "ביחס ל'תרביץ' הנה כמעט כל הספרים וכתבי היד שהשארת בירושלים נתפורזו כולם ורובם נחרבו...". ורבידוביץ מעיר שם על המלה 'ירושלים': "המנוח שאל ממני כמה חוברות 'תרביץ'. בקש להודיעני שספריו וכו' נשארו בלונדון (והוא, כנ"ל עשה את ימי ה'בליטץ' באוקספורד) – ובמקומה כתב: ירושלים... פליטת קולמוס זו של כותב האגרת – בין התקפת לב לחברתה – אינה נטולת ענין כלל". ממכתב של לנדמן למר שפטסלי עורך ה'ג'זואיש כרוניקל' מיום 16.9.40,

חציה השני של 'תקופת אנגליה' של צורי, התקופה שלדעתי היא החשובה בחייו המחקריים, הוא התקופה עליה יש לנו מידע רב יחסית בזכות מסמכים שנשמרו בתיקי ארכיונו האישי של שמואל לנדמן, והשמורים עתה בארכיון הציוני המרכזי בירושלים.⁴⁹

הקשר בין צורי לבין לנדמן נוצר, כפי הנראה, שנים מספר לאחר הגעתו של צורי לאנגליה. אנו למדים זאת מן המכתב המוקדם ביותר המצוי בתיקים אלה, מכתב בכתב ידו של צורי ללנדמן מיום 23.11.1937.⁵⁰ במכתב זה דוחק צורי בלנדמן לקיים את הבטחתו הנוגעת לארגון אסיפה כלשהי שפרטיה אינם מוזכרים. אני מניח כי כוונתו של צורי היתה לייסוד חברה לחקר המשפט העברי, זו אשר הוקמה לבסוף ב-1939, ואשר צורי היה הגורם הפעיל המרכזי בה.⁵¹ ממכתב זה אנו למדים על תלותו הכלכלית של צורי בלנדמן, תלות שנמשכה עד למותו. צורי מזכיר את "שורת עזרותיו וסיועיו האר(כ)וכה [של לנדמן] אשר הושיט לי תמיד בידים פתוחות מיום היותי פה". המכתב גם מזכיר נסיון של צורי לנסוע לדרום אפריקה בעזרתו של לנדמן, נסיון שנדחה בינתיים, כנראה בשל מצב בריאותו.

אכן, במהלך השנים שבהן שהה צורי באנגליה ניסה לנדמן לעזור לו להגר לדרום אפריקה, לארה"ב ולקנדה. במכתב מיום 19.6.1940⁵² כותב לנדמן לרב דוד דה סולה פול בניו-יורק⁵³ על גדלותו של צורי ועל הצורך לעזור לו לקבל

אצ"מ, תיק A226/64(1), עולה כי פצצת זמן גרמנית התפוצצה בסמוך לביתו של צורי, דבר שגרם לו להלם ומנע ממנו לשוב לביתו. לנדמן מבקש עזרה במציאת מקום רגוע לצורי למספר שבועות.

49 על לנדמן ראו לעיל הע' 12 ולידה. התיקים מכילים מסמכים הנוגעים לחברה שהקים לנדמן, ראו שם, בה כיהן צורי כ'חוקר ראשי'. על חברה זו ועל לנדמן אני מרחיב את הדיבור במאמרי הנזכר שם. מדובר בשלושה תיקים המסומנים ב-A226/64 ולאחר מכן בספרות 3,2,1 כסוגריים. מכאן ואילך אציין רק את המספר שבסוגריים.

50 שם, תיק 1.

51 ראו מאמרי הנזכר לעיל בהע' 12. ממכתב של לנדמן, מיום 23.3.40, שם, עולה כי צורי החל בהכנות להוצאת שנתון למשפט עברי, פרסום שלא יצא בסופו של דבר.

52 שם, תיק 1. בהמשך המכתב נעשה נסיון שכנוע דומה גם לגבי לזרוס גולדשמידט, מתרגם התלמוד הבבלי לגרמנית.

53 הרב ד"ר דוד דה סולה פול (David de Sola Pool, 1970-1885) היה במשך שנים רבות רבה של קהילת 'שארית ישראל', הקהילה החשובה והעתיקה של יהודי ספרד ופורטוגל בניו-יורק, ואחר מדובריה החשובים של היהדות האורתודוקסית המודרנית בארה"ב. ראו עליו: גליון שלם של כתב העת *Tradition*, גליון 30 (1), 1995. לתולדות חייו ולרשימת כתביו ראו שם המאמר הפותח של אחייניתו: N. Adlerblum, "Reflections on the Life and Work of Rabbi David de Sola Pool", pp. 7-16. סביר להניח שלגרמן ציפה שהרב יגלה עניין בצורי בשל פעילותו הציונית הרבה.

אשרת כניסה לארה"ב, למען ימשיך שם את פעילותו החשובה בחקר המשפט העברי. לנדמן אינו חוסך סופרלטיזמים מצורי ומסביר את הצורך שבהעברת פעילותו המחקרית לארה"ב. בנוסף, כותב לנדמן ב-5.7.1940 מכתב לרב הראשי של אנגליה, הרב הרץ⁵⁴, כדי שיעזור לצורי לקבל אשרת כניסה לדרום אפריקה, לשם הוזמן – לדברי לנדמן – ע"י תלמידיו וחבריו כדי לספר על פעילות החברה. נסיונות אלה לא צלחו⁵⁵, וכן לא הנסיון לאפשר לצורי להגר לקנדה⁵⁶, וצורי נשאר בלונדון, אותה עזב כאמור לאוקספורד בתקופת הבליון הגרמני. טרם עזיבתו את לונדון הספיק צורי להרצות סדרת הרצאות הנוגעת למאפייני הייחודיים של המשפט העברי⁵⁷, והצליח לרתום מספר אנשים בכירים ביהדות האנגלית לטובת רעיונותיו על הצורך במחקר המשפט העברי והחייאתו⁵⁸. באותה עת הוא מתחיל בכתיבת הקודיפיקציה של המשפט העברי, אולי מפעלו המחקרי המקורי והמעניין מכל, מפעל המניב שני חוקים ופרשנותם (נספח, מס' 19-18. ראו דיון להלן בפרק 14)⁵⁹.

54 שם, תיק 1.

55 ראו במכתבו של לנדמן לצורי, מיום 15.8.40, שם, המסביר שלא יוכל לקבל אשרה לארה"ב אלא אם יוכיח ששימש שנתיים ברבנות.

56 ראו מכתב של עוה"ד לואיס פיטץ' ממונטריאול ללנדמן, מיום 9.10.40, שם, שבו הוא מסביר מדוע סיכוייו של צורי לקבל אשרה לקנדה הם אפסיים.

57 ראו להלן ליד הע' 252.

58 ראו לעיל הע' 12 ולהלן פרק 14.

59 לא מן הנמנע שעיסוקו זה בקודיפיקציה, אשר היא הצעד המעשי ביותר ליישומה של המשפט העברי במדינה יהודית ומודרנית, קשור ללקחים שהופקו מדיוניה של ועדת פיל הבריטית ב-1937 ומדיוניה של ועדת וודהד (אשר הוקמה כדי לבחון את יישומן המעשי של מסקנות ועדת פיל) ב-1938. הועדות שאלו את החוגים היהודיים הדתיים שראיינו כיצד לדעתם צריכים להיראות המשפט והשלטון במדינה העברית העתידה לקום. התשובות שקיבלו היו מגומגמות ביותר, ראו: י' גואל, להלן הע' 71: "בעצם שאלת המשפט העברי היינו עדים לתופעה מוזרה זו. כשעמדה לדיון השאלה של חלוקת הארץ, ובלב רבים מאתנו כבר נצנצה תקות המדינה העצמאית לעתיד הקרוב ביותר, נגולה גם פרשת המשפט העברי. עוררו עליה חברי הועדות הממלכתיות, הם שאלו את נציגינו על צורת השיפוט והמסגרת הקונסטיטוציונית של המדינה העברית העתידה לקום. במובן כי התשובות היו מגומגמות. אף בפי הטוענים הדתיים, הרבנים והעסקנים החרדיים, לא היתה הצעה ברורה ומפורטת. הם דברו על תחוקה עברית דק בקיום כלליים, תמונה בהירה לא היתה לעיניהם". על חלק מהדברים ששמעה הועדה בעניין זה ראו: י' כץ, מדינה בדרך, ירושלים תש"ס, עמ' 116-121. 'גמגום' זה גרם למספר גורמים לקום ולעשות מעשים שיקדמו את הכשרת המשפט העברי לשם קליטתו במדינה, כדברי גואל בהמשך דבריו הנ"ל: "מיד הורגש הצורך בברור הדבר. נחננסו כנוסים והורכבו ועדות לטכס עצות ולחפש דרך בענין המשפט המקורי שלנו, הציעו הצעות ותכנו תכניות – ועם דחית המסקנות של ועדת פיל נדחתה גם השאלה הזאת. נעלמה האקטואליות – נפסק הטפול בדבר". הידוע שבאותם גורמים היה הרב הראשי, יצחק אייזיק הלוי הרצוג, אשר פנה

בעת שהותו באוקספורד מייחד צורי את עיקר זמנו לכתיבת ספר מבוא מקיף למשפט העברי, ספר שייקרא "Principles of Hebrew Law". ספר זה לא יצא מעולם, אך טיוטות של חלקים שונים ממנו מצויות בתיקיו הנ"ל של לנדמן, ומהן אנו למדים כי הספר היה אמור לעסוק גם בהיסטוריה של המשפט העברי ומקורותיו הספרותיים וגם במתן מבוא ורקע למוסדות המשפטיים השונים שבו. בעת כתיבת ספר זה התפרנס צורי מכספים ששלח לו לנדמן וממקדמות שקיבל עבור הספר מן ההוצאה שהיתה אמורה להוציא אותו לאור (על כל זאת ראו להלן פרק 14). כמו כן, הספיק לכתוב שם את חיבורו האחרון: 'ההיפותיקי' (נספח, מס' 20)⁶⁰, וכנראה אף לחזור לעיסוקו בחקר המשנה⁶¹.

לרבנים בעניין וכן כתב בעצמו. כתיבתו בנידון קובצה בשלשת הכרכים של תחוקה לישראל על פי התורה, ירושלים תשמ"ט. וראו: ש' אליאש, "הרבנות הראשית ותכנית החלוקה של שנת 1937", קתדרה, 21 (תשמ"ב), עמ' 170-155. גם גורמים חרדיים מ'אגודת ישראל' התעוררו לעניין החוקה למדינה בעקבות ועדת פיל. ראו הצעותיהם של ד"ר יצחק ברויאר ושל הרב משה בלוי שנכתבו בעקבות הדיונים של הוועדה, ואשר פורסמו בכתב העת יבנה, ג (ניסן תש"ט), עמ' 33-40. ההנחה שצורי גם הוא הושפע ממחל זה מתבססת על מועד כתיבת שני ספרי הקודיפיקציה (להלן פרק 14) ועל אמירתו הגלויה במאמרו משנת ת"ש ('במישור', נספח, מס' 32): "כשיבוא היום, בו נשיג עצמאות מדינית תתעורר שאלת המשפט העברי בכל חזקה ועצמה, בלי שנהיה מוכנים לפותרה (ראינו את הדבר בימי ההצעה של תכנית פיל)". על קריאות נוספות לעריכת קודיפיקציה עברית ראו להלן בתחילת פרק 14.

60 על הערכתו של צורי את ספרו זה ראו במכתבו לרבידוביץ, לעיל הע' 47. וראו עוד להלן בהע' 178 ובפרק הסיכום.

61 במכתב לרבידוביץ מיום 7.1.1943 (פורסם ב'מצודה', לעיל הע' 47, בעמ' 291) מספר צורי על מאמר אותו הוא מסיים לכתוב והנוגע לעריכת המשנה. המטרה במחקר זה היא כמובן חקר תולדות המשפט העברי – "...עלינו למצוא דרך לגלות הלוט מעל המשניות הראשונות. כי רק בהכרת תואר המשניות הראשונות נעמוד על תואר התפתחות המשפט העברי, אשר בלעדיו לא יתכן כל מדע משפטי". לדבריו, משנת רבי טשטשה את המקורות הקדומים מהם הורכבה, ומקורות אלה ניתנים לחשיפה והפרדה ע"י ניתוח פרמטרים לשוניים שונים. לדבריו, "לעור בזה תהיה לנו התוספתא, שבה נשתמרו הרבה מהמשניות הקדומות, ואשר מתגלה בהן באמח סגנון אחר". בהמשך דבריו מרגיש צורי טענתו זו. טענה זו בדבר היחס בין המשנה והתוספתא זכתה באתרונה לדיון מעמיק. ראו: ש"י פרידמן, תוספתא עתיקתא, רמת-גן תשס"ג, מבוא. צורי החל לעסוק בדרכי עריכת המשנה כבר בראשית שנות העשרים בספרו 'משפט התלמוד' (נספח, מס' 6 ב'מבואות', עמ' 12-3) וביתר הרחבה בספרו 'ר' עקיבה' (נספח, מס' 10, עמ' 242-269. וראו להלן הע' 275). צורי עסק גם בחקר עריכת חיבורים נוספים מספרות חז"ל. בספרו 'רב אשי' (נספח, מס' 9), עסק בחקר עריכת התלמוד הבבלי, שלפי המסורת נערך בידי רב אשי (ראו עוד דבריו בספרו 'הערוורים', נספח, מס' 15 בעמ' 214. וראו במאמר של קנטר, לעיל הע' 6; בנספח לאחד מחלקי ספרו על תולדות המשפט הציבורי (נספח, מס' 13: ספר שלישי, חלק ראשון), עסק במחקר מדרש ההלכה 'ספרי זוטא'. צורי עסק גם בהבטים נוספים של חקר ספרות חז"ל. למשל, בחיבורו 'משפט הנוזיקין' (נספח, מס' 16, בעמ' 208-212) עסק ביחס שבין ההלכה שעברה במסורת ובין מדרש המקרא.

ביום שבו חזר מאוקספורד ללונדון: ז' אדר א' תש"ג – 12.2.43, נפטר⁶² ושם גם נקבר. בהלווייתו השתתפו רק כמה מכרים, שהרי צורי לא נישא מעולם ולא השאיר אחריו משפחה.

3. מניעיו ומטרותו של צורי בחקר המשפט העברי

כדי להבין את דרכו של צורי במחקרו יש לברר תחילה את מניעיו ומטרותיו. צורי לא הגיע לחקר המשפט העברי עקב רצונו למחקר אקדמי 'טהור'. מטרות היתה יישומית בהחלט, ובכך הצטרף הוא למגמתם של שאר החוקרים בתחום זה במחציתה הראשונה של המאה העשרים אשר ראו במחקרם מחקר יישומי, כלומר מחקר לשם הכנת המשפט העברי לקליטתו (החלקית) במשפט המדינה היהודית העתידה לקום⁶³.

דברים אלה ניתנים להסקה גם ממה שכתבו עליו תלמידיו ומכרי: לנדמן ("בתקופה זו – שנות התיישבותו הראשונה בארץ – התחיל מתעניין במשפט העברי, ובכוונה ברורה להכין את המשפט העברי כשיטה שלמה ומסודרת לשימוש במלכות ישראל העתידה לבוא"⁶⁴), גרייבסקי ("...עם חידוש חיינו בארץ, היתה השאלה הראשונה שעמדה לפניו: חידוש המשפט העברי"⁶⁵) ומיקלישנסקי (המתאר את השיעורים שנתן בפריס: "לא היו אלה שעורים פורמליים כי אם הדרכה מעשית בדרכי התחדשותו של המשפט העברי בדור הגאולה"⁶⁶, ומסיק כי כל מחקריו של צורי היו מכוונים "להחיות את המשפט העברי בפועל ובמש"ס⁶⁷), אבל גם מדברים שכתב ופעל צורי עצמו. ברור שהצטרפותו הפעילה ל'חברת המשפט העברי' בעלת המטרות המוגדרות מאוד

62 התאריך מוזכר בדבריו של לנדמן (עמ' 2). וראו: אצ"מ, תיק A226/64(1), טיוטת מכתב ללא תאריך, המודיעה שצורי "the famous Talmudic scholar and writer, passed away suddenly" וכי ההלוויה תערך ב-14 לחודש בבית הקברות Willesden שבלונדון. בחיק A226/64(3) שם, מצויה תעודה הפטירה של צורי.

63 לעניין זה ראו לחובבסקי, לעיל הע' 26, בקשר ל'חברת המשפט העברי'. ניתן לומר שרוב העוסקים בתחום זה עד לעשורים האחרונים עסקו בו מתוך מגמה יישומית, וגם כיום יש חוקרים האוחזים בגישה זו. למגוון מאמרים בכיוון זה ראו בקובץ: המשפט העברי ומדינת ישראל, בעריכת י' בוק, ירושלים תשכ"ט. נושא זה: היחס למחקר היישומי, עמד במקור ויכות חריף בסוף שנות השבעים לגבי אופיו המחקרי של המשפט העברי. ראו: י' אנגלרד, "מחקר המשפט העברי – מהותו ומטרותיו", משפטים, ז' (תשל"ו), עמ' 34-65; מ' אלון, "עוד לעניין מחקרו של המשפט העברי", משפטים, ח' (תשל"ז), עמ' 99-137.

64 לעיל הע' 12, בעמ' 1.

65 לעיל הע' 1.

66 לעיל הע' 47.

67 לעיל הע' 3, בעמ' 349.

מדברת בעד עצמה⁶⁸, וכן גם פועלו בהקמת 'החברה למחקר ולעריכת המשפט העברי' בלונדון ופעילותו המחקרית במסגרתה⁶⁹. מעבר לכך, מתבטא צורי מפורשות בעניין זה בשלושה מקומות. ההתבטאות הראשונה מופיעה בפתיחת מאמרו 'נהיגת החוקים במקום ובזמן במשפט העברי' (נספח, מס' 27)⁷⁰ בו הוא מסביר את חשיבות הברור שבמאמר:

אם חולמים אנו על התפתחותו של המשפט העברי להלכה ולמעשה, הנה עלינו לברר אותו מתחלתו ועד סופו ולהתחיל בברור הסעיפים הראשונים שבכל ספר חוקים, והם הסעיפים על זמן חלות החוק, על הזמן שבו הוא מקבל תוקף ועל מקרי התנגשות החקים החדשים עם הקודמים (collision) במקום ובזמן.

המקום השני הוא ההקדמה לספר 'חוק חברת השותפות' (נספח, מס' 18). צורי לא כתב הקדמה כמעט לאף ספר אחר מספריו, ובכך מתייחד ספר זה. בהקדמה מסביר צורי את הצורך בעבודת עריכת החוק בהתאם לכללי הניתוח המודרניים כתנאי הכרחי להחייאת המשפט העברי:

השבת המשפט העברי על כנו בארץ הוא איפוא התנאי הראשי למצוא בהוה ובעתיד את הדרכים המובילים להמשכת ארג תרבותנו בכוונים המתאימים לרוחנו.

באופן הברור ביותר, ובצורה של קריאה פומבית מעל דפי שבועון פופולרי, חזר צורי על מטרה חשובה זו במאמרו "להחייאת המשפט העברי" (נספח, מס' 32)⁷¹, שבו הוא מיצר על ההישגים הדלים של 'חברת המשפט העברי' ושל האוניברסיטה העברית בתחום מחקרו היישומי של המשפט העברי וקורא לתיקון עניין זה.

68 ראו: "תקנות החברה 'המשפט העברי'", המשפט העברי, א (תרפ"ו), עמ' 206-208: "א. מטרות החברה ופעולותיה: 1. לשם תחית משפטנו הלאומי ועבודו המדעי מתיסדת חברה מרעית משפטית בשם 'המשפט העברי'... 4. פעולות החברה הן: א. החברה מיסדת בירושלים מוסד למדני למחקר המשפט העברי, שיאחד את המלומדים העברים, יודעי דת ודין, בארץ ובחורל, לשם עבודה מסודרת לצרכי תחית המשפט העברי והתחדשותו".

69 ראו במאמרי הנזכר לעיל בהע' 12 ולהלן פרקים 14, 14.

70 מאמר זה מבוסס על דבריו בספרו 'משפט התלמוד', קודמות, עמ' 142-149. וראו להלן ליד הע' 114.

71 במישור היה שבועון שיצא ע"י 'איגוד סופרים דתיים' בשנים ת"ש-תש"ו וכותרת המשנה שלו הייתה: "שבועון המזרחי לספרות ולשאלות הזמן". בגליונו הבא של 'במישור' נכתבה תגובה על מאמר זה, ע"י י' גואל (ראו לעיל הע' 59). תגובה זו מגלה תמיכה בקריאתו של צורי, אך למרבה האירוניה (ראו להלן בסיכום) נכתבה "לנשמת הפרופ' ר"א גולאק ז"ל",

מאמר זה גם תורם להבנת תפיסת העולם שהביאה את צורי לעסוק עיסוק נרחב במשפט העברי. לדעת צורי, אחד הגילויים הראשיים של תרבותו הלאומית של עם ישראל הוא משפטו הלאומי. על כן, לא תיתכן תחייה לאומית של עם ישראל ללא החייאת המשפט העברי. הדרך היחידה ליצירת חיים רוחניים ייחודיים המשותפים לכל חלקי העם היהודי הבאים מארצות ותרבויות שונות היא באמצעות החייאת המשפט העברי (ובעיקר זה העוסק בתחום הציבורי, תחום בו עסק צורי רבות, ראו להלן פרק 74) שהוא גורם משותף לכל העם היהודי. לדעתו, משקף המשפט העברי את השאיפות והערכים הבסיסיים של התרבות היהודית לגווניה השונים, ועל כן: "החייאת המשפט העברי תגורר אחריה גם החייאת כל מרעי התרבות העברית".

כך קרה גם בעמים אחרים אשר ניסו להחיות את תפארת עברם ומהם עלינו ללמוד:

הם השכילו להבין, שהבחינה הניתוחית של המוסדות המשפטיים והציבוריים ושיטתם המשפטית של העמים היא הדרך הראשית לעמוד על קורותיהם ותכונת תרבותם. כך למשל עשה מומזן, ההיסטוריון הגדול של רומא. לעומת זה אנו רואים שחוקרינו המטפלים ב'חכמת ישראל' לא נזקקו למקצוע הרחב של המשפט, היצירה הגדולה והמקורית ביותר של עמנו במקצוע המחקר⁷².

תפיסה זו של צורי, על אופיו הלאומי המיוחד של המשפט העברי, הבשילה אצלו כנראה כבר בראשית שנות העשרים⁷³. לעניין זה הוא מייחד את הרצאתו ב'ועידת המשפט העברי' שנערכה בירושלים בתשרי תרפ"ו⁷⁴, והיא זו שכנאה מביאה אותו לעסוק בתולדות המשפט הציבורי העברי.

נקודה זו זוכה לפיתוח מעניין בהקדמתו הנ"ל לחוק חברת השותפות. לדבריו, מתייחדת התרבות העברית בכך שמקור המשפט, הדת והמוסר שבה הוא מקור אחד:

מקוריות ושורש כולן הוא ברוח העברי... וכולם הצטרפו יחד להיות גוש מוצק אחד. לא כן תרבות העמים האחרים: סגולה זו של האחדות הפנימית

שנפטר זה מקורב, ואשר לדברי הכותב דוקא תכנן להפוך את הקתדרה למשפט עברי שבאוניברסיטה העברית "למכון פעיל, לדבר מה ממשי ובעל ערך חיוני".

72 לביקורת דומה על חוקרי הזרם המכונה 'חכמת ישראל' ראו: אלון, לעיל הע' 7, בעמ' 1299.

73 ראו להלן, ליד הע' 170, את הדיון בדבר שימוש של צורי במשפט המשווה, החל בספרו משנת תרפ"ד (נספח, מס' 8).

74 "ועידת המשפט העברי", המשפט העברי, ב (תרפ"ו), עמ' 232, 235.

חסרה לה. כי אם מקור דתם הוא ביהודה, ולמצער במדה רחבה, הנה מקור משפטם הוא ברומא. העובדה הזאת היתה מאז – והיא ממשיכה להיות גם כהיום – אחת הסבות לנגודים וסתירות בחיי העמים.

לאחר שהוא מבחין, על רקע זה, בין המשפט העברי לבין המשפט ההלניסטי והרומי הוא קובע:

השבת המשפט העברי על כנו בארץ הוא איפוא התנאי הראשי למצוא בהוה את הדרכים המובילים להמשכת ארג תרבותנו בכוונים המתאימים לרוחנו. והוא ג"כ התנאי הראשי למצוא את הכוונים הנכונים במחקר דברי ימינו בעבר. המשפט העברי הוא היצירה המדעית הכי גדולה והכי מקפת אשר הוציא העם מקרבנו בעבר. בו באים לידי בטוי רוב שאיפותיו, פעולותיו וקורותיו, אם באופן ישיר או דק כלאחר יד... המשפט מקיף, מצד אחד, את כל מקצועות החיים והוא כולל, מצד שני, מוסדות ודינים לאין שיעור... עצם סמיכות הדינים השייכים יחד משמשת לרוב הדרך היחידה לחרוד להבנת הענינים ולגלות את העקריות והכללים המונחים ביסודם⁷⁵. וכן יקל לנו להכיר את כל הערך הרב הצפון בעריכת המשפט העברי והחיאיתו גם לתפיסה מקורית ובהירה, מרויקת ומכוונת של דברי ימינו ודברי ימי תרבותנו⁷⁶.

דומה שתפיסה זו היתה הקו המנחה בחיבור אשר לסיומו ולפרסומו לא זכינו, החיבור על 'עקרונות המשפט העברי' (להלן פרק 14). שמואל לנדמן, שליווה מקרוב את פעולתו של צורי באנגליה, ובפרט את מפעלו בספר זה סיכם את תפיסתו, אם כי בהפרזה מסויימת לגבי היקפה הגלוי ('בכל יצירותיו')⁷⁷:

75 ייתכן שמשפט זה מסייע להבהיר את מגמתו בספרו 'משפט התלמוד' (נספח, מס' 6. להלן פרק 14) המקיף את כל חתומי המשפט ההלכתי – האזרחי, הציבורי והדתי.

76 מעניין להשוות דברים אלה לדרכו של פרופ' שלום אלבק בחקר המשפט העברי. לפי דרכו, מטרת המחקר היא חשיפת הכללים הזהים העומדים בבסיס כל תחומי המשפט התלמודי, ומחקר זה יכול לסייע בחקר ההיסטוריה, בעוד שאין הדבר נכון בכיוון ההפוך. ראו במבואו לספרו דיני הממונות בתלמוד, ת"א חשל"ו, עמ' 13-65, ובפרט בעמ' 16-19, 28-32. על שיטתו של אלבק ראו: אנגלרד, לעיל הע' 63; ב' שיבר, "שיטתו של אלבק בחקר המשפט התלמודי", משפטים, ת (תשל"ז), עמ' 91-98; י' גילת, "[ביקורת על:] ש' אלבק, יסודות דיני הממונות בתלמוד", הפרקליט, מב (תשנ"ה), עמ' 427-435. עם זאת, בניגוד לאלבק, עשה צורי שימוש בכלים ובמקורות הסטוריים חיצוניים לתלמוד, בעיקר בספריו על תולדות המשפט הציבורי.

77 לעיל הע' 12, בעמ' 3-4. וראו תיאורו הקולע של מיקלישנסקי, להלן ליד הע' 105: "אם רצונך להכיר את ישראל כלך אצל ההלכה". והשוו לדבריו הדומים של 'רב צעיר', לעיל הע' 9, כעמ' 271.

הרעיון המרכזי העובר כחוט השני בכל יצירותיו הוא – יסורו האפייני של הכשרון הלאומי היהודי נמצא לא רק בהרגשה הרתית שמצאה את בטויה בנביאים ובתהלים, ולא רק בפילוסופיה ובמוסר כמו שנתגלו בפרקי אבות, במשנת הרמב"ם וכו' – אלא גם במשפט העברי. צורי האמין והוכיח שלמושגי המשפט העברי יש ערך מיוחד במינו, וכי מן הראוי הוא לגלות לעולם את הערכים האנושיים, החברתיים והבין-לאומיים הגנוזים במשפט העברי.

תפיסה לאומית זו של המשפט העברי איננה צריכה להפתיע אותנו. התפיסה של המשפט כ'רוח העם' הרי עמדה בבסיס האידיאולוגיה של ראשוני 'חברת המשפט העברי'⁷⁸. ההבדל הוא שצורי כתב מחקר בהיקף נרחב הרבה יותר מאשר רובם של חברים ראשונים אלה. העובדה שכמעט כל מחקרו זה של צורי נכתב ופורסם בשפה העברית יכולה אף היא להיות ראיה למטרותיו⁷⁹.

4. יצירתו הספרותית של צורי

אחלק את חיבוריו של צורי לשבע קבוצות. הקבוצות מסודרות לפי נושאי המחקר ומטרותיו, אך במידה רבה ישנה חפיפה בינן לבין שלבי חייו המחקריים של צורי, כלומר תחילת מפעלו המחקרי היא בקבוצה הראשונה (למרות שמספר ספרים ומאמרים נכתבו גם מאוחר יותר ואף בשנותיו האחרונות) וכן הלאה. על כן אפשר לומר, שאנו יכולים לעקוב אחר התפתחות דרכו המחקרית של צורי ולנסות ולבחון את הקשר שבין הקבוצות השונות ואת ההסתמכות של כל תחום מחקר על קודמיו.

בפרקים הבאים אנסה גם לבחון את הזיקה והיחס שבין מחקריו של צורי ובין מחקרים אחרים בתחומים שהוא חקר, וכן את דברי הביקורת שנכתבו על עבודותיו.

78 ראו לחובסקי, לעיל הע' 3, בפרט בעמ' 634-636. וכן הם הדברים כבר במניפסט הראשון של 'חברת המשפט העברי' – "תעודתנו", המשפט העברי, א (מוסקבה), תרע"ח, עמ' 7-3. וראו גם שלושת מאמריו המוקדמים של איזנשטדט מן השנים חרע"א-תרע"ט בספרו, לעיל הע' 24, עמ' 63-11.

79 וראו ניוזר, לעיל הע' 3: "He published most of his 31 works in Hebrew, because, as a Zionist, he hoped to lay the foundation for a system of legislation for the coming Jewish state". אכן, למעט שתי עבודות בגרמנית (נספח, מס' 4-5), כתב צורי את כל ספריו בעברית. לימים נעשה ניסיון לתרגם את חיבוריו הקודיפיקטיביים (להלן פרק 14) וכן את ספר המבוא למשפט עברי שכתב (להלן פרק 14). צורי נזקק במהלך עבודתו לחדש מונחים משפטיים עבריים, וראו להלן הע' 133 ובציונים המופיעים שם.

א. 'רעיונות התלמוד', ניתוח דרכי המחשבה של חכמי התלמוד וחקר ישיבותיהם חיבורו הראשון של צורי בן ה-25 (נספח, מס' 1) הוא חיבור למדני, אשר על פי שמו תוכנו להיות חלק ראשון של חיבור מקיף יותר⁸⁰. חיבור זה מורכב משני חלקים השונים זה מזה באופיים. הראשון – 'רעיונות התלמוד', הוא חיבור הכתוב בסגנון למדני קשה למדי, שאינו מאפיין את חיבורי הבאים של צורי; ואילו השני – 'תכני הידיעה האנושית', הוא חיבור פילוסופי אשר כשמו עוסק בתורת ההכרה האנושית (אפיסטמולוגיה). על חלק זה לא ארחיב⁸¹, אם כי יש

80 זהו חיבורו היחיד הנושא הסכמות. שתי הסכמות של רבנים מפרס יש בספר זה (כסופו של חלקו הראשון): של ר' משה ב"ר דוב ווייסקאפף ושל ר' יהודה ב"ר יצחק לובעצקי. ניכר מהן שתפקידן המרכזי היה לעזור לצורי לגייס כספים להדפסת ספרו. צורי מקדים להן תודות לרב הראשי של צרפת הרב אלפרד לוי (1840-1919), לרב ולהיסטוריון ישראל לוי (1856-1939) שלימים החליף את קודמו כרבה הראשי של צרפת, ולרב הראשי של פאריס הרב דרייפוס.

81 ייתכן מאוד שחיבור זה הוא פרי לימודי הפילוסופיה של צורי, אלא שבהעדר מידע מדויק על תוכנם ועל המורים אצלם למד, קשה יהיה להצביע על מקורותיו של חיבור זה (אם כי ניתן לזהות בו בקלות השפעות של תורת קאנט וממשיכיו). בחיבור זה, ללא התייחסות לשום מקור כתוב – פילוסופי או אחר, מנהל צורי דיון העוסק ביחס שבין תפיסת החושים ובין ההכרה. צורי מבחין בין ידיעת הרבר כשלעצמו ('האיכיות הראשוניות והעצמיות של הדברים') ובין הכרת הופעתו החיצונית ('האיכיות הגאומטריות והמכניות של הנופיים'). רק סוג הידיעה השני ניתן לקליטה אמיתית בהכרה האנושית, ואילו את הסוג הראשון "אין אנו יכולים בשום אופן לדעת ולהבין". צורי מעוניין להפריך את הטענה לפיה "על ידי ההתקדמות במדעי הטבע נתקרב כל פעם יותר ויותר לדעת טבע מהותיהם של הגופים ונעמוד סוף כל סוף, על סוד הבריאה וטעמיה". לדבריו, מאמרו מוכיח כי "התקנה הזאת איננה מיוסדת על שום יסוד צודק". כמו כן, מנסה צורי לעמוד על היחס שבין הדברים כשלעצמם ובין השמות אשר המחשבה האנושית העניקה להם. הוא מנסה להבין את יכולת ההבדלה של האדם ליצור כללים מתוך הפרטים אותם הוא תופס בחושו, ועל כן נסמך חיבור זה לחיבור 'רעיונות התלמוד' המנסה לנתח את דרך ההכללה וההפשטה במקורות התלמודיים. וראו דבריו של צורי בסוף ההקדמה ל'רעיונות התלמוד' וכן את דבריו בסיכומו למאמר 'תכני הידיעה האנושית' (עמ' לו): "כן היה בכוונתנו עוד דבר חשוב אחד והוא כי על פי מסקנותינו שבפנים המאמר ברבר טבע המתודות ודרכי הלימוד השונים שהסקנו שם ובררנו לאיזה מהן יש ערך לימודי, איזה מהן הוא לימוד מיוחד ומקורי ואיזה מהן איננו רק צרוף והרכבה של שני לימודים הנודעים לנו מכבר – הגה יצא מבואר וגלוי לעינים שהמתודות האמתיות הן אלו, שכבר השתמשו בהן חכמי התורה בהשתדלם לפתור ולבאר שאלות שונות האפשריות בכאור הכתובים והחוקים שבתורה. אמנם אלה הדרכים שלא השתמשו בהם חכמי התורה אין להם באמת שום ערך לימודי אמתי או שאין הם לימודים מקוריים כל עיקר רק צרוף והרכבה של שני לימודים אחרים כמו הסילוגיסמוס וכמו שנתבאר בפנים המאמר". דברים אלה מזכירים מאוד את דרכו של 'הרב הנזיר' – הרב דוד כהן – בדרך ניתוחו את המידות שהתורה נדרשת בהן וההכרל שבינן לבין כללי ההיסק הלוגיים של הפילוסופיה המערבית. לדעתו, הראשונות הן כלי יצירה להיסקים חדשים בעוד שהאחרונות רק מאשרים את הידוע. ראו ספרו: ד' כהן, קול הנבואה –

לומר שבמסקנותיו עושה צורי שימוש בחלק מספריו, שבהם הוא מקדיש דיון לתורת ההכרה המשתקפת בתורתם של חכמים⁸².

בספרו 'רעיונות התלמוד' מנסה צורי לנתח את דרך החשיבה התלמודית בקביעת גדרן של מצוות וביצירת כללים אחידים המאפשרים פיתוחם של תחומי הלכה שונים, כללים המבוססים על הסקת סברות כלליות מפרטי הלכות.

אפרט: צורי מנסה להסביר את הדרך שבה הגדירו חז"ל את מצוות התורה שאינן מוגדרות, הגדרות המתחלקות לארבעה מרכיבים: מהות – תוכנה של הפעולה המבוקשת (כך, למשל, התורה איננה מגדירה מהי מילה, היכן תתבצע וכו'); כמות – גודל הקבוצה של האנשים המצווים ושל המושאים עליהם חלה המצוה (למשל: מיהם הכשרים לשחוט ואילו בעלי חיים צריכים שחיטה); איכות – הגדרת הציווי (עשה ולא תעשה; חובה ורשות וכו'); ייחוס – יחסה של מצוה נתונה למצוה אחרת (למשל, שאלת הקדימות בין מצוות שונות שבהן מצווה האדם ואינו יכול לקיימן בבת אחת).

המענה להגדרות אלה מחייב יצירת כללי הלכה כוללים. כללים אלה מתבססים מצד אחד על הסקת מסקנות ממקרה של מצוה פרטית אחת, ומצד שני מאפשרים מתן הגדרות נדרשות למצוה פרטית אחרת.

במלים פשוטות יותר, צורי מנסה להבין את ההגיון ואת סברות החכמים העומדים בבסיס יצירת כללי ההלכה. צורי מציין בהקדמתו את העובדה כי כללי ההלכה המפורשים הם בעיקרם יצירה תלמודית, בעוד שבמשנה כמעט שלא מצויים כללים אלא היא נראית כאוסף של פרטי דין⁸³. עם זאת, קובע צורי:

ההגיון העברי השמעי, ירושלים תש"ל. למחקר מקיף על דרכו ראו: ד' שוורץ, הציונות הדתית בין היגיון למשיחיות, ת"א תשנ"ט, בפרט בעמ' 234-272. לגבי ההבדל המהותי שבין דרכי ההיסק של חז"ל ובין הלוגיקה המערבית ראו עוד: מ' אברהם, "מעמדן הלוגי של דרכי הדרש", צהר, יב (תשס"ב), עמ' 9-21. יש לציין כי 'הרב הנזיר' הכיר את צורי ולפי עדותו שמע ממנו רעיונות בתחום זה וכן קרא בספריו. ראו: קול הנבואה, עמ' צא בהערה; שוורץ, שם, עמ' 334 בהע' 4.

82 ראו, למשל: רב אשי (נספח, מס' 9), עמ' 93; רבי יוסי בר חנינא מקסרין (נספח, מס' 12), עמ' 138.

83 לאחרונה נכתב מחקר מקיף העוסק בדרכי החשיבה התלמודית וביצירת ההכללה וההפשטה מן הפרטים, על ציד הזמן שבין התנאים המוקדמים, דרך התנאים המאוחרים, האמוראים ובעלי סתם התלמוד: L. Moscovitz, *Talmudic Reasoning – From Casuistic to Conceptualization*, Tübingen 2002. מוסקוביץ עושה שימוש בכמה מקומות בספרו ברעיונות של צורי בתחום זה (ראו במפתח השמות שבסוף הספר), אך רק בשלושה חיבורים מאוחרים יותר ולא ברעיונות התלמוד. מעניין לציין כי בעבודתו זו מצטרף צורי לקבוצה של רבנים המשתייכים כולם לציונות הדתית אשר עסקו בכיורוד המידות העומדות בבסיס ההלכה והמרש. על כך ראו: שוורץ, לעיל הע' 81, בעמ' 248.

"אמנם מה שאנו רואים [במשנה] כי נשנה גם במצוה אחרת עם ההכרעה הזאת בעצמה מכריח להחליט, כי מנקודת מבט של סברה משפטית כללית דנו עליו". אתן בקצרה דוגמה אחת לדרך ניתוחו של צורי (על פי דף ז ע"ב-ח ע"ב בספר). צורי מביא שורה של תקנות חכמים ומסתפק בשאלה הנוגעת לכלל בסיסי הנוגע לתחולתן: האם התקנות הללו מחייבות מרגע יצירתן ע"י החכמים הקדמונים או שמא מקור חיובן הוא ב"ד שבכל דור ודור, משום שבאופן פוטנציאלי יכול היה שלא לקבלן או אף לבטלן, ועל כן בכל דור ודור קובעים אנו מועד חיוב מחודש שרק ממנו ואילך מחייבת התקנה עד לאישורה או ביטולה בידי ביה"ד שבדור הבא. מצד אחד, ישנם מקורות המצביעים על כך שבי"ד שבכל דור ודור הוא אך ורק שליח של קודמיו, ועל כן ברור שמועד תחולת התקנות הוא בעת תקנתן לראשונה⁸⁴. מצד שני, ישנה קביעה מפורשת של רש"י בסוגיית בבא מציעא צו ע"ב, סוגיה העוסקת בשאלה האם חייב בעל על מעילתו שלא מדעת בנכסי הקדש שאשתו הכניסה לנישואין⁸⁵, ולפיה:

נמעלו בית דין – של ישראל שבאותו דור, שכל תקנות משפט תלויה בהן, ועל ידיהן נוהגות חוקות המתוקנים לצבור מאז, והיו כמי שתקנו לו הם קנין זה, ונמצאו הם המקנין לנכסי הקדש והוציאום לחולין.

ולפי ההכללה שמציע צורי:

דברי רש"י אלה אומרים בפרוש שכל התקנות המתוקנות לצבור אף שנתקנו מזמן קדום מ"מ חשוכות כאלו תקנון החכמים החיים ברגע זו שהחוקים יוצאים לפועל.

בירורו של כלל זה העומד בבסיס תקנות חכמים אמור, לדברי צורי, לענות על שאלות הקשורות לגבולות יכולתו של ביה"ד להפקיע רכוש (הפקר ב"ד הפקר⁸⁶) ולגבולות יכולתו להפקיע קידושין (מדין כל דמקדש אדעתא דרבנן

הע' 30 ובספרו: אמונה על פרשת דרכים, ת"א תשנ"ו, עמ' 51-50 בהע' 89. הוזהר בין כתיבה זו ובין האידיאולוגיה הציונית של מחבריה עדיין זוקקת בירור, ואולי יש בדברים הנכתבים כאן בכדי לסייע להבנתה.

84 צורי מסתייע בסוגיית הבבלי בבבא קמא פד ע"ב – 'שליחותיהו קעבדינן'. להרחבה על סוגיה זו ראו: ע' רדוינר, יסודות דיני קנסות במשפט התלמודי, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בראילן תשס"א, פרק שנים-עשר.

85 דוגמאות לשימושם של מחקרים במשפט העברי בעולה מסוגיה זו על כוחו של ביה"ד הן: מ' זילברג, כך דרכו של חלמוד, ירושלים תשכ"ד, עמ' 109; א' שוחטמן, מעשה הבא בעבירה, ירושלים תשמ"א, עמ' 115 והע' 50.

86 לבירורו של מוסר זה ראו מאמרי: "הפקר בית דין הפקר במקורות התלמודיים", סידרא, טז (תש"ס), עמ' 111-133.

עמיחי רדזינר: "חלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

מקדש⁸⁷). לימים חזר צורי לעניין זה בהרחבה ובשפה פשוטה בהרבה בספרו 'השיפוט על לא ריב במשפט העברי'⁸⁸.

צורי היה סבור שבירור שכזה, מלבד היותו כלי עזר חשוב להבנת דרכי החשיבה של התלמוד, הוא בעל ערך חיוני ביותר להבנת המשפט העברי ופיתוחו⁸⁹. לדבריו, יש בדבר שלוש 'תכליות נכבדות' (בסוף הקדמתו לחיבור):

ראשונה: מה שהרבה מן הסברות יש להן ערך כללי ואפשר להשתמש בהן לצרכים מדעיים ביחוד בחכמת המשפט ואפשר לבארן לאנשים שלא חנכו על ברכי התלמוד שרוצים, אמנם, לדעת דבר מה מחכמת התלמוד ומכשרונות חכמיה. שנית: עי"ז אפשר להגדיר בדיוק מדעי דרכי התנאים ומתודתיהם ויחד עם זה – מדרגת כשרונותיהם. כגון אם נתבונן מי מהם השתמש יותר בסברות שכליות ומי בלימודים מקרא [=מן המקרא], מי מהם אהב להכריע לצד ידוע, מי היה בטבעו להמציא ספקות ומקרים משונים (כמו רבי ירמיה). שלישית – הרבה מאמרים תמוהים מתיישבים לנו ע"י זה.

צורי קורא, בהמשך דבריו, לאחרים ללכת בדרכו ולאסוף דוגמאות רבות שיאפשרו ליצוד בסיס איתן להבנת דרכי ההלכה ופיתוחה.

אולם, קריאתו לא זכתה להיענות גדולה⁹⁰. צורי עצמו פעל בדרך דומה בחלק מחיבוריו שנכתבו בהמשך, אם כי בהם הדברים מוצגים בשפה פשוטה בהרבה.

באופן הברור ביותר מוצג הרעיון של יצירת הכללה והפשטה באחד ממאמריו אחרונים של צורי – 'ההחשבה החוקית במשפט העברי' (נספח, מס' 33). מאמר זה עוסק ביצירת המוסדות המשפטיים הבסיסיים ובקביעת גדיהם,

87 לביורר מוסד זה של הפקעת נישואין, המצוי כעת בפולמוס אקטואלי, ראו: א' שוחטמן, "הפקעת קידושין – דרך אפשרית לפתרון בעיית מעוכבות הגט?", שנתון המשפט העברי, כ (תשנ"ה-ז), עמ' 349-397; ש' ריסקין, "הפקעת קידושין – פתרון לעגניות", תחומין, כב (תשס"ב), עמ' 191-209; תגובה לנ"ל, תשובה לתגובה ותגובה לתשובה: ז"ע גולדברג ור' ריסקין, תחומין, כג (תשס"ג), עמ' 158-160, 161-164, 165-168; ב' ליפשיץ, "אפקעינהו רבנן לקידושין מינייהו", מפירות הכרם, כרם ביבנה תשס"ד, עמ' 317.

88 נספח, מס' 8 בעמ' 10-11.

89 השוו את הדברים להלן לאחר הע' 115.

90 ראו לעיל את האמור הע' 83, וראו מוסקוביץ', לעיל הע' 83, בעמ' 100: "Not surprisingly, rabbinic classification has hardly been discussed by previous scholars." ובהע' 8 שם: "With one major exception, Zuri". מוסקוביץ' מציין, אמנם למאמרו של צורי 'ההחשבה החוקית' אבל כך הוא גם בתכורים אחרים, וראו דברי להלן. למרות שבחו זה מבקר מוסקוביץ' את צורי בחריפות ממספר כיוונים, עיי"ש.

ובפרט ביצירה המשפטית הפיקטיבית אשר אותה מכנה צורי 'החשבה חוקית'⁹¹.
הרוגמה שבה הוא פותח היא השותפות:

צרכי החיים הכלכליים הביאו את בני האדם לאחד את כחותיהם במשא ומתן ואח"כ בא המשפט ועיבד את מושג השותפות ובירר את יסודותיה... אבל יש שצרכי החיים מביאים את בני האדם ליצור מוסדות כאלה שקשה לבססם על איזה יסוד משפטי מן היסודות הירועים. דוגמא לדבר מוסד הקהל או הצבור... אנו מניחים שהקהילה היא אישיות צבורית או יורידית ושהיא כוללת יותר מחברה שותפתית, והוא הוא מושג 'הרבים' שהניח ופיתח המשפט העברי⁹².

אולם, גם בחיבורים קודמים פעל צורי בדרך שאותה התווה בחיבורו הראשון, ועסק בחיפוש והגדרה של דרכי המחשבה ההלכתית של חז"ל. כך, בחיבורו הראשון היוצא בא"י: 'תולדות דרכי הלימוד' (נספח, מס' 3), מרחיב צורי מאוד בניתוח מעין זה. הוא מציע מספר הבחנות בין חכמי שתי ישיבות בבל הגדולות: סורא ונהרדעא (ובמידה פחותה בין דרום וגליל בא"י, וראו להלן), הבחנות הבנויות, בין היתר, על דרכי לימודם של החכמים את המקורות הקדומים להם. לדבריו (בחלק השני – "הדין הפרטי והשיטה הכללית", עמ' 33-51), חקירת הכללים העומדים בבסיס הפרטים המופיעים במשנה היא בעיקרה חקירה סוראית, בעוד ש"הנהרדעאים אינם עוסקים כמעט בחפוש אחרי השיטה הכללית אשר הדין הפרטי מבוסס עליה". כמו כן (חלק שלישי – "המחלוקת בדינים פרטיים והעקרם הכלליים", עמ' 52-68), "הסוראים בררו בכל דין הנשנה סתם בהמשנה, מי הוא התנא אשר הדין הזה נאמר בהתאם לשיטתו הכללית. וכן הטעונו בכל מקום... כי משנה זו על פי שיטת פלוני נאמרה. הם השוו אפוא יחד את הנושא של הדין הפרטי אל השיטה הכללית של אותו התנא". בהמשך הוא עוסק גם בהבדלים הנוגעים להגדרת תחומיה של מחלוקת, ובמחלוקת האם ראוי להבחין בין עניין לעניין או שמא להשוות ביניהם כדי ללמוד פרטי דינים מעניין אחד לחברו ("ההשוואה וההבדלה", כלשונם)⁹³.

91 לביקורת על הגדרתו של צורי את הפיקציה כ'החשבה חוקית' ראו: ש' אטלס, נתיבים במשפט העברי, ניר-יורק תשל"ח, עמ' 233-234. לביקורת נוספת של אטלס על מאמרו זה של צורי ראו: שם, עמ' 270 הע' 12, עמ' 274 הע' 17, עמ' 281-282 הע' 24.

92 וראו להלן הע' 216 ובמקורות שבה.

93 לסקירה מעריצה על ספר זה ראו: לגדמן, לעיל הע' 12, בעמ' 2. לסקירה נוספת שאיננה יותר מאשר העתקת קטעים מגוף הספר ומהקדמתו ראו: מיקלישנסקי, לעיל הע' 3, בעמ' 343-345. הבעיה המרכזית בדינו של צורי נעוצה בעיקר בחוסר יכולתו להבחין בין מימרות האמוראים לדברי סתם התלמוד הנסמכים להן. וראו מוסקוביץ, לעיל הע' 83, בעמ' 225, הע' 99.

גם באדבעה מספריו הביוגרפיים של צורי אנו מוצאים שימוש בהגדרות אלה כדי לאפיין את דרכי לימודם של החכמים: ב'רב אשי' (נספח, מס' 9) בפרק האחד-עשר⁹⁴; ב'רבי עקיבה' (נספח, מס' 10), בעיקר בפרקים מה-נד; ב'רב' (נספח, מס' 11), בפרק יז; וב'רבי יוסי בר חנינא מקסרין' (נספח, מס' 12), בפרק טז. בספרים אלה שומר צורי על ההגדרות הדיכוטומיות שנתן לדרכי הלימוד בישיבות בבל וא"י, תוך שהוא מנסה לסווג את החכמים על פיהן. שהרי צורי לא הסתפק בחלוקה הפנים-בבילית. לדעתו, בחינת דרכי הלימוד של החכמים מגלה קשר הדוק בין ישיבת סורא שבבל ובין חכמי דרום א"י ('יהודה') בתקופת המשנה והתלמוד, ובאופן דומה – קשר בין ישיבת נהרדעא לחכמי הגליל. על קשר זה חוזר הוא במקומות רבים, החל בספרו הראשון על הדרומיים⁹⁵, בו הוא מדאחז את הדמיון בדרכי המחשבה והניתוח וכאמור לעיל, ועד לספריו המאוחרים העוסקים במשפט הציבורי⁹⁶ והאזרחי⁹⁷, בה הוא מדגיש דמיון בפרטי דינים. לא נדיר למצוא בספריו אמירות החלטיות כגון זו⁹⁸: "מזה יוצא בברור מוחלט, כי יש לנו לראות את הסוראים והדרומים כחטיבה בפני עצמם ואת הגלילים והנהדרעים כחטיבה בפני עצמם".

באופן דומה, אם כי מפורט יותר, חוזר צורי על הבחנותיו בין גליל ובין דרום, בין נהרדעא ובין סורא בפרקים העשירי והאחד-עשר של חלק המבואות ('קודמות') של ספרו הגדול 'משפט התלמוד' (נספח, מס' 6). גם בעיונים משפטיים אחרים חוזר צורי על ההבחנה בין דרכי הלימוד: כך בהרצאה שנשא

94 וראו: קנטר, לעיל הע' 6.

95 'תולדות הדרומיים', נספח מס' 2, בעמ' 3-4.

96 למשל: 'תולדות המשפט הציבורי', נספח מס' 13, ספר שלישי חלק שני, עמ' 198-199.

97 למשל: 'הערעורים', נספח מס' 15, עמ' 150.

98 'תולדות דרכי הלימוד', נספח מס' 3, בעמ' 14. וכגון זה לאורך כל הספר. וראו סיכומי של ניונר, לעיל הע' 3: "In his biographical studies and in his analysis of Jewish jurisprudence, Zuri distinguishes between two main currents in rabbinical methodology, the southern, characteristic of Judean scholars, and the northern, of Galilean scholars. These recur in Babylonian Sura and Nehardea-Pumbedita, respectively. Southern methodology seeks for the underlying unity of surface differences. In mishnaic study, a southerner will relate the view of an anonymous Mishnah to the total view held by a tannaitic authority or to an abstract legal principle. Northern methodology concentrates on concrete characteristics of cases and looks for fine individual differences. In mishnaic controversy, the northerner looks for an explanation of difference in the differing circumstances of specific case".

בפני חברי 'חברת המשפט העברי' בירושלים על 'יסוד הבעלות במשפט העברי' (נספח, מס' 28), שבה הוא מחלק בין חכמי הדרום שעשו הפשטה למושג הבעלות וראו אותה כ"זכות ההשלטה – זה היחס המשפטי המפשט, שאינו נראה ואינו בולט בחיי יום יום", ובין חכמי הגליל "המזלזלים בזכות ההשלטה, ודואים את יסוד הבעלות בשליטה, בשימוש, בהנאה, באכילת פרות, בתועלת הממשית שהבעל מפיץ מנכסיו, זכות ההשלטה איננה אלא תפל, רבר נוסף, שאינו הכרחי ברעיון הבעלות". ואף בספריו על המשפט הציבורי הוא מוצא לכך מקום.⁹⁹

מובן שחלוקה קטגורית חדה כעין זו מעלה ספקות קשים, וחלקן הועלו כבר בידי מחבר הביקורת על ספריו של צורי משנת תרע"ד¹⁰⁰. יתר על כן, חוקרים מאוחרים יותר הצביעו דוקא על קשר הפוך מזה שטען לו צורי. לרעתם, קיים קשר ברור בין ישיבות הדרום, ובפרט ישיבת לוד, ובין ישיבת נהרדעא. כך טען חוקר התלמוד שאול ליברמן¹⁰¹, ובעקבותיו הרחיב ההיסטוריון יהושע שוורץ¹⁰². אולם, לאחרונה נטען שוב כי ממחקר תחומים משפטיים מסוימים עולה כי הצדק בסוגיה זו הוא עם צורי רוקא¹⁰³.

99 לדוגמה: נספח מס' 13, ספר ראשון, עמ' 132-141; ספר שלישי חלק שני, עמ' 198-199 (שם הוא מבקר את החוקר בנימין מנשה לוי שמחקרו לקוי כי לא שם לב להבדלים אלה בא"י ובבבל).

100 נספח, מס' 3. הביקורת נכתבה בידי הבלשן וחוקר הגניזה בן-ציון הלפר (1884-1924), אשר מצביע על חוסר הסבירות בכך שאנשים בני אותה תקופה יחזיקו בעמדות כה מנוגדות ביחסם לטקסט רק בשל היותם שייכים לבתי מדרש שונים, ועל חוסר יכולתו של צורי להתמודד עם היוצאים מן הכלל בכל אסכולה. לצד זה משבח הלפר את צורי על עבודתו המקיפה והמעמיקה ועל לשונו הצחה, דבר המובן על רקע עיסוקו של הלפר בלשון העברית (אך השוו ביקורתו של קרויס, נספח מס' 13 בעמ' 324, היוצא כנגד חידושי הלשון של צורי התורגם מן השפה התקנית). ביקורת דומה נכתבה עוד קודם: נספח, מס' 2 הביקורת שכדי 'בן-שם'. ראו גם דבריו של דיקשטיין, להלן ליד הע' 111.

101 ש' ליברמן, ירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 457-458. אך ראו דבריו של י' זוסמן, "שוב לירושלמי נזיקין", מחקרי חלמוד, א (תש"ן), עמ' 55-133, בעמ' 96 ובהע' 170: "וכידוע, ככל שהגר"ש ליברמן התקדם במחקריו, הוא התרחק מלטפל בשאלות מן התחום הזה".

102 במאמרו: J. Schwartz, "Southern Judaea and Babylonia", *JQR*, 72 (1982), pp. 188-197, ובספרו: היישוב היהודי ביהודה – מלאחר מלחמת בר-כוכב ועד לכיבוש הערבי, ירושלים תשמ"ו, עמ' 240-244. לספקות מסוג אחר, הנוגעים לטענתו של צורי על דרכו 'הצפונית' של רב אשי, ראו: קנטר, לעיל הע' 6, בעמ' 25.

103 כך טוען י' בן-פז לאורך עבודה הדוקטור שלו (ובטענתו נסמך הרבה על ספריו של צורי, בפרט מס' 7, 11): השתלשלות דרכי הקניין בקרקעות מסוף תקופת הבית השני עד ראשית תקופת התלמוד לאור המקורות התלמודיים, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ח. וראו בפרט בעמ' 4-6, ובהע' 34: "אנו סבורים שמסורת ישיבת סורא עולה בדרך כלל בקנה אחד עם מסורת הדרום כשיטת צורי, ובניגוד לדברי ליברמן...".

ב. 'ביוגרפיות תלמודיות'

מפעלו הראשון של צורי, מחקר המחשבה התלמודית שנסקר לעיל, הביא אותו למחקר מקיף על האסכולות השונות של התנאים והאמוראים, לכתיבת שני ספרים על חכמי הדרום בארץ ישראל (נספח, מס' 2, 7) ולכתיבת שש ביוגרפיות (מהן שתיים בגרמנית: רבי יוחנן ורב¹⁰⁴) על תנאים ואמוראים (נספח, מס' 4-5, 9-12). מלבד זאת, הקדיש מספר מאמרים לתחום זה של ביוגרפיה תלמודית (נספח, מס' 21-24, 30-31).

גם את עניינו זה של צורי בתולדות החכמים יש לראות כבירור מקדמי הנדרש ממי שעתיד לגשת לחקר משפט התלמוד. וכפי שניסח זאת מיקלישנסקי¹⁰⁵:

שתי הנחות הן. אחת: אם רצונך להכיר את ישראל כלך אצל ההלכה. שתיים: אם רצונך להכיר את ההלכה כלך אל בית יוצריה. ובית משמעו אצל צורי לא רק בית מדרשם של היוצרים כי אם ביתם ממש, היינו חדרי חדריהם של אישיותיהם, קורותיהם, פעליהם, לדורותיהם ומקומותיהם, חייהם הפרטיים והציבוריים, רבותיהם ותלמידיהם, וער תוך תוכן של שיטותיהם ושרשי שיטותיהם, לענפיהם ולענפי ענפיהם הגלויים והסמויים, ער כמה שביכולתנו.

ואכן, מעבר לעיסוק בדרכי המחשבה, עליו עמדתי בפרק הקודם, עסק צורי בשורה ארוכה של פרטי פרטים הנוגעים לחכמים, לתורתם ולכל אורחות חייהם. לעתים טעה צורי בטענה זו או אחרת, אך קשה שלא להתפעל מרוחב היריעה ומן הנסיון לקבץ פרטים רבים ומפוזרים לכדי תמונה אחידה¹⁰⁶.
אם ניקח לדוגמה את ספרו האחרון של צורי בסדרת הביוגרפיות התלמודיות שלו: הספר על ר' יוסי בר חנינא מקיסרין (נספח, מס' 12), נוכל לראות שבחלקו

104 מעניין לציין כי רק ספרו על רב זכה מאוחר יותר למהדורה עברית. יתכן שהדבר נובע מההערכה הרבה שרכש צורי לרב ולישיבת סורא שייסד, דבר העולה מההקדמה (והקדמות הן דבר נדיר בספריו של צורי, כפי שאזכיר בהמשך) לספרו הגרמני (הספר העברי נעדר הקדמה). ואולי יש ערך בעדותו של שמואל לנדמן בהספרו האנגלי על צורי, לעיל הע' 12 בעמ' 10: "His favourite among the Talmudists was Rav, the founder and first head of the Academy at Sura".

105 לעיל הע' 3, בעמ' 339.

106 מיקלישנסקי, שם; 'רב צעיר', לעיל הע' 9, בעמ' 273. וראו: שוורץ, היישוב היהודי, לעיל הע' 102, בעמ' 216 ובהע' 1, לגבי ספריו על הרומיים (מס' 2, 7): "שנפלו בהן טעויות רבות, וקשה השימוש בהם". "מאידך, יש לציין את טביעת עינו ואת דמיונו הפורה, שעשו לעתים את הפרטים לפסיפס והשתמשו לעתים באלה ובידיעותיו על חכמי דרום-יהודה".

הראשון עוסק צורי בהרחבה בעיר קיסריה, בקשרי המסחר שלה, בחכמיה, באופיים של תושביה, במסורות ההלכה ששלטו בה ועוד ועוד. בחלקו השני הוא עוסק בר' יוסי בר חנינא – באופיו, דרכו בהלכה, בתפילה ובמשפט, במשפחתו, במותו ועוד, תוך שהוא מרגיש את הקשר שבין החכם לסביבתו.

בניגוד לספריו הביוגרפיים האחרים (למעט מס' 4) זכה ספר זה להקדמה בה מסביר צורי את מגמתו, המזכירה מאוד דברים שנכתבו לאחר מכן באשר לתפקיד מחקר המשפט העברי¹⁰⁷. הקדמה זו, אותה מכתיר צורי בכותרת "קודמות – על התרבות העברית בערי החוף", הוא פותח במלים אלה (ההרגשה במקור):

התפקיד הראשי המוטל על המדע העברי בזמננו הוא בלי תפונה [=ספק] לעמוד על מהותה של התרבות העברית. השעה גורמת לזה. ולכן על יתר ענפי המדע לשמש עזר לתפקיד הראשי הזה, ובעקב זה כל ענפי המדע האחרים צריכים לכוון את פניהם למולו.

בחיי הגלות לא יכלה התרבות העברית להתגלות בצורה שלמה וטבעית. ואם בן עם אחד מכיר מקרוב ומבשרו את מהות תרבותו לכל היקפה, עלינו לשים פנינו אל העבר, בשעה שהעם היה שרוי על ארמתו וחי בכחו הוא...

צורי ממשיך ומסביר, כי על המדע המתחדש בימינו להכיר שהתרבות העברית תלויה בקשר בל יינתק לארץ. יתר על כן, היא משתנה לפי המקומות השונים של יוצריה. שהיה חכם שחי בערי החוף יצירתו תושפע מן התנאים הייחודיים שלהן, וכך הוא לגבי חכם החי במקום אחר, למשל ב'ערי הפנים' של א"י. ומדוע חשובה הכרה זו? לשם תחיית התרבות העברית ברודנו, דור התחייה.

תובנה זו – הקשר בין המקום והתורה שנתפתחה בו – מסבירה את העובדה שבכל ספריו הביוגרפיים טרח צורי לעסוק הרבה באופיים של המקומות שבהם ישבו נשואי המחקר. ברור לו לחלוטין כי יש קשר הדוק בין תורתו של חכם מסויים לבין המקום שבו חי.

כאמור, לא ניתן להתכחש לעובדה כי עניין מרכזי של צורי היה בקשר שבין הביוגרפיה של חכם לבין דרכו במשפט. עובדה היא שכמעט את כל מחקריו הביוגרפיים העבריים כתב צורי לאחר שכתב את ספרו 'משפט התלמוד' (נספח, מס' 6. החיבור יידון בפדק הבא). בספר זה מוצאים אנו את ההסבר לפנייתו לעיסוק בביוגרפיות: בחלק המבוא של ספר זה (עמ' 132-141) הוא עומד בהרחבה יחסית על הקשר שבין המחקר – אישיותו, מקומו וכו' – ובין חוקיו,

107 ראו לעיל בפרק 3, ובפרט ליד הע' 71.

עמיחי רדזינר: "תלמיד חכם שלא נספד כהלכה"

ועל הצורך (עמ' 132): "להכיר את הערך הרב אשר לכל אישיות ואישיות גדולה בנוגע לצביון החוקים ורוחם". מכיוון שבמשפט התלמוד עסקינן, הרי שעלינו להכיר את חכמי התלמוד¹⁰⁸. צורי מציין, כי בספרו הוא אכן מצביע על הקשר שבין דרכו הכללית של חכם ובין הלכה ספציפית שלו, אולם מבהיר (עמ' 133, ההדגשה במקור):

רבנים כאלה לא נתנו אמנם להתבאר ולהתברר בספר כללי כספר משפט התלמוד. רק בספרי תאורי חיי החכמים אפשר להציע את הרבנים ההם לכל הקפם. לביאוגרפיות כאלה יש ערך כפול: על יריהם אנחנו עומדים על טעמים של חוקים רבים ועל המגמה השולטת בהם ועל ידיהם גם מתגלים לנו חוקים רבים שלא היינו יודעים אותם ממקום אחר, ממקומם העקרי. הרי הספרות התלמודית חסרה ופגומה היא. מעט מזער הגיע אלינו ממנה. ולמעט הזה אין ספר מסודר מאיש אחד. כי אם קטעים קטעים הוא בא, ולרוב לשם כוח ובצורת ציון והעתקה. בעמדנו על חיי החכם נשכיל לצרף יחד שברים וקטעים ולהחזירם לתמונתם הישנה, לרבר שלם.

כדי להוכיח טענתו זו מביא שם צורי דוגמאות משיטתו המשפטית של ר' עקיבא בדיני העונשין והנזיקין, דוגמאות שאותן הוא מפתח בספרו על החכם הזה (נספח, מס' 10, בעמ' 81-83). בהמשך רבריו שם הוא עומד על תרומתו של המקום לעיצוב המשפט שהתפתח בו, תוך שהוא מזכיר את ספריו שכבר עסקו בעניין זה (נספח, מס' 2-5).

ניתן על כן לומר, כי צורי חזר ביתר שאת לעיסוק בביוגרפיות תלמודיות לאחר כתיבת ספרו 'משפט התלמוד', שבו קשר קשר הדוק בין תולדותיו של חכם לבין דרכו במשפט. ואכן, בכל אחד מן הספרים הללו יש פרק על דרכו של החכם במשפט.

בחיבוריו המשפטיים המאוחרים יותר אנו כבר מוצאים באופן ניכר את תוצאות מחקריו הביוגרפיים. כבר בחיבורו המשפטי הראשון המוקדש לנושא אחד: 'השיפוט על לא ריב במשפט העברי' (נספח, מס' 8. החיבור מתרפ"ד עוסק בפעולותיו השיפוטיות של ביה"ד שלא בהקשר לתביעות או כסכוכים ויידון להלן בפרק 4ה), משייך צורי את הפיקציה, שלפיה מעשים שונים של האדם נעשים על רעת ביה"ד (כדוגמת הקדש), לחכמי הגליל וטוען כי חכמי הדרום לא הכירוהו (עמ' 7), ומצד שני, מצביע על חזקות ראיותיות שונות שקשרו חכמי הדרום, ובעקבותיהם חכמי סורא, לשטרות, בניגוד לחכמי גליל ונהרדעא (עמ' 13-15).

¹⁰⁸ על תועלת זו שבספרי הביוגרפיות לחקר המשפט העברי עמד גם פלטיאל דיקשטיין בביקורתו, נספח מס' 11.

גם בספריו המאוחרים יותר העוסקים ב'תורת המשפט האזרחי העברי' עושה צורי שימוש במירע ביוגרפי. עיון במפתחותיהם מגלה עד כמה חשוב לו ייחוסה של הלכה או של דרך לימוד לחכם מסויים או לבימ"ד מסויים דוקא, אך יש לציין כי צורי עושה שם שימוש מועט יחסית בספרי הביוגרפיה שכתב¹⁰⁹. מובן שאף בספריו על המשפט הציבורי (נספח, מס' 13, 17) נמצא הסתמכות רבה על תולדותיהם של החכמים, שהרי ספרים אלה מחולקים לתקופות לפי החכמים שהנהיגו את העם. כך, למשל, בספרו האחרון בסדרה זו, בו עוסק צורי בתקופת רב נחמן בר יצחק, הוא מגדיר בפרק הראשון (עמ' 6) כי כדי להבין את השינויים שחלו בהנהגת יהדות בבל במאה הרביעית, "בראש ובראשונה עלינו לעמוד על הנפשות אשר פעלו, בתור נושאי משרות גבוהות במוסדות השלטון והתחוקה". ועל כן, הוא מקדיש את רובם של פרקי הספר לרב נחמן בר יצחק: אופיו, תפקודו כראש כלה, יחסיו לעמיתיו, פעולותיו בישיבה והררכותיו לתלמידיו.

ג. 'משפט התלמוד'

ספר זה, אותו כתב צורי בסוף העשור השני ותחילת העשור השלישי של המאה העשרים, צריך להבחינו ולמנותו כשלעצמו. זאת משום שהוא צומת בין עיוני הביוגרפיים של צורי ובין ספריו המשפטיים המאוחרים יותר העוסקים בנושאים מוגדרים. ספר זה משלב, מצד אחד, את מסקנותיו של המחבר מעיוני הקודמים, ובלשונו של דיקשטיין¹¹⁰:

הספר הזה חדור רעיון אחד מרכזי, שהמחבר כבר עמד עליו בחיבוריו הקודמים, רעיון מקורי שיש בו כדי להפרות את החקירה המשפטית התלמודית. והוא הקשר שבין הדעות וההלכות עם תנאי המקום של נושאייהם. ביחוד משתדל ה' צורי להבליט בכל פרק ופרק, בכל סימן וסימן את הנגודים בין הצפון והדרום. הוא בא לידי מסקנא שיותר עמוק הוא ההבדל המחלק בין הצפון ובין הדרום (בכבל בין נהרדעא ובנותיה ובין סורא ובנותיה; בארץ ישראל – בין הגליל ובין יהודה) מן ההבדל שבין בבל לארץ ישראל. רעיון בריא ורב ערך, אם כי המחבר מפריז בו,

109 כך, למשל, ר' עקיבא ובית מדרשו נזכרים מספר פעמים בספר 'משפט הגויקין' (נספח, מס' 16), אך הסתמכות על ספרו המיוחד לחכם זה (נספח, מס' 10) נעשית שם בעמ' 29 בלבד.

110 בביקורתו, נספח מס' 6, ביקורת מס' 2. ביקורת זה מכילה דברי הערכה בצד דברים קשים נגד דמיונו המופרז של צורי, וראו לעיל הע' 28. יש לציין, כי בביקורת קודמת שפורסמה סמוך למועד יציאת הספר (שם, שם, מס' 1) גילה דיקשטיין יחס חיובי בהרבה לספר, כולל לרעיון הקשר שבין המשפט ויוצרו.

מבסס אותו לפעמים בהשערות רחוקות ורחוקות, ובכלל מביאו לידי קיצוניות¹¹¹.

מצד שני, הוא מבוא ובסיס למחקר משפטי עיוני, בכך שהוא מנסה לאסוף את כל ההוראות המשפטיות שבספרות חז"ל כולה – משנה, תוספתא, מדרשי הלכה, ידושלמי ובבלי.

מדובר, על כן, בנסיון יומרני למדי להקיף מרחב עצום של מקורות, ותחושה זו של יומרה עוד מתחזקת משמעיניים בהיקף התוכני של חלקי הספר. צורי אינו מסתפק בתחומים הנחשבים קלאסיים בחקר המשפט העברי, לפי ההגדרה המקובלת על חלק גדול מחוקרי המשפט העברי¹¹²:

בבואנו להגדיר את המונח 'משפט עברי' במשמעותו המקובלת כיום, נימצא אומרים, כי מונח זה כולל רק אותם תחומים של ההלכה שבדומה להם מקובלים להיות כלולים במערכות משפטיות אחרות דהיום, היינו עניינים המסדירים את היתסים שבין אדם לחברו ולחברתו, ולא הוראות שעניינן במצוות שבין אדם למקום.

צורי אינו מסתפק בזה, אלא עוסק בשני החלקים האחרונים של החיבור בתחומים 'דתיים' מובהקים – 'משפט הכהנים' ו'משפט המקדש'. יתר על כן, נאמן לדרכו לסקור את משפט התלמוד לכל היקפו הוא אינו נמנע מלסקור תחומים שאינם נוהגים כיום כדוגמת מיתות בית-דין ('משפט העונשין', עמ' 35-32)¹¹³. תפיסתו של צורי את היקפו של משפט התלמוד עולה מדבריו הקצרים בחלק המבוא ('קודמות', עמ' 2-3):

111 את פשר אמירה זו יש להבין על רקע חיבתם של אנשי 'חברת המשפט העברי', שדיקשטיין היה אחד מראשיה ומעצבי דרכה, להבחנות שבין המשפט שנוצר בבבל לבין זה שנוצר בא"י, מתוך תפיסה לאומית ברורה. דבר זה מתקשר לרעיון רחב יותר, לפיו קיים קשר הדוק בין המשפט ובין הסביבה הגיאוגרפית שבו נוצר. ראו: ש' איזנשטדט, "לקורות המשפט העברי", ציון במשפט, ת"א תשכ"ז, עמ' 11-30. גם 'רב צעיר', לעיל הע' 9, בעמ' 271, לא התפעל מספר זה וכתב כי "הוא דוקא הגרוע מכל ספריו, כי אינו אלא מן כלביו".

112 אלו, לעיל הע' 7, בעמ' 93-94. הגדרה זו נדרשת כדי להבחין בין 'המשפט העברי' ובין 'ההלכה'. וראו הפרסום הראשון של 'חברת המשפט העברי': "תעודתנו", המשפט העברי, א (תרע"ח, מוסקבה), עמ' 3-7 בעמ' 6. וראו מאמרו של איזנשטדט, לעיל הע' 111, בעמ' 23, המבחין בין הסדרים המשפטיים של המשנה לאלו ה'דתיים'. אך ראו דבריו המאוחרים יותר של איזנשטדט במאמרו: "לחקר משפטנו הפומבי", שם, בעמ' 35-63, ובפרט בעמ' 42. לרעתו, ניתן לחשוף את ההיבטים המשפטיים העומדים ביסודן של הלכות ציבוריות 'דתיות' כולל הלכות המקדש וכדו'. וראו לעיל הע' 11. וראו הוויכוח הידוע על היקפו הראוי של המשפט העברי ויחסו ל'הלכה הדתית', במאמריהם של אנגלרד ואלון, לעיל הע' 63.

113 נקודה זו מציין בהערכה לוינשהל, נספח מס' 6, ביקורת מס' 4, בעמ' 66, כאשר הוא

אמנם לא רק הסדרים המיוחדים למקצועות המשפט [=נשים ונזיקין], כי אם גם שאר הסדרים, כמו קדשים וטהרות כוללים דברים רבים הפותחים לנו פתח להבין דברי התנאים במקצוע המשפט.

בהמשך הוא מסביר את תפיסתו שיש קושי בהבחנה בין הוראות 'משפטי' ו'דתי'ות, ועל כן יש לפעול בתפיסה 'רחבה' ולכלול גם עניינים 'דתיים', בניגוד לתפיסה שהובאה לעיל לגבי היקפו של ה'משפט העברי'. בעיה זו נובעת, בראש ובראשונה, מכך שהחכמים עסקו בשני התחומים (שם, עמ' 68). ההדגשות במקור: "מחוקקי המשפט התלמודי ומורי המשפט הזה היו ג"ב מחוקקי דיני אסור והיתר, טומאה וטהרה ומוריהם. לרגלי זה השפיעו שני המקצועות זה על זה". אמנם, בשאלה בדבר היחס בין 'ממון' ו'איסור' נחלקו הדעות (שם, עמ' 69-72). בניגוד לחכמי נהרדעא, הרי 'חכמי הדרום' בא"י וממשיכיהם בסורא שבבבל לא נמנעו מלהשוות בין התחומים:

כי דרך הדרומים להשקיף על הדבר המורכב כעל חטיבה או מערכת שלמה בעלת אחדות ולדון עליו, למרות הרכבתו מחלקים רבים אשר כל אחד מהם לעצמו שונה מרעהו בחמרו ובערכו, כעל פרצוף שלם אשר כל החלקים שבו בטלים לו ועולים בו.

מעבר לכך, לא ניתן להתעלם מן העובדה שיש תחומים שבהם ההבחנה אינה ניתנת להיעשות, ומדובר בתרכובת של עניינים משפטיים ודתיים כדוגמת "האישות, אשר דיני עריות, תרומה, ירושה, כרוכים בה יחד" (שם, עמ' 72). יתר על כן (שם, עמ' 72-74):

...נכנסו יסודות המשפט לעולם מצוות הדת והאיסור. ביחוד משפט השליחות. חובות מצוה ירועות נעשות גם על ידי שליח. כגון ברכת המצות והתפלה... מצוות ידועות סובבות על נכסי בעלים, כמו קריאת הפרשה בבכורים או מצוות המזוזה שהנה חובת הדר... הלולב וכדומה צריך להיות שלו לפי משפט התלמוד ועי"ז קשורה מצוות נטילת לולב בדיני המשפט... דיני שבת וביחוד דיני ההוצאה מרשות לרשות נוגעים בדיני קנין חצר שכנות וכו'. גם דיני חמץ כוללים הרבה מקצועות המשפט...

ואכן, צורי נאמן לשיטתו זו ולומד כללים 'משפטיים' מהוראות 'דתיות'. כך, למשל, צדדים שונים בהגדרתה של 'בעלות' נלמדים מן "הבעלות ביבול הארץ

משווה בין 'יסודי המשפט העברי' של גולאק העוסק רק במשפט האזרחי, בעור שצורי עוסק גם במשפט הפלילי. ובכלל לגבי ספרו של צורי: "It is safe to say that there is hardly a field in Jewish law that has been omitted".

עמיחי רדיוניר: "תלמיד חכם שלא נספד כהלכה"

בשנת השמיטה", ומן "היחס בין הבעלות ובין תרומה, הקדש, חרם וצדקה, שבועה ונדר" וכן מענייני בעלות שונים בחפצי 'איסור' (ספר רביעי: משפט הנכסים, עמ' 38-43).

בהעדר הקדמה לספר, וצורי כאמור מיעט בכתיבת הקדמות לספריו, נגזר עלינו לנסות ולשער בעצמנו את מניעיו ומטרותיו של צורי בכתיבת ספר זה. ראשית, ניצוד בדבריו של צורי עצמו היכולים להסגיר את מגמתו. בסעיף האחרון של חלק המבוא ('קודמות', עמ' 148-149), מדבר צורי על 'משפט התלמוד וההוה'¹¹⁴:

יודעים אנחנו מראש כי משפט התלמוד כמתכנתו וכצורתו אשר קבל לפני אלפים שנה בקירוב, לא יספיק לצרכנו היום; ביחוד בנוגע לפרטים. החיים בינתיים השתנו בצורותיהם והתגונו עד למאור. גם המחקר המדעי וברוד מושגי המשפט התעמק והתלבן במדה גדולה ורחבה. תחת זה יש לנו לחקור אחרי מוסדותיו הכוללים ולראות אם יתאימו ומה מהם יתאים, אחרי עבוד, הרחבה ושכלול, לדרישת חיינו היום. גם באלה המוסדות הרבים אשר יכבד עלינו לקבלם היום יש לנו לחקור אחרי הרוח והמגמה השוררים בהם ולכלכל על פיהם את מעשינו בהוה: לתקן תקנות, לחוקק חוקים וליסד מוסדות חוקיים ברוחם ובטעמם.

צורי מסביר שיש מוסדות משפטיים שבתלמוד נוכל למצוא רק את ניצניהם, מוסדות שלא היו יכולים להגיע לכדי הבשלה בשל הנסיבות המדיניות הקשות שבהן היה שרוי עם ישראל. כך, למשל, הוא מזהה בתפיסתו של רב את תחילתו של מוסד 'עורך הדין', מוסד שלכאורה מתנגדת לו ההלכה התלמודית¹¹⁵.

אם כן, ספר זה נועד לתת בסיס להחייאת המשפט העברי ע"י חשיפת 'רוח החוק' של משפט התלמוד וע"י שימוש בדעות שונות, גם אלה שלא נתקבלו להלכה, כדי לבסס עליהן מוסדות משפטיים מחודשים הנדרשים לנו כיום. על

114 השור לעיל ליד הע' 70.

115 צורי מציין שם למכילתא דרבי ישמעאל מס' דכספא משפטים, פרשה כ: "מדבר שקר תרחק... ד"א שלא יעמיד אצלו סניגורין, שנ' עד האלהים יבא דבר שניהם". על איסור הטעינה לטובת בעל הדין הוא עומד ב'משפט התלמוד', ספר שביעי, עמ' 19 וכן ב'שיטת הטענות' (נספח, מס' 14), עמ' 133. על שיטתו של רב שהיה עוזר לבעל הדין בטענותיו ('פתח פיך לאלם', גיטין לו ע"ב) הוא עומד בספרו 'רב' (נספח, מס' 11) בעמ' 341, 388 ובספרו 'שיטת הטענות', עמ' 136.

על עורך הדין בהלכה התלמודית ראו לאחרונה: י' סיני, מעורבות בית הדין בהליך הדיוני במשפט העברי, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשס"ג, עמ' 20-28 ובמקורות הרבים המצויינים שם בהערות שבעמ' 20. לניתוח שיטתו הנ"ל של רב ראו שם, עמ' 56-59.

כן, מביא צורי בעניינים רבים מאוד את כל הדעות החלוקות בעניין, גם אלה שלא נתקבלו להלכה. בכך ניסה להגשים צורי את אחד הרעיונות הגדולים של 'חברת המשפט העברי'¹¹⁶, כפי שאפרט מיד.

נראה לי שספר זה בא לענות על הצורך במתן מקור בסיסי לחקר המשפט התלמודי. כבר ב-1910 קרא שמואל איזנשטדט לחקירה מקפת של משפט התלמוד¹¹⁷:

חקירה מפורטת של משפט הגמרא מצפה עוד הרבה יותר ממשפט התורה הכתובה להארה מדעית חדשה. תורת משה סוף סוף הרי עוררה עניין רב אצל חוקרים ומלומדים נוצרים לענות בה. לא כן משפט הגמרא. זהו כמעט שדה שלא עובד עד הזמן האחרון מצד חוקרי המשפט השיטתי, למרות מה שעד הזמן האחרון היה המשפט התלמודי הגורם התרבותי היותר חשוב בהסדר חייהם של בני עמנו בכל מושבותיהם.

ואכן, מפעלה המדעי הראשון של 'חברת המשפט העברי' במוסקבה, הקרוי "שערי המשפט העברי", היה הנסיון לרכז את כל החומר המשפטי מן המקרא וספרות חז"ל ולסווגו לסיווג משפטי מודרני. בשלב ראשון הוחלט שלא לכתוב מבוא ופירוש לכל תחום ומקור, אלא להביאם בלשונם. עיקר העבודה היה מציאת החומר ומינוו בכרטסת נושאים¹¹⁸.

בשל המהפכה הסובייטית והמאורעות שעברו על חברי החברה ברוסיה, לא הניב מפעל זה תוצאה כלשהי ומאומה ממנו לא פורסם¹¹⁹. עם זאת, יש עניין רב בבחינת השיקולים – המהותי והטכני – שהביאו להתרכז בשלב ראשון בתקופה שעד התלמוד בלבד. לדברי דיקשטיין¹²⁰:

116 השוו ל'תעודתנו', לעיל הע' 112, לגבי הצורך בהתאמת המשפט העברי לצורכי הזמן ולגבי חשיפת 'רוחו'. וראו עוד לעניין שימת הדגש על 'רוחו' של המשפט העברי: לחובסקי, לעיל הע' 26, עמ' 644-645 לרעיון דומה של צורי בתיכוד קודם על הצורך בחשיפת ההגיון התלמודי לצורך חידוש המשפט העברי ראו לעיל ליד הע' 89.

117 לעיל הע' 111, בעמ' 25. על יחסו המורכב של איזנשטדט למשפט התלמוד עמד לחובסקי, לעיל הע' 26, בעמ' 648.

118 תיאור המפעל נכתב בידי פלטיאל דיקשטיין, בקובץ הראשון של החברה במוסקבה, לעיל הע' 78, עמ' 122-132. דיקשטיין מחזר את כל הוויכוחים שהיו אודות בתירת המקורות הראויים למפעל (האם לכלול בו גם חומר בתר-תלמודי), דרך סיווגו (האם להשתמש בסיווג המסורתי של ספרי ההלכה) ודרך הצגתו (במקורו או בתרגום, כולל פרשנות או שמא בלעדית). נוהל גם ויכוח על דרך פרסום החומר ועל הגדרת מטרת הפרויקט. למעלה הצגתי את המפעל כפי שעוצב בסופו של דבר.

119 ראו: פ' דיקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי, א (תרפ"ו), עמ' 153-168 בעמ' 157. לפי דבריו של דיקשטיין במאמרו שבהערה הקודמת, עמ' 132, עד לרגע כתיבת הדברים נסקרה באופן מלא רק מסכת כתובות מן התלמוד הבבלי.

...כשאנו מחלקים את כל החומר המשפטי שלנו לשתי תקופות, כשהזכרנו, הרי אנו מוצאים כי התקופה הראשונה [=ער חתימת התלמוד, ע"ר] היא תקופת היצירה, שעל פי חשיבותה וערכה הפנימי היא עולה על השניה בכמה וכמה מדרגות ויש לה ערך גרול גם בתור חטיבה בפני עצמה. התקופה השניה עניה היא לערך ביצירה ורעיונות חדשים, אבל בכמותה היא עולה על התקופה התלמודית לכל הפחות פי עשר... ברור כזה דורש עיון רב והתעמקות... כלומר דורש עבודה שאינה לפי כוחותינו... הכנסת החומר של תקופת הגאונים, והפוסקים והרבנים תעכב במדה כל כך מבהילה את עבודת ההכנה, עד שיצא שכרה בהפסדה.

כלומר, המטרה היישומית של הפרוייקט – הוצאת כרך ראשון תוך שנתיים עד שלוש – לא תוכל להתממש אם ייכלל בו גם החומר הבהלת-למודי. מלבד זה, לחומר הקדום יותר ערך מהותי רב יותר ולכן ראוי להתרכז בו.

דומה בעיני שעם כשלונו של הפרוייקט לקח על עצמו צורי יצירת ספר שירכו את כל המשפט התלמודי באופן דומה למדי לדרך שבה היה אמור להתפרסם הספר הריכוזי של 'שערי המשפט העברי'¹²¹.

יצוין, כי דיקשטיין עצמו ראה קשר בין הפרוייקט שבראשו עמד ובין ספרו של צורי. את ביקורתו על 'משפט התלמוד' בעיתון הארץ¹²² הוא פותח בהדגשת חשיבותו המשפטית של התלמוד על אף שהוא כספר חתום היום בפני רבים:

אבל הצורך בדיעת התלמוד מורגש גם בזמננו. הפדובלימה הגדולה של תחית המשפט העברי דורשת במפגיע לימוד מקורותיו. ההתענינות במשפט התלמודי, הן מתוך השקפה מדעית-היסטורית, הן מבחינת השאיפה לתחיה לאומית במקצוע המשפטי, נתגדלה ונתרחבה בזמן האחרון. רבים מאלה ששתו ממקור המדע המשפטי האירופי, שואפים ללמוד ולרעת את המשפט הלאומי העברי המסורתי כפי שהוא. הרצון ללמוד התגבר, אבל האפשרות

120 לעיל הע' 118, בעמ' 129-130. וראו גם אלון, לעיל הע' 7, בעמ' 78-79 בהע' 47; לחובסקי, לעיל הע' 26, בעמ' 647.

121 כך, למשל, צורי מאזכר פעמים רבות את המחלוקת, דבר שהוחלט לעשותו גם ב'שערי המשפט העברי', דיקשטיין, שם, עמ' 127. חלוקתו של צורי את המשפט לענפיו השונים מזכירה את החלוקה המשפטית של הפרוייקט, שם, עמ' 127-128. עם זאת, שני הבדלים בולטים קיימים: הראשון הוא נטייתו של צורי לעמוד על הרקע של יוצר ההלכה (לעיל ליד הע' 110) שהוא פרשנות, ממנה ניסו להמנע אנשי 'שערי המשפט העברי' (דיקשטיין, שם, עמ' 126-127); השני הוא הכללת התחומים ה'דתיים' שהוזכרו לעיל (ליד הע' 112), ואשר אנשי 'שערים' נמנעו מהם (דיקשטיין, שם, עמ' 127-128).

122 נספח מס' 6, ביקורת מס' 1. כאמור, ביקורת מס' 2 שם מבוססת על מס' 1, אך מסוייגת ממנה בהרבה.

להשיג מטרה זו נתמעטה, אין ההוגים האלה יכולים לעשות לילות כימים, כבני הישיבות, כדי להתגבר על כל הקשיים שבלימוד התלמוד.

כדי לתת מענה לכך, אומר דיקשטיין, נהגתה תכנית 'שערי המשפט העברי' שלא הניבה פירות. נסיון דומה שכן בא לירי גמרו הוא ספר של צורי¹²³:

נסיון חשוב כנודון הוא גם ספר 'משפט התלמוד' של י.ש. צורי המונח לפנינו. הוא מכיל בתוכו את כל החומר המשפטי שיש בתלמוד, מסודר ומחולק לחלקים, ספרים, פרקים וסימנים על יסוד השטה המדעית המודרנית. ועל כן כל אדם, המצוי אצל השטה המשפטית, המקובלת בספרי מדע של זמננו, יוכל בנקל למצוא בספר הזה את השאלה הנחוצה לו, ובסימן ההוא ימצא את כל מראי המקומות (או לכה"פ את היותר חשובים) שבתלמוד עם תמצית ההלכות, הדעות והמסקנות...

ערכו של הספר בתור מפתח למשפט התלמודי ע"פ הסדר המודרני הוא גדול והוא צריך להמצא על שולחנו של כל אדם המצוי אצל שאלות משפטיות תלמודיות. לא הסדרנים הישנים (כמו הרמב"ם והשו"ע) ולא החדשים אינם יכולים למלאות את מקום הספר הזה המכיל את כל חלקי המשפט לפי הקלסיפיקציה המודרנית על כל מקצועותיו...

אני סבור כי גם ניתן לשער כי בפני צורי עמד ספר שהיווה לו דגם מוחשי. אחד המפעלים המעניינים (והנשכחים) בתחום מדעי היהדות בראשית המאה העשרים היה סדרה ששמה Monumenta Talmudica. סדרה זו (שלא הגיעה לכדי השלמה) יצאה לאור בווינה ובלייפציג, ובעריכתה השתתפו חוקרים גרמניים חשובים בתחומי התלמוד, המקרא והמזרחנות. כרכי הסדרה התיימרו להביא לקורא מקורות תלמודיים מתורגמים לגרמנית ומפודשים בפירוש קצר ובתוספת מבוא המסווגים לתחומים שונים שלכל אחד מהם יוחד כרך (הריאליה בבבל והיחס למקרא, המשפט, עבודה זרה, אגדות). הכרך השני, שיוחד למשפט, נכתב בידי שלמה גאנדז¹²⁴. כדרכם של שאר כרכי הסדרה, גם כרך זה מורכב מאיסוף ציטוטים מרחבי ספרות חז"ל (משנה, תוספתא, מדרשי הלכה ושני התלמודים),

123 השוו את הדברים הנאמרים כאן לדברים שבהע' 118 ולידה.

124 S. Gandz, *Recht* (Monumenta Talmudica, Zweiter Band), Wien und Leipzig 1913. ספר זה איננו מוזכר, למיטב ידיעתי, בשום סקירה על תולדות מחקר המשפט העברי. גאנדז (1887-1954) כתב חיבור זה בהיותו בן 26, תלמיד ביהמ"ד לרבנים בווינה. ב-1924 היגר לארה"ב שם לימד בישיבה אוניברסיטה ובדרופסי קולג' והתפרסם בעיקר כהיסטוריון של המדע והמתמטיקה בספרות היהודית של ימי הביניים. ראו עליו: י"י דינסטאג, "ד"ר שלמה גאנדז", הדואר, י"א אייר תשי"ד, 7.5.1954, עמ' 529-528; *Encyclopedia Judaica*, vol. 7, p. 309.

היקף וצורה המזכירים את היקף מקורותיו של צורי. בשונה מצורי מובאים המקורות כולם בציטוט מדויק, תוך אזכור שינויי גרסאות ובתוספת ביאור ומבואות, וכמובן בתוספת תרגום לגרמנית. אולם הפרט המעניין הוא בחירת הנושאים בהם עסק גאנדז. למרות שמו הכולל: Recht ('משפט'), עוסק הכרך רק בתחומי המשפט הציבורי בתלמוד. גאנדז סיווג את עבודתו לשבעה חלקים: המלך, מערכת המשפט והסנהדרין, הכהנים, הכהן הגדול, הלויים, העם, ניהול הקהילה. קשה להתעלם מן הדמיון שבין חלוקה זו ובין תמשת הספרים האחרונים של 'משפט התלמוד', בהם עוסק צורי במערכת המשפט, במשפט המדינה וחברה (כולל דיני מלכות, הנהגת הקהל ועוד) ובמשפט הכהנים, הלויים והמקדש. תחומים אחדונים אלה אינם נתפסים בדרך כלל כתחומים 'משפטיים'¹²⁵, ובכל זאת אנו מוצאים שגאנדז וצורי החליטו לכללם בספריהם העוסקים במשפט התלמודי. ברור הוא ששניהם ראו בתחומים אלה תחומים 'משפטיים' של ממש, אולם רק גאנדז אמר דברים אלה במפורש¹²⁶. לדבריו, הוא מבחין היטב בין המונח 'הלכה' הכולל את החלקים הדתיים של ההלכה היהודית: שבת, תפילין וכו', ובין 'משפט', ובכל זאת הוא כולל בו את דיני הכהנים. לדבריו: "הכנסות הכהנים, דהיינו המתנות השונות שנתנות להם מאת העם, הן גם מצד אחד מסי העם וצריך להביאן בתורת משפט הכהנים בתור זכויות הכהנים". ואכן, כגאנדז כך צורי, שניהם מקדישים את רובו המוחלט של דיונם בדיני הכהנים לעניין מתנות הכהונה.

אם כנים דברינו, הרי שספרו זה של צורי יועד להיות סיכום המשפט התלמודי במובנו הרחב ביותר. כיצד בנוי הספר? הספר הראשון הוא 'קודמות', כלומר חלק מבוא. בספר זה שוטח צורי בהרחבה יחסית את שיטתו ביסודות המשפט התלמודי, והוא מחולק לארבעה חלקים:

125 ראו לעיל הע' 112 ולידה. מעניין הוא שדיקשטיין נמנע מלבקר את צורי בנקודה זו, אך כן עושה זאת לגבי ספרו של גאנדז. ברבריו, לעיל הע' 119, בעמ' 156: "...אפשר להעיר, שמקום גדול יותר מדי הוקצו (!) לפרקים על הכהנים והלויים. לכשתעניין בחומר, שנכנס בפרקים האלה, תראה שאפיו המשפטי מוטל בספק, והיסוד הדחי מרובה בו פי כמה על היסוד המשפטי". לדעת דיקשטיין, נועד הדבר כדי ליצור את הרושם שהשלטון היהודי בעבר היה שלטון תיאוקרטי, השקפה שדיקשטיין החילוני-לאומי כמובן שולל מכל וכל, ולדעתו לא היו לכהנים וללויים שום חלק בשלטון ובהנהלת המדינה. הערה דומה על תפיסתו ה'תיאוקרטית' של גאנדז מצויה בביקורת שבהערה הבאה.

126 הדברים נאמרו כתגובה לביקורת חריפה ביותר שנכתבה על ספרו זה בידי מ"ז הכהן ופאפורט, בשבועונה של ההסתדרות הציונית: העולם, ז' אדר תרע"ד, 5.3.1914, עמ' 12-11. תגובתו של גאנדז נדפסה שם, כח אדר תרע"ד, 26.3.1914, עמ' 13. ראויה לציון העובדה שבביקורתו זו עושה ופאפורט שימוש במונח 'משפט עברי', שימוש נדיר למדי באותה תקופה.

החלק הראשון נקרא "משפט התלמוד והמקורות התלמודיות". במידה רבה נוכל להקביל חלק זה לחלק השלישי של 'המשפט העברי' לאלון¹²⁷ הקרוי "המקורות הרישומיים של המשפט העברי", כלומר החלק העוסק בחומר הספרותי של המשפט העברי וביוצריו. צורי נותן מבוא קצר למשנה ולתלמוד, עוסק בדרכי העברת החומרים, בזהותם של התנאים והאמוראים לדורותיהם השונים ובחלוקתם לשתי האסכולות הלמדניות (עליהן הורחב לעיל), וכן עוסק מעט מאוד בחומרים ספרותיים חיצוניים לספרות חז"ל שיכולים גם הם להיות מקור למחקר משפט התלמוד (שטרות, ספרים חיצוניים וכו').

החלק השני קרוי "מקורות המוצא למשפט התלמוד", והוא מקביל במידה רבה לחלק השני בספרו של אלון: "המקורות המשפטיים של המשפט העברי"¹²⁸. שם עוסק צורי ביסודות המשפטיים מהם מורכב המשפט התלמודי ובדרך בה עוצבו: מנהגים, תקנות, מדרשים וכו'. הוא עומד על ההבחנה בין דיני תורה לבין דינים שמקורם בחכמים, וכן עוסק בדרכי קביעת הדין: המו"מ בישיבה, פרסום ההלכה ועוד.

בחלק השלישי – "יסודות לחקר משפט התלמוד", מסכם צורי את הכלים ה'חיצוניים' העומדים לרשותנו בחקר המשפט התלמודי: משפט משווה (למשפט הרומי והמזרחי), בחינת השפעת התרבות ואישיות המחקר וכו'.

החלק הרביעי – "נהיגת המשפט", עוסק בגבולות התקבלותו של המשפט (א"י ובבל) והיכולת לשנות אותו לפי צורכי הזמן והמקום. אני סבור שחלק זה נועד לבסס את היכולת שלנו להתאים את משפט התלמוד לצרכינו העכשוויים, דבר עליו עמתי לעיל¹²⁹.

הספרים הבאים המרכיבים את 'משפט התלמוד' קשים למדי לתיאור. צורי סיווג את חלקי המשפט התלמודי לספרים, פרקים וסעיפים, והוא מנסה לתת סיכום קצר ביותר של כל פרטי הדין שבכל מוסד משפטי. כאן מוצא הקורא את חסרוננו הגדול של הספר: העדרם של תוכן ומפתח. העדר זה מפריע מאוד לשימוש בספר המורכב מכ-1500 סעיפים, ובפרט משום שצורי עוסק בנושא אחד בכמה ספרים. על חסרון גדול זה עמדו כבר מבקריו של הספר¹³⁰.

127 לעיל הע' 7, עמ' 831-1316.

128 שם, עמ' 239-828.

129 ליד הע' 114. וראו גם המאמר המוזכר ליד הע' 70.

130 ראו דיקשטיין, לעיל הע' 119; לוינטהל, לעיל הע' 113, בעמ' 69. לוינטהל-עומד על כך שנושא השליחות, למשל, נידון גם ב'משפט הנפשות', גם בדיני הנישואין והגירושין שב'משפט המשפחה', גם בדיון על האחריות שב'משפט ההתחייבות' וגם בדיון על ההליך הדיני שב'משפט הדין'. אכן, צורי עצמו ראה את מוסד ה'שליחות' כ"אחד הצירים

אדגים באמצעות מוסד משפטי אחד את דרכו של צורי בתיאור מוסדות בעזרת הגדרות התלמוד בלבד. הדוגמה אותה בחרתי היא המוסד התלמודי של ה'קנס', עליו נכתב לאחרונה מחקר מקיף¹³¹. בספר 'משפט העונשין' בעמ' 49-45 עוסק צורי ב'תשלומי ממון ועונש'. הוא מבחין בין תשלום נזיקי ותשלום עונשי, ומגדיר 'קנס', על פי התלמוד, כ"כל המשלם יתר על מה שהזיק". צורי עובר לתיאור הכלל 'אין אדם משלם קנס על פי עצמו' ומביא את מחלוקת רב ושמואל הנוגעת למי שהודה בקנס ואח"כ באו עדים. הוא דן בסמכויות הדיון הנוגעות לקנסות, במעמדם הקנייני ובהבחנה שבין קנסות תורה וקנסות חכמים. כל זה נעשה בקיצור נמרץ ובאמצעות ציטוטים רבים. למרות זאת, צורי מנסה להבין את ההגיון שביסודם של קנסות החכמים השונים. דוגמה זו מתארת אלנכון את דרכו של צורי בכל ספרו הגדול.

למרות היקפו הגדול וחסר התקדים של הספר, ולמרות העובדה שהוא נועד למלא חלל עצום שנותר ריק, כמעט שלא היתה השפעה לספר זה ואיננו מוצאים כמעט התייחסויות אליו במחקר שלאחריו. יתר על כן, בולטת במיוחד העובדה שצורי עצמו כמעט לא עשה שימוש בספרו זה במחקריו משנות השלושים והארבעים. כך, למשל, סביר היה לצפות שנמצא הפניות רבות לספר זה מספריו העוסקים במשפט האזרחי (נספח, מס' 14-16, 20), ולא היא. הסיבה, לדעתי, היא שצורי החליט לרכז את עיסוקו ברובד הבתרא-תלמודי, ובכך אעסוק בהמשך (פרק 4ה). ובכל זאת, קשה שלא להתפעל ממפעל ראשוני זה, בן 928 העמודים, אשר גם אם אינו הרבה יותר מ'דיג'סט' של המשפט התלמודי הרי הוא מבוא יעיל למדי לנכנס בשעריו של תחום סבוך זה¹³².

שעליהם סובב על המשפט העברי, כנגוד גדול למשפט הרומי שנעלמו ממנו לגמרי מוסדות השליחות" (נספח, מס' 13, ספר ראשון עמ' 11).

131 ראו לעיל הע' 84. המעיין שם יראה שהמסקנות שעולות שם שונות מאלה של צורי, למשל ביחס שבין 'קנס' ותשלומי נזק.

132 השור ליינטהל, לעיל הע' 113, בעמ' 70: "... it may be said, without the least hesitation, that the work of Zuri is of great importance to all students interested in Jewish Law, and will undoubtedly win for itself a place as one of the standard works in the field. It can be recommended as a most useful and helpful Digest of every phase of Jewish jurisprudence" גם אם לא נקבל את מלוא עוצמתה של התפעלות זו, עדיין תמוזה העובדה שמקומו של ספר זה נפקד אפילו מהסקירות על ספרי הסיכום של ההלכה התלמודית, כמו זו של אלון, לעיל הע' 7, בעמ' 1299-1305.

ד. 'תולדות המשפט הצבורי'¹³³ העברי

מה הביא את צורי, לאחר עזיבתו את הארץ לפתוח במחקר זה? מדוע בחר לחקור דוקא את ההנהגה היהודית החל מתקופת רבי יהודה הנשיא ואילך? עד לאלו תקופות שאף להגיע במחקרו זה?

התשובות אינן פשוטות. ברור למדי שנושא זה של חקר ההנהגה היהודית בתקופה שלאחר החורבן היה בבחינת שדה בור שכמעט לא נחרש. זאת ניתן ללמוד מעיון ברשימת המקורות שמביא שמואל איזנשטדט בחיבורו הביבליוגרפי 'עין משפט'¹³⁴, חיבור שיצא לאור בשנה בה יצאו החלקים הראשונים של 'תולדות המשפט הצבורי העברי' (נספח, מס' 13). על כן, ניתן לומר שגם כאן עשה צורי מעשה נחשוני ופנה לכתוב מחקר שכמותו טרם נכתב¹³⁵. זאת, למרות שנשמעו מספר קריאות למחקר מוסדות ההנהגה היהודיים מכיוון אנשי 'חברת המשפט העברי'¹³⁶, ובעיקר מצדם של שמואל

133 ייתכן שהצירוף 'משפט ציבורי' כניגוד ל'משפט פרטי' הוא חידוש לשוני של צורי. לא מצאתי צירוף זה במחקרים שנכתבו לפניו, בהם היה נהוג בעיקר הצירוף 'משפט פומבי' או 'מדיני' (ראו שם מאמרו של איזנשטדט, להלן הע' 137). כאמת, דיקשטיין בביקורתו הראשונה (נספח, מס' 13 בעמ' 171) מגנה את צורי על בחירתו זו. בשל מחסור במצאי הלשוני של המשפט העברי בביטויים משפטיים הנדרשים לתיאור מוסדות משפטיים על פי סיווגים מודרניים נדרש צורי לחדש עוד חידושי לשון, שרובם לא נתקבלו. ראו, למשל: משפט התלמוד, ספר ד עמ' 29. וראו לעיל הע' 100, ליד הערות 166, 211, ובהע' 299.

134 ש' איזנשטדט, עין משפט – ספר שמוש ביבליוגרפי לספרות המשפט העברי, ירושלים תרצ"א. מעמ' 102 ואילך הוא עוסק בסקירת החומר שנכתב על 'המשפט המדיני'. במבוא לשער זה הוא עומד על מיעוט החומר העברי בסוגיה זו, שברובו הוא "גשושים וגרויים מדיניים-משפטיים המובלעים בתוך תוכן היסטורי ופובליציסטי, שברוב הספרים אינם ניתנים להפרדה על עיקר". וראו גם דבריו במאמרו המוקדם מתרע"ח, להלן הע' 137. גם עיון בספרו הביבליוגרפי של נתום רקובר, אוצר המשפט, לעיל הע' 1, עמ' 145 ואילך, מגלה את תלוציותו של צורי בתחום זה בין חוקרי המשפט העברי.

135 ובכך לא מפריו תלמידו גרייבסקי, לעיל הע' 1, הכותב כי צורי "עבר למקצוע חדש שלא נחקר עדיין – המשפט הצבורי והפומבי... זה היה רעיון כביר, לחקור מקצוע יורדי זה, שעוד לא שמו לב אליו".

136 לחובסקי, לעיל הע' 26, בעמ' 644, כותב כי "באופן כללי, המשפט הפרטי נתפס כראוי להתייאה, בעוד המשפט הציבורי לא נתפס ככזה, בהיותו ארכאי מדי וקשור מדי לקיום היהודי הבזוי בגיטאות ימי הביניים". אינני חושב כי זו היתה דעה רווחת בקרב אנשי ה'חברה' (הוא עצמו מציין כי היו שלא קיבלו זאת ומפנה לדברי איזנשטדט שיובאו מיד ולדברי דיקשטיין). דבריו של לחובסקי מבוססים על דבריו של חיים כהן במאמרו "דאגה ליום מחר", בתוך אוסף מאמריו: א' ברק ור' גביון (עורכים), מבוחר כתבים, ירושלים תשנ"ב, עמ' 15-24, בעמ' 20. אולם דברים אלה נכתבו בשנת תש"ו ואף הם תגובה לדבריו של אברהם חיים פריימן שקרא באותה שנה למחקר בתחום זה, כדי לעצב את החוק והמשפט במדינה היהודית שתקום. לתובסקי מסתמך שם, בין היתר, על מאמרו של גולאק, "לסדור חיינו המשפטיים בארץ", התורן, לג-לר (תשון-כסלו תרפ"א). המאמר

עמיחי רדזינר: "תלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

איונשטדט¹³⁷ ושל אשר גולאק (שבאופן אישי עסק מעט בעניין זה, בעיקר במחקרו המוקדם¹³⁸), אשר יתכן שדבריו השפיעו על צורי¹³⁹:

מובא אצל בזק, לעיל הע' 63, בעמ' 28-35), בו ממעיט גולאק בחשיבותו המעשית של המשפט הציבורי ההיסטורי (אך עדיין קורא למחקרו וטוען שחלקים ממנו יכולים לסייע בעיצוב המוסדות הלאומיים כיום). אולם, במאמר מאוחר יותר (להלן הע' 139) קורא גולאק למחקר אינטנסיבי של תחום זה.

137 במאמרו העומד בראש הקובץ הראשון של 'חברת המשפט העברי': "לחקר משפטנו הפומבי", המשפט העברי, א (מוסקבה), תרע"ח, עמ' 28-9 [=ציון במשפט, לעיל הע' 112]. במאמר זה הוא עומד על החשיבות הרבה של המחקר בתחום זה (עמ' 21: "בימינו אלה... נמצא דוקא המשפט הפומבי שלנו בתקופה של תסיסה חדשה"), המשפיע לדבריו מאוד גם על תחום המשפט הפרטי. הוא מדגיש בי (עמ' 18) "גם אחרי אברן קרקעו המדיני לא בטל המשפט הפומבי בישראל בטול גמור", והוא התפתח בכל תפוצות ישראל. לאחר שהוא מרחיב על התרומה האדירה של חקר המשפט הציבורי הרומי למחקר תולדותי של רומא (עמ' 22-24), הוא טוען שדבר דומה צריך להיעשות גם בחקר המשפט העברי (עמ' 24-28): "לעבודת חקירה מעין זו זקוק בימינו גם המשפט הפומבי שלנו, המונח לפנינו באלפי פרקים וקטעים נפרדים, אשר נהרסה שיטתם ונשתכח טעמם... אולם החקירה המדעית במשפט העברי לא עמדה עד היום על עיקר חשוב זה. החוקרים המעטים שעסקו בכלל במקצוע זה, הקדישו את עצמם רק לחקירה בשאלות המשפט הפרטי... פרובלימות משפטיות מדיניות הולכות וכובשות להן מקום בחיינו ואי אפשר לה להתחדשות יצירתנו המדינית בעתיד בלי הכנה קודמת של דרכי יצירתנו המדינית בעבר. מרכז הכבד של חקירתנו המשפטית צריך, איפוא, להשתנות באופן יסודי. חקירת המשפט הפומבי צריכה להיות מכאן ולהבא ענין לכל יוריסטון עברי, המקדיש את עצמו לעבודה אקדמית... המדע המשפטי שלנו צריך, איפוא, לעסוק בהכשרת היסודות לתחיתו המדינית של המשפט העברי... מתוך לקוט מתמיד של רסיסי המשפט הפומבי, שנופץ ביחד עם מפץ המדינה העברית הקדמונית, ומתוך פרשנות מדעית משפטית של כל החומר המסודר יקום לפנינו שוב כמו חי הסדר המדיני שהיה קיים לפנינו בישראל... זוהי עבודה לרורות, עבודה על קרקע בתולה, שלא חלו בה ידים ושהגיעה שעתה בימינו". לא אתפלא אם דברים אלה עמדו גם הם לנגד עיניו של צורי. את דעתו על תפקידו האקטואלי של מחקר המשפט העברי תיאר איונשטדט גם במאמרו: "בשערי המשפט", המשפט, ד (תר"צ-תרצ"א), עמ' 1-4. וראו גם בהערה הבאה.

138 גולאק עסק בבתי הדין בתקופת המקרא, בית שני ובחקופות מאוחרות יותר בשלושת הפרקים הראשונים של החלק הרביעי של ספרו יסודי המשפט העברי, ברלין תרפ"ב. יסודם של פרקים אלה בשורת מאמרים שפרסם בגליונות השבועון הציוני העולם, במהלך שנת 1920 ("בתי הדינים בישראל. רשימה היסטורית"). יצויין, כי שבועון זה פרסם עוד חומר הנוגע לבתי הדין היהודיים בהווה ובעבר. מלבד מאמריו של גולאק, פורסמו במהלך חודש פברואר 1920 מספר מאמרים של מרדכי בן הלל הכהן שעסקו בבתי הדין של 'משפט השלום העברי' בא", ובחודש מרץ 1921 פורסם מאמרו של שמחה אסף "לסדר בית הדין העברי בארץ ישראל", שהפך מאוחר יותר לפרק בספרו על בתי הדין (להלן הע' 147). העניין האקטואלי של השבועון הציוני בנושא זה מובן על דק הפולמוס בן-הזמן בא"י על משפט השלום העברי ועל מבנה בתי הדין הדתיים. להרחבה ראו מאמרי: "הרב עזיאל, רבנות תל-אביב-יפו, ובית הדין הגדול לערעורים: סיפור בארבע מערכות", מחקרי משפט, כא (תשס"ד), עמ' 129-243, בפרולוג וכ' מערכה ראשונה, ובפרט בהערות 19, 46.

אף שטעורות קשות הפטיקו כמה פעמים את חוט החיים ההיסטוריים של עמנו מכל מקום לא פסקו כני עמנו לחיות כגוף ציבורי נבדל, נושא את עצמו ומתפתח על פי חקיו הפנימיים. ודוקא משום ששונים היו תנאי החיים הצבוריים של עמנו, רב עוד יותר הענין לחוקר לעמוד על חקי הקיום של הצבור היהודי בתקופות שונות ועל המשטרים החברתיים של צבור זה. גם מקצוע מחקר זה, מלבד חשיבותו כשהוא לעצמו, הרי הוא חלק חשוב ועיקרי בתולדות עמנו בכלל, וכל זמן שלא נתבררו לנו סדרי החברה של כל תקופה ותקופה, תאורן ההיסטורי הוא לקוי. אלא שמתוך שמעטים היו היוריסטים שעסקו בחקירת תולדות עמנו הזניחו כל חלקה טובה שזקוקים היו בה למחקר משפטי.

גולאק עומד על התקופות השונות שיש לחקור, ביניהן תקופת המקרא ותקופת בית שני, ומדגיש בעיקר את התקופה שלאחר החורבן (ההדגשות במקור):

מסוף תקופת הממלכה העברית השנייה מתחילים מוסדות מרכזיים לעמוד בראש העם, שהם כאילו באו במקום השלטון הסוברני של הממלכה... בקשר עם זה עומדת שאלת ארגון הישיבות בארץ ישראל ובבבל, שהם שמשו צורה מחודשת של הסנהדרין, וגם השאלה על דבר ערך משרתם, יפוי כחם ותפקידיהם של הנשיאים וראשי הגולה בכל משך זמן קיום שרונתם.

מוקדם יותר כתב גולאק מספר מאמרים על המשטר הממלכתי ההיסטורי בעם ישראל בכתב העת העם בשנים תרע"ז-תרע"ח. לאחר מותו של גולאק נתפרסם עוד מאמר שלו (שלא הושלם) בתחום המשפט הציבורי: "פרק בידי מלחמה לפי תורת ישראל", סיני, ז (תש"א), עמ' רפז-רצא. במבוא ליסודי המשפט העברי, חלק א עמ' 11, הוא מסביר "משפטי השלטון הממלכתי... עברו ובטלו כבר בתקופות קדומות מפני הריסת ממלכת יהודה וגלות העם מארץ אבותיו. רק מקצוע אחד של המשפט הוסיף להתפתח... והוא מקצוע דיני הממונות". לביקורת מרומזת על 'נטישתו' של גולאק את התחום הציבורי ראו: ש' איזנשטרט, "אשר גולאק ז"ל", ציון במשפט, לעיל הע' 24, עמ' 167-171, בעמ' 170. הוא מתאר את מעמדו הנחות, לדעתו, של גולאק באוניברסיטה העברית, רבו שהביאו לעיסוק מחקרי בעניינים "המונחים בצדי דרך המלך של המדע המשפטי החי ומרוחקים מחזונו המשפטי והמדיני של הדור. והרי התחיל פעם להתקרב לדרך זו בפרסומו בשנת 1916-1917 את מאמרו המפורט 'ביהעם'...". בדברים אלה יש לראות על רקע דרכו של איזנשטרט הבאה לידי ביטוי במאמריו המוזכרים בהערה הקודמת. לניתוח הגורמים למהפך בדרכו של גולאק ראו: לחובסקי, לעיל הע' 24, בעמ' 317-320. וראו להלן הע' 176.

139 א' גולאק, "תכנית לעבודת חברה המשפט העברי", המשפט העברי ב (תרפ"ז), עמ' 195-204, בעמ' 201-199. במאמר זה שחובר, כאמור בכותרת המשנה שלו, "על פי הזמנת ועד חברת המשפט העברי בירושלים" (שבו היה צורי חבר. ראו לעיל הע' 26), מתווה גולאק קווים לחקר המשפט העברי כדי שיוכל להיות בסיס לשיטת המשפט "בתוך החיים העבריים המיוחדים בארץ" (ראו שם, עמ' 202-204).

עוד מתקופת גלות כבל התחיל הצבור היהודי לחיות חיים מיוחדים בלי משטר ממלכתי, אלא כשהוא מאורגן בישובים, כפרים ובקהלות. הקהלה העברית היתה יסוד מוסד למשטר החברתי של העם עוד בתקופת קיומם של המוסדות המרכזיים הגבוהים, הישיבות שבארץ ישראל ובכל והנשיאים וראשי הגולה...

יש כאן שדה מחקר נרחב, מסתעף לכמה סעיפים ומתחלק לפי התקופות והמדינות, ועתידה היא החקירה במקצוע זה, כשתעשה בידים אמונות, שתמלא כמה לקיים ומקומות חסרים במדע העברי.

בקשר עם חקירת המשטרים הצבוריים שהיו קיימים בקרב עמנו עומדת גם החקירה בסדרי החיים הכלכליים של בני עמנו במדינות שונות ובזמנים שונים, שגם שאלה זו, אף שאינה משפטית לגמרי, מכל מקום היא קשורה במחקר המשפט, נשענת עליה ומסתייעת על ידה...

ואכן, צורי, שראה עצמו "יוריסט" העוסק בחקר "תולדות עמנו", ניגש להרים את הכפפה ולמלא את החסר. לפי הקו המותווה כאן, ששת ספריו מוקדשים לארגון הישיבות בא"י ובבבל¹⁴⁰, לתיאור תפקידם של הנשיאים וראשי הגלויות ולמחקר תפקודם של 'הוועד' – מוסד ההנהגה העליון בא"י, לדעת צורי – ושל העיר העברית¹⁴¹.

צורי גם נתן דעתו לקשר שבין המשפט ובין הכלכלה. כבר בספרו על ר' יוסי בר חנינא מקיסרין (נספח, מס' 12, פרק ב) הוא מקדיש דיון נרחב להיותה של קיסריה מרכז כלכלי חשוב ולמשמעות של עניין זה, וגם בסדרת הספרים שבה אנו עוסקים מקבלת הכלכלה מקום נכבד בדיונו¹⁴².

140 אני סבור שיש להבחין בין חמשת הספרים העוסקים ביישוב בא"י ובצור שיצאו בסמיכות רבה בשנים תרצ"א-תרצ"ד, ובין הספר השישי והאחרון שיצא בשנת תרצ"ט ועוסק בראשות הגולה בבבל ובישיבותיה. ספר זה שונה מקודמיו לא רק באפיונו הגיאוגרפי. וראו להלן הע' 148.

141 בכרך הראשון קובע צורי, כי קיימים בא"י "ארבעה מרכזי שלטון ועצמאות" ולהם הוא מקדיש את עיקר כרך זה, לו הוא קורא 'כוללות', כלומר המוסדות בהם יש לדון לכל אורך התקופה שבין השנים 190-380 לספירה (שם, עמ' 20): "הנשיאות בציפורי, הוועד הגדול בטבריה ויתר בתי המדרש, הסידיא ויתר בתי הכנסיות, השלטון העירוני".

142 בספר הראשון ('מבוא, כוללות') בדיון על 'העיר', עמ' 324-347, ובפרט בספרו על ישיבות צור (חלק חמישי, ספר שני). על תוכנו של ספר זה שאינו מצוי תחת ידינו ניתן ללמוד מביקורתו של דיקשטיין (ראו בנספח, הע' 306). במבואו של ספר זה מרחיב צורי בשינויים הכלכליים שעברו על היהודים כאשר היגרו מן ההר לערי החוף ועברו מעיסוק בחקלאות לעיסוק במסחר ופרנסות הקשורות לים. לדברי דיקשטיין, פרק זה הוא "הכי מעניין בספר הזה", יש בו "דברים יקרי-ערך לגבי תולדות הכלכלה... אם כי שייכותן לעצם הנושא של המחבר – לתולדות המשפט הצבורי העברי – מוטלת כספק". והשוו

אין זה המקום הראשון בו עסק צורי במשפט הציבורי. כבר בספר השמיני של 'משפט התלמוד', החלק הקרוי 'משפט המדינה', עסק צורי במוסדות הנהגה, אלא ששם עסק בדיני התלמוד הנוגעים למציאות האידיאלית של מלך וסנהדרין ולא במציאות הריאלית של ההנהגה בזמן התלמוד. ניתן, לדעתי, לשער כי צורי היה מעוניין לעסוק בספריו על המשפט הציבורי במציאות היסטורית ריאלי – הנשיאות בא"י וראשות הגולה בבבל – ולא בהלכות תלמודיות המתייחסות למציאות שקיומה ההיסטורי בעייתי ביותר (הסנהדרין של ימי בית שני)¹⁴³ או רחוקה מרחק היסטורי עצום מן החכמים שקבעו את ההלכות הנוגעות לה (ההלכות), וספק גדול כיצד באמת התנהלה.

צורי היה מעוניין ללמוד כיצד התנהלה בפועל ההנהגה היהודית ועל כן פנה לתלמוד כאל מקור היסטורי ולא כמקור הלכתי בלבד, ולכן קרא לספריו אלה: "תולדות המשפט הציבורי העברי". מרוע היה חשוב לו עניין זה? כאן אני נוטה לקבל את השערתו של לנדמן¹⁴⁴ שספריו אלה של צורי היו מכוונים "לשמש בסיס לשיטת משפטה של מדינת העברים העתידה לבוא". לימים, צורי עצמו רמז על מגמתו זו כאשר תיאר את הנחון לנו ב'החייאת המשפט העברי'¹⁴⁵:

...רק חקירה מעמקת בשאיפות עמנו בעבר להסדרת חיי הצבור, העוקבת אחרי כל הנסיונות בדורות שעברו ביצירת המוסדות הצבוריים השונים להנהגה ולשלטון, למרכז ולראשות, תעזור לנו לעמוד על מגמותיהם הגדולות וחזון לבם של גדולינו על משטר החברה. רק הכרת כל הרברים האלה יכולה לשמש לנו אור מאיד עת אנו מגששים למצוא דרך לארוג לעצמנו חיים צבוריים ומדיניים חדשים, בהתאם אל כמיהת טובי העם ונאמני רוחו.

סביר למדי שהחייאת המשפט הציבורי העברי במציאות שלנו תתבסס על מוסדות ההנהגה ההיסטוריים שעוצבו בתקופה בה לא היה מלך ובה לא היתה

ספרו הנ"ל של צורי על ר' יוסי בר תנינא מקיסרין ומאמרו על ערי החוף (נספח, מס' 12, 26).

143 בין ההיסטוריונים קיימת מחלוקת גדולה לגבי כל פרט הקשור לסנהדרין, אופיה ותפקידיה. ברור למדי שחלק מהמקורות התנ"כיים המתארים אותה הם מאוחרים ואינם יכולים להיות מקור היסטורי מהימן. למשל, קיימת מחלוקת בשאלה עד מתי ואם בכלל היתה לה סמכות לדון דיני נפשות. לסיכום עניין זה ראו: J.S. McLaren, *Power and Politics in Palestine*, Sheffield 1991, pp. 10-27.

144 לעיל הע' 12 בעמ' 3.

145 מאמרו ב'במישור' (נספח, מס' 32). והשוו דבריו של איזנשטדט, לעיל הע' 137.

עמיחי רדיונר: "חלמיד חכם שלא נספד כהלכה"

סנהדרין (לפחות לא בעלת סמכות כפי שהיתה לה בעבר האידיאלי שייחסו לה חכמים)¹⁴⁶, וצורי נדרש להראות שעיצוב המשפט הציבורי העברי המקורי לא פסק מעולם. יפים הם דבריו של דיקשטיין בביקורתו על שלושת החלקים הראשונים של הסדרה¹⁴⁷:

כוונתו היא אפוא, לחקור את טיב החיים המדיניים-הממלכתיים של עם ישראל באותה תקופה שלפי הדעה המקובלת והרווחת פסקו בה חיים מדיניים-ממלכתיים בעמנו. דוקא מחורבן הבית ותבוסת המדינה העברית מתחיל המחקר, ללמדך, שבזמן שבטלה המדינה – המדיניות לא בטלה, היהדות התבצרה בתוך עצמה, וסידרה לה סדרי שלטון פנימיים עצמאיים, אשר שמשו תחליף לחיים המדיניים ממש. אם ד"ר הרצל חשב את הקונגרס למדינה היהודית בדרך, הרי ההסתדרות היהודית הפנימית שלא פסקה להתקיים בצורות אלה או אחרות במשך כל זמן הגלות שמשה מעין מדינה ומלכות לעמנו.

146 מעבר להיחכנות הריאלית, גם מבחינה הלכתית עדיפה דרך זו של הסתמכות על העבר הקרוב היחסית, מאשר הדרך של הקמת מלך וחידוש הסנהדרין, אם כי היו גם קריאות כאלה במאה העשרים. להרחבה על הפולמוס שהתנהל במאה העשרים אודות רעיון חידוש הסנהדרין ראו: א' כהן, הטלית והדגל, 'ירושלים תשנ"ח', עמ' 56-71. וראו עוד: מ' צוריאלי, "סנהדרין עכשיו", 'חחומין', יח (תשנ"ח), עמ' 448-461, בעמ' 452-454. באופן דומה, העירפו מרבית פוסקי ההלכה שניסו לבסס את סמכותם של מדינת ישראל וחוקיה להסתמך על המוסדות ההלכתיים של 'תקנות קהל' ו'דינא דמלכותא דינא', מוסדות שהתפחחו בעיקר בגלות (אם כי תחילתם בספרות חז"ל) ביחס לסמכות הקהילה והשלטון הזר, ולא על הגדרת המדינה כ'מלכות' ושלטונה כ'מלך', למרות שהיו כאלה שצידדו בכך. ראו: י' אחיטוב, "העדות על גדרים הלכתיים כלפי מדינת ישראל", בתוך: ה'נ"ל, על גבול התמורה, 'ירושלים תשנ"ה', עמ' 263-279; שוחטמן, להלן הע' 197. וראו גם בהערה הבאה.

147 בביקורתו שבנספח, מס' 13, בעמ' 171. וראו דברים דומים של לנדמן, להלן הע' 154. והשוו דברים דומים של מ' אלון בפתיחת מאמרו: "סמכות ועוצמה בקהילה היהודית – פרק במשפט הציבורי העברי", שנתון המשפט העברי, ג-ד (תשל"ז-תשל"ח), עמ' 1-34. ואף הוא עומד שם (וכן בסוף המאמר) על החשיבות המיוחדת של מחקר השלטון היהודי האוטונומי לימינו, מחקר שנועד להראות שהעצמאות היהודית דגן היא חלק מרציפות היסטורית של מסורת מדינית שנתקיימה בכל התקופות. במידה רבה מזכירה בחירתו ההיסטורית של צורי את מעשהו של שמחה אסף בשני ספריו: העונשין אחרי חתימת התלמוד, 'ירושלים תרפ"ב'; בתי הדין וסדריהם אחרי חתימת התלמוד, 'ירושלים תרפ"ד'. אסף מסביר בהקדמות לספריו (ובאופן דומה המו"ל שלו, 'יהודה יונוביץ', בדבריו שבמבוא לספר הראשון) כי לא בכדי בחר לעסוק דוקא בתקופה זו, אלא כדי להראות שניתן להחיות את המשפט העברי כיום על אדני הגישה המסורתית המאפשרת דיון וענישה גם לאחר שבטלה הסנהדרין, ועל כן אין מקום לטענות אנשי 'משפט השלום העברי' וגורמים אחרים הטוענים שנדרש שינוי רדיקלי של המשפט העברי כדי להתאימו לצרכינו המודרניים. על דרכו של אסף אני עומד במאמרי, לעיל הע' 26.

על כן, כאמור, צורי מתחיל את עיונו ההיסטורי בנשיאות שבסוף תקופת התנאים, מוסד עליו יש לנו תיעור היסטורי רב יחסית ומהימן יחסית בספרות חז"ל. קשה לדעת עד להיכן שאף צורי להגיע ואם תכנן לעסוק אף בתקופה הבתר-תלמודית.¹⁴⁸

מגמתו הלאומית-ציונית של צורי בספריו אלה עולה באופן מובלע משני כיוונים נוספים: ראשית, לצורי כמעט שאין עניין בשלטון הזר ששלט באותה עת בארץ ישראל ובבבל, ואפילו לא ביחס שבינו לבין ההנהגה היהודית באותם מקומות. זאת, משום שהוא מציג את היהודים בא"י ובגולה ככפופים בלעדית לשלטון האוטונומי היהודי שהיה, לרבריו, בעל סמכויות נרחבות ביותר.¹⁴⁹

148 לכאורה מן הדברים המצוטטים לעיל עולה שיש לעסוק ב"כל הנסיונות בדורות שעברו" (כפי שמבקש גולאק במאמרו, לעיל הע' 139, מאמר ששיערתי כי ייתכן שהשפיע על מפעלו זה של צורי). למעשה, ספרו האחרון מגיע לאמצע המאה הרביעית לספירה. צורי לא הגביל עצמו לתקופת התלמוד ככותרת ספריו, אך בסוף המבוא של הכרך הראשון (עמ' 17) הוא מגדיר את מחקרו כמחקר מוסדות ההנהגה בא"י בין חתימת המשנה לחתימת התלמוד הירושלמי, לדבריו: "משנת 190 עד שנת 380 בקירוב". מספרו השני, בקטע המצוטט להלן ליד הע' 151, עולה שתכנן להגיע עד סוף ימי הגאונים. בספרו האחרון בסדרה (נספח, מס' 17) עובר צורי לדון בהנהגה שבבבל ולא ברור אם גם לספר זה צריך היה להיות המשך. צורי איננו ממספר אותו כפי שעשה לספריו הקודמים בסדרה. לכן, ספק אם נכונים דבריו של דיקשטיין (כביקורתו הנ"ל, בעמ' 170-171. אני סבור שהדברים נאמרים עם קורטוב של ציניות, וראו לעיל הע' 28): "שלושת הספרים המונחים לפני... אינם אלא חלקים של מפעל ענקי, שאין אנו יודעים אם יוצרו בעצמו יש לו מושג ברור על מספר כרכיו, חלקיו, פרקיו העתידיים, ועל הזמן הדרוש להגשמתו". יצוין, כי מלבד ספריו כתב צורי גם מאמר בנושא זה: "יסודות השלטון הצבורי העברי" (נספח, מס' 34). מאמר זה הוא המאמר האחרון שכתב צורי והוא נתפרסם לאחר מותו. במאמר זה הוא מסכם דברים שכבר כתב בספריו, אבל לפי הערת המערכת בפתיחת המאמר: "בדעתו היה לכתוב סריה שלמה של מאמרים בענין זה, ובינתיים נטרפה עליו השעה, ולא הספיק לכתוב רק את הפרק הזה".

149 ראו דבריו שבתחילת המבוא לספר הראשון (עמ' 3): "ואם לא היתה לו לעם כל מדינה פוליטית, טריטוריאלית, הנה עוד נשאר בידו חוקף ממשלה עצמאית פחות או יותר, ממשלה רחבה בעלת היקף גדול, גדול אפילו, מצדדים ידועים, מן ההיקף של הקיסרות הרומית, שהרי המרכז בארץ ישראל פרש את שלטונו על כל המקומות שבני ישראל נתחים שם, גם על אלה שישבו מחוץ לגבולות רומא, כגון אלה שישבו בבבל, כפרס ומדי, כחוזא ובחורז ועוד. הממשלה הזאת הקיפה את כל החיים הדתיים, החברתיים והצבוריים, וגם הפוליטיים". במבוא זה (עמ' 5-9) הוא מנסה להסביר פעם אחת ויחידה, כנראה כדי להצדיק את בחירתו זו שלא לעסוק בשלטון הזר, כיצד זה קיבלו היהודים סמכויות כה נרחבות מן השלטון הרומי. לדעתו, הרומאים פתרו ממרידות ומתרגזות יהודי בבל ולכן נתנו ליהודים אוטונומיה מוחלטת בענייני הנהגתם הקהילתית. לדבריו, רק בשנת 893 ניטלה סמכות הכפייה מבתי הדין היהודיים והם הפכו לשופטים מכוח בוררות בלבד. מצד שני, הוא טוען היה מגע עם המשפט הרומי, בעיקר בעיר קיסריה, ולכן אנו מוצאים השפעות שלו על המשפט העברי. בדבריו אלה מסתמך צורי על מחקרו הקלאסי של ז'אן

עמיחי רדזינר: "תלמיד חכם שלא נספד כהלכה"

סמכויות המאפשרות לו לדבר אף על "העצמאות השלטונית העברית בתקופת התלמוד, כפי שהיא באה לידי גלוי בשפוט העברי"¹⁵⁰. במקום אחד הוא אף אומר במפורש כי אין לו עניין בשלטון הזר¹⁵¹:

גם כלפי חוץ התבססה הנשיאות במדת מה והדברים האלה משתקפים גם באגדות על רבי ואנטונינוס. ואולם כל החומר הזה וכל המסחעף ממנו נאסף ומקובץ בספרו של קוריס 'אנטונינוס ורבי'¹⁵² ומשם יקחנו הקורא. אמנם הענין הזה אינו עיקר בספרנו, שכל מגמתנו היא להבליט את יסודות המשפט הצבורי בקשר עם גוונוני השלטון שנשאר עוד לעם מאחרי החודקן עד סוף ימי הגאונים.

גם בספרו האחרון בסדרה, הספר מתרצ"ט העוסק בבבל, הוא אינו אומר דבר על היחסים שבין ראשות הגולה והשלטון הזר, דבר שהעסיק מטבע הדברים את חוקרי יהדות בבל¹⁵³, אלא עוסק אך ורק ביחסים שבין ההנהגה היהודית לבין הישיבות וראשיהן וביניהן לבין כלל העם.

יוסטר, אשר ממצאיו שנויים במחלוקת. ראו: מ"א ראבילו, "השיפוט האזרחי היהודי בימי יוסיטיאנוס הקיסר (מאה IV)", שנתון המשפט העברי, יח-יט (תשנ"ב-תשנ"ד), עמ' 397-409, בעמ' 405-406. יצויין, כי גם אשר גולאק סבר שהיהודים נהנו מסמכויות שיפוט רחבות ביותר. ראו: הנ"ל, יסודי המשפט העברי, לעיל הע' 138, ח"ד עמ' 24-27. לסיכום עדכני של המחקר ולטענה שבתי הדין היהודיים לא נהנו מסמכות רחבה כמו זו שטוען לה צורי, ראו: ח' שפירא, "בית הדין ביבנה: מעמד, סמכויות ותפקידים", עתיד להתפרסם בתוך: י' חבה וע' רדזינר (עורכים), מחקרים בהלכה וכמשפט העברי – דיין ודין, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן. רק במקום אחד מקדיש צורי דיון נרחב יחסית להתפתחויות שנגרמו כתוצאה מצעדים שלטוניים רומיים, אבל גם שם הוא עוסק בעיקר בתגובה היהודית למאורעות היסטוריים אלה מזמנו של ספטימוס סוורוס (סוף המאה השנייה ותחילת המאה השלישית), ראו: ספר שלישי, חלק ראשון, עמ' 57-66.

150 ספר ראשון, עמ' 9. ההדגשה במקור.

151 ספר שני: תקופת רבי יהודה הנשיא, עמ' 162. בסוף הקטע הוא מבטיח לעסוק בעניין זה בספר נפרד, שלא זכינו לו. ואף דיקשטיין בביקורתו שם לכך לבו (עמ' 171). הוא אינו מאזכר קטע זה, אך מסיק נכון כי השם "תולדות האוטונומיה היהודית... עלול להטעותנו, כי לא גבולות השלטון והסמכות שהעניקו לנו הממלכות הנכריות, שבתוכן ישבנו, מעסיקות את המחבר, כי אם טיב הסדרים הפנימיים, שנקבעו ע"י האומה ומנהיגיה בעצמם, בלי זיקה וקשר לשלטון החיצוני. המחקר מטפל איפוא, ביצירה המדינית שיצר עם ישראל בתקופת גלותו בכוחות עצמו בלי זיקה לכוחות חוץ". דבריו אלה נכונים, כפי שנראה מיד, גם לחלקי המחקר שלא עמדו לעיני דיקשטיין בעת שכתב את ביקורתו.

152 S. Krauss, *Antoninus und Rabbi*, Frankfurt am Main 1910

153 ראו, למשל: מ' בר, ראשות הגולה בבבל בימי המשנה והתלמוד, ת"א תשל"ו, פרקים 3-5, 7; מ' גפני, יהודי בבל בתקופת התלמוד, עמ' 98-104 עם זאת, קשה להפריז בחשיבות ספרו של צורי, שהיה אחד המחקרים המקיפים הראשונים על מוסד ראשות הגולה ומבנה הישיבות. וראו ביקורתו של מרדכי דב יודלביץ' (נספח, מס' 17), שהיה בעצמו חוקר של ישיבות בבל ושל ישובי היהודים בבבל ובא"י בתקופת התלמוד.

שנית, ציר החורו את כל הסדרה (למעט הספר האחרון מתרצ"ט) הוא הטענה בדבר הכפיפות של הגולה כולה למרכז השלטוני בא"י, דבר המדגיש את מעמדה המיוחד של הארץ במשפט העברי ואת המחויבות של כל יהודי העולם למוסדותיה הלאומיים. על כפיפות זו עומד צורי בהרחבה במבוא לספר הראשון, שהוא מבוא לסדרה כולה. כפיפות זו היא בעלת השלכות רבות, בעיקר משפטיות¹⁵⁴: "ומעתה עלינו להתבונן בכפיפות ובמשמעת כל הגולה כולה להמרכז, ו"א לנשיא ולועד הגדול, המתגלה ביחוד בעניני משפט, אבל גם... בדברים שונים אחרים".

צורי עומד בספר הראשון (עמ' 10-12) על כמה מרכיבים של כפיפות זו: אנשי הגולה הרצו את כל ספקותיהם בפני ב"ד הגדול שבא"י¹⁵⁵, בתי הדין שבבבל צייתו והוציאו לפועל את פסקי הדין שניתנו בבתי דיניה של א"י, מוסד הסמיכה נשאר כמונופול ארצישראלי דבר שגרם לאפשרות לדון דיני קנסות בא"י בלבד ולראייתם של דייני בבל את עצמם כ"שליחי א"י", קבלה מוחלטת בגולה של התקנות שנתקנו בא"י בעוד שבבבל נמנעו מלהתקין תקנות כלליות עד לתקופת הגאונים.

בספר זה ובספריו הבאים מרחיב צורי את הדיון על עניינים אלה, ובדיון בו הוא גם מסיים את ספרו האחרון, תוך שהוא מנהל ויכוח עם חוקר ספרות הגאונים בנימין מנשה לוי שחלק על תפיסת הכפיפות המוחלטת שצורי ניסה להציג¹⁵⁶. ואכן, ניתן לחלוק על טיעונו אלה של צורי ולהראות כי רמת הכפיפות היתה אולי גבוהה במישור ההצהרתי, אך לא היתה כך בפועל¹⁵⁷.

154 ספר ראשון, עמ' 9. וראו דבריו המובאים לעיל בהע' 149. וראו דבריו של לנדמן, לעיל הע' 12, בעמ' 4: "צורי יחס חשיבות מיוחדת לעובדא ששנת 7 לספירת הנוצרים – שנת חרבן בית שני וקץ שלטונו המדיני – לא הביאה את הקץ לשלטונה העברי של הארץ, כמרכז משפטי לקהילות ישראל".

155 לעניין זה ראו גם במאמרו על רבי אמי, נספח מס' 31, בעמ' קצג-קצד. לדעת צורי (ספר ראשון, עמ' 61-65), שימש בית דינו של הנשיא גם כב"ד לערעורים שיכול היה לבטל פסקי דין של בתי דין אחרים. דבר זה הוא חידוש גדול (ראו מאמרי, לעיל הע' 138, בפרט בהע' 19), וצורי מודע לכך שהוא כזה. בכל זאת, קשה לומר שהוא מצליח להוכיח את דבריו באופן משכנע. יתר על כן, לטענתו גם ב"ד של ראש הגולה היה ב"ד לערעורים, בפרט בזמנו של רב נחמן בר יצחק. על טענה זו הוא עצמו איננו חוזר בספרו המוקדש לחכם זה (נספח, מס' 17).

156 ספר שלישי, חלק שני, עמ' 192-199.

157 אציין רק לעניין המרכזי שעליו מרכז צורי: הכפיפות שמבטא רעיון העדר היכולת לסמוך דיינים מחוץ לא"י. על רעיון זה, ששורשו בדברים מפורשים של התלמוד, חוזר צורי במספר מקומות לאורך ספריו, ואף בכתיבי המאחרים: בספרו על בבל, נספח, מס' 17, בעמ' 150; ובהרחבה במאמרו האחרון, נספח, מס' 34, בעמ' שצו-שצח. למרות שרעיון זה

בדרך מחקרו של צורי ניתן לזהות שני מאפיינים מרכזיים: הראשון, הוא נטייתו להסתמך באופן כמעט בלעדי על מקורות ראשוניים תלמודיים: ספרות התנאים, שני התלמודים ומדדשי האגדה¹⁵⁸. צורי ממצט להסתמך על חוקרים אחדים, וכשהוא מביא אותם הוא מתקיפם לעתים כביטויים חריפים¹⁵⁹. הסתמכותו של צורי על מקורות חז"ל וקבלתם לרוב כעובדות היסטוריות מוצקות, גם במקום שבו ניתן לכאורה לתהות על כך ולהראות סתירות ממקורות אחרים, והצורך למלא את החסר במקומות שבהם מקורות חז"ל שותקים או אינם מוכיחים באופן ברור את טענותיו של צורי¹⁶⁰, מחייבת אותו למהלכים שנראים לא מבוססים ולעתים אף נראים כפלפולי סרק¹⁶¹.

מקובל ביותר במקורות המסורתיים והמחקריים, הרי שלא ברור שכך הדבר, ואף ניתן להראות שבבבל כן דנו 'דיני קנסות'. ראו: רדזינר, לעיל הע' 84, בפרקים 9, 11. לביקורת על הרעיון התלמודי כאילו דיני הגולה הם שליחי א"י (שמקורו מובא לעיל בהערה הנ"ל, וכן הוא בבבלי גיטין דף פח ע"ב), ראו: שם, פרק 12.

158 ניכר שלאחר ספרו הראשון בוקר בידי קרויס (לעיל הע' 100, בעמ' 322), בין היתר בטענה שלא נעשה בו שימוש מספיק בבדיקת נוסחי המקורות, עשה צורי מאמץ גדול יותר בכיוון זה והדבר ניכר בספרים הבאים ובפרט בספרו האחרון מתרצ"ט. מצד שני, משבח אותו קרויס, שם בעמ' 323, על כך ש"יש לו ענין רב עם המתודיקא של התלמוד, ולזאת באמת יוצא ממנו לימוד רב".

מיקלישנסקי (לעיל הע' 3, בעמ' 345), רואה, כמובן, באור חיובי את הסתמכותו הבלעדית של מורו על ספרות חז"ל: "...המחבר יודע להפיח רוח חיים בתוך אותם הדורות, הערים והאישים מעבר רחוק ומרוחק, שאמנם הוריש נחלה נצחית של תורה וחכמה לכל הזמנים וכל הארצות, אבל לא הניח אחריו עדות היסטוריוגרפית מספיקה עליו ועל עצמו... הצעתו הסניטית של צורי מיוסדת סוף סוף לא על תעודות חדשות כי אם על המקורות הידועים והקרוכים לנו מאז. כבר אמרנו: צורי סיגל לעצמו את הצירוף והריקונסטרוקציה של שברי מימרות, ובמיוחד הוא מפליא לעשות בתיאורים של עידנים שונים מתקופת התלמוד מבחינת ארגונו השלטוני של הציבור היהודי".

159 ראו, למשל, בספר הראשון בעמ' 24 הע' 1: "כל דבריו של [שמואל] קליין שם הם גבוב שגיאות על גבי שגיאות"; שם, עמ' 50: "כל דבריו של [שמואל אברהם] פונזנסקי שם לא נבונים כלל"; שם, עמ' 217: "אין אנו מוצאים כל צורך להשיב על דבריו של [אייזיק הירש] וייס היות ורובם נאמרו מתוך החפץ להטיל דופי וכלי כל יסוד ובהפך גלוי על האמת וכלי כל דרכי חקירה ועיון"; שם, עמ' 275: "ואמנם גם הלום ראינו לבעל דורות הראשונים [יצחק אייזיק הלוי] המניח לגמרי את ההפך... אין בדבריהם האלה ממש והם מוטעים מראשם ועד סופם ומלכד שהם מופרכים מעצמם...". וכן עוד הרבה. וראו גם להלן הע' 164.

160 ניתן להביא לכך דוגמאות רבות. וראו, למשל: נסיונו לטעון לקיומו של ב"ד ממוסד לערעורים, לעיל הע' 155; אחריותם בניזקין של משרתי ציבור: ספר ראשון, עמ' 320-322; נסיונו לטעון כי היו חכמים שהוטל עליהם תפקיד של 'בקר חולים'; שם, עמ' 329-330.

161 ראו קרויס, לעיל הע' 100, בעמ' 323, ובאופן חריף יותר: דיקשטיין, לעיל הע' 147, בעמ' 171: "הוא מצדף עובדות בודדות, רמזים מקריים, צירופי שמות והזדמנויות, ובכוח דמיונו וחרירותו ואף פלפולו העז, הוא עושה מן הפרטים כללות, הופך את העובדה היחידה

המאפיין השני, הניכר באופן ברור מאוד, הוא זיהוי של צורי את המוסד הציבורי עם האדם שעמד בראשו. יש להניח שהזרעים לתפיסה מחקרית זו נזרעו בתקופה שבה התרכזו צורי בכתובת ביוגרפיות (לעיל פרק ב). לא בכדי קרויים חלקי הסדרה על שם 'גיבוריהם': הנשיאים מבית רבי יהודה הנשיא וראשי הישיבות בא"י ובבבל. גם עיון בפרקי הספרים יגלה את המקום הנכבד שתופסים חכמים שונים שהיו בעלי תפקידים ציבוריים בתקופה הנחקרת. צורי חשב דרך זו לנכונה ביותר מבחינת מטרות מחקרו, והוא מצהיר על כך כבר במבוא לספר הראשון בסדרה (מבוא, כוללות, עמ' 20) כאשר הוא מסביר מהי הדרך הטובה ביותר לחקור את מוסדות ההנהגה בא"י והשינויים שחלו בהם במהלך התקופה הנחקרת: "ולשם זה החלטנו להציע את התפתחות המשפט הציבורי לתקופותיו ולדורותיו בקשר עם הנפשות הפועלות, כי בפעולותיהן והליכותיהן בא הדבר לידי בטיב בולט". ואף בפרק הראשון של ספרו האחרון (שלטון ראשות הגולה והישיבות, עמ' 6), בו הוא מסביר מהי הדרך הטובה ביותר לעמוד על השינויים שחלו בישיבות בבל ובהנהגתה לאחד מותו של רבא¹⁶²: "בראש וראשון עלינו לעמוד על הנפשות אשר פעלו, בתור נושאי משרות גבוהות במוסדות השלטון והתחוקה, במהלך השנויים האלה ככחות מניעים".

גישה זו זכתה לשבח גדול ביותר בביקורתו של קרויס (ההדגשה במקור)¹⁶³:

ועולה על כלנה, זה שעלתה לו להמחבר לקבוע מסמרים מקרב האישיות אשר כתלמוד, ועכשו אנחנו רואים את האנשים האלה לא רק במעמד חברים, אלא במשרות ובתפקידים אשר שרתו בהם, וענין גדול הוא זה לדעת, ועל זה נאה להלל ולשבח את מחברנו הנכבד.

ואכן צורי המשיך בה בשני מאמרים נוספים שבהם עסק באמוראים שנשאו בתפקידים ציבוריים: במאמרו על רב הונא בד אבין¹⁶⁴ ובמאמרו על רבי אמי ורבי אסי¹⁶⁵.

לקביעות, לכלל, לחוק ומשפט, ומנקודות וקוים בוררים מחיה תמונה שלמה של סדר חיים והנהגה מוצק". וראו לעיל הערות 28, 110. גם בהמשך הותקף צורי על רעיונותיו המבוססים על השערות בלבד שבספריו אלה, ראו, למשל: בר, לעיל הע' 153, בעמ' 63 הע' 22, עמ' 106 הע' 46, עמ' 111 הע' 60 ועמ' 181 הע' 14. ושוב, מיקלישנסקי רואה בדרכו של רבו דרך ראויה להערצה, ראו לעיל הע' 158.

162 וראו גם במאמרו האחרון של צורי, לעיל הע' 148, בעמ' שצט-חב.

163 לעיל הע' 100, בעמ' 321.

164 נספח מס' 30. ושם בעמ' תמ: "החקירה בתולדות המשפט הציבורי העברי, אשר תעודתה היא לעקוב אחרי כל סדרי השלטון והנהלה למוסדותיהם ואחרי טיב התפקידים של נושאי המשרה, תמצא עזר רב במאמציה אם תשים עין בוחנת במעשיו ובפעולותיו, במאמרו

ה. 'תורת המשפט האזרחי העברי'

כמבוא לדיון בששת ספרי הסדרה הקרויה בשם זה, חמישה ספרים שיצאו בשנים תרצ"ד-תש"א (נספח, מס' 14-16, 18-19) ואחד שיצא לאחר מותו של צורי (נספח, מס' 20)¹⁶⁶, אני מעוניין לדון בשני פרסומים קודמים שלו (נספח, מס' 8, 29) שיש בהם עניין ואשר קשורים בעיקרם לתחום המשפט הפרטי ומפתחים, במובנים מסויימים, קווים שנמצא לימים בסדרה זו.

החיבור הראשון שהקדיש צורי לתחום משפטי מסויים, לאחר ספרו הגדול 'משפט התלמוד', הוא חיבורו הקטן 'השיפוט על לא ריב במשפט העברי'. מונח זה, שגם הוא חידוש לשוני של צורי, בא לתאר את פעולותיו של בית הדין במקרים שלא נוצרו עקב סכסוך. לדוגמה: טבילה לשם גיור שצריכה להעריך בפני בית הדין, חליצה, מינוי אפוטרופוס, קיום שטרות ועוד. ובלשונו של צורי (שם, עמ' 4):

השפוט הדיוני (על ריב) סובב על זכויות הקיימות כבר, אבל נפגעו או עומדות להיות נפגעות; אין הוא בא אלא להגן ולשמר עליהן ולהשיב אותן לקדמותן. תעודתו, אפוא, שמירת הזכויות, ולא הקמתן וזקיפתן; לא לחוללן, כי אם לכוונן הוא בא... השפוט על לא ריב בא, ברוב הדברים למצער, לחולל ולזקף מצב ויחס, לברא זכויות. הזכות הסוביקטיבית היא בשפוט על ריב תנאי קודם; בשפוט על לא ריב – תוצאת זה האחרון... לשם הגדרה עממית נוכל לאמר: השפוט על ריב בא להשקיט את הריב; השפוט על לא ריב בא למנע את בא הריב.

חלקו השני של חיבור זה ('חלק ב: פרטות', עמ' 17-22), בו מפורטים המקרים השונים של פעולת ביה"ד, מזכיר את 'משפט התלמוד' ונראה שהוא מבוסס

והעדותיו של כל חכם וחכם מחכמי התלמוד. כי מקצועו ושררותו של כל חכם ישתקפו בודאי, אם בצורה גלויה או בהזדהרות דקה וקלושה, בדבריו ופעולותיו". על רעיון זה הוא חוזר גם בעמ' תמא שם הוא תוקף את יצחק אייזיק הלוי בעל 'דורות הראשונים' אשר מיהר, לדבריו, להפוך חכם אחד לשניים בעלי שם וזהו כאשר נתקל בקשיים הנוגעים לתולדותיו של חכם זה, דבר שכמובן יסתום את הגולל על הנסיון להסיק מסקנות היסטוריות מהימנות מדבריו ופעולותיו של החכם.

165 נספח, מס' 31, ובפרט בסיכום המאמר בעמ' רא.

166 אינני בטוח שצורי עצמו היה משייך ספר זה לאותה סדרה, כפי שעשו מקורביו שהוציאו לאור את הספר לאחר מותו, מתוך הנחה שהוא חלק מן הסדרה (ראה: לנדמן, לעיל הע' 12, בעמ' 3). צורי עצמו מזכיר את הספר במכתב לרבידוביץ מיום 22.9.1942 (פורסם ב'מצודה', לעיל הע' 12, בעמ' 290) והוא איננו קושר ספר זה לקודמיו. הספר הזה שונה מחמשת קודמיו גם בבחירת המקורות וגם באופן ניתוחם. וראו להלן הערות 178, 292.

עליו¹⁶⁷. אני סבור שהחירוש ברכו של צורי טמון בחלק הראשון, והעיקרי, של החיבור ובו אנו מוצאים ניצנים לכיוונים בהם ילך ב'תורת המשפט האזרחי'. כוונתי לשתי נקודות: שימוש במשפט משווה ומעבר לעיון במקורות הבתרי-תלמודיים של המשפט העברי.

ארחיב בכך. החידוש הראשון הוא בהשוואה לשיטות משפט זרות, ובפרט למשפט הרומי¹⁶⁸, השוואה שמטרתה כפולה: א. נסיון לאתר במשפט העברי מוסדות בסיסיים הקיימים באופן גלוי בשיטות משפט זרות ואילו במשפט העברי יש להתאמץ ולבנות את הגדרתם מתוך מכלול פרטים רחב (וזה כאמור דרכו בחיבורו זה – חילוף הרעיון הכולל מתוך הפרטים השונים בהם הוא מופיע). עיון במבוא של החיבור מראה את נקודת המוצא של צורי במשפט הרומי¹⁶⁹ והגרמני, בהם 'השיפוט על לא ריב' עומד כהגדרה משפטית עצמאית. ב. השוואה לשם הוכחת ייחודו של המשפט העברי. אם הנקודה הקודמת עוסקת בהשוואה 'חיצונית' שתפקידה לוודא קיומן של מוסד משפטי ולאחר אותו, הרי ניתן לומר שעניינו המרכזי של צורי הוא בהשוואה ה'פנימית': השוואת התוכן, מתוך מגמה להראות את ייחודו ועליונותו של המשפט העברי על פני שיטות משפט אחרות, ובפרט המשפט הרומי. בסוגיה דנן מביא צורי שתי נקודות בהן מלמדת ההשוואה על ניגוד: "סמכות ב"ד לעשות מעשה התלוי ברצונו של איש בעל כרחו", כלומר ההלכה 'כופין אותו עד שיאמר רוצה אני',

167 הוא מחולק לסעיפים התואמים לחלקי 'משפט התלמוד': "משפט הנפשות", "משפט המשפחה" וכו', ובהם נראה שצורי אסף את הדברים הנוגעים לפעולת ביה"ד מתוך חיבורו הגדול.

168 אמנם, הוא דיבר על חשיבות ההשוואה במבואו ל'משפט התלמוד', ראו לעיל ליד הע' 128, אך במהלך הספר אין השוואות מסוג זה. במאמרו ב'במישור' (נספח, מס' 32), הוא מסביר את בחירתו במשפט הרומי וביבוי' שבקונטיננט: "במובן ידוע רשאים אנו להניח, שאין בעולם אלא שתי שיטות מקוריות מקיפות שהנן תוצאות עבוד מדעי עוקב על יסוד השוואות והתאמות ונתוחים. כהמשפט הרומי כן מצטיין המשפט העברי במבנהו השיטתי באדיכלות התבנית, ובהיקפו. (השיטה האנגלו-סקסונית והשיטה המוסלמית התפתחו באופן אחר ותופסות מקום לעצמן)". לחיבור היתרונות העולים מהשוואת המשפט העברי למשפט הרומי ולסקירת המחקר המוקדם בתחום זה ראו: B. Cohen, *Jewish and Roman Law*, New-York 1966, vol. I, pp. vii-xxvii; 1-30. וראו עוד: א' רוזן-צבי, "על חקר המשפט העברי כשיטת משפט", דיני ישראל, יב (תשמ"ד-ה), עמ' רפז-ש.

169 הכוונה למוסד הקרי 'Iurisdictio voluntaria' העומד בניגוד לדין שמקורו בסכסוך: A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953, p. 524. שני סוגי השיפוט שונים זה מזה בכמה מובנים, דבר שצורי מודע לו ומנסה להראות את קיומו של השוני זה גם במשפט העברי. באופן דומה, פותחים גם ספריו על ה'טענות' וה'ערעורים' (נספח, מס' 14-15) בהגדרות הלקוחות מן המשפט הרומי.

עמיחי רדזינר: "חלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

הלכה שלדעתו איננה קיימת במשפט הרומי בו "מעניש היה הפריטור למסרב אבל לא כפה אותו לעשות" (עמ' 11-12); מקורות החיובים: "המשפט הרומי מבדיל בין שני מיני התחייבות מצד דרך התהוותן: א. התחייבות מתוך חוזה. ב. התחייבות מתוך פגיעה [=נזק]... [ג.] התחייבות שיש בה מעין חוזה [quasi contractu] ומעין פגיעה... אמנם המשפט המודרני מכיר במקורות אחרים להתחייבות, וראשית כל בהתחייבות מטעם החוק, וכמוהו כאשר ראינו, גם המשפט העברי" (עמ' 15) ¹⁷⁰.

אני סבור שיש להבין את מהלכו זה של צורי בנקודות אלה. להערכתו, גם כאן הוא פועל ממניעים לאומיים: ההשוואה מן הסוג הראשון תסייע בידו להחייאת המשפט העברי לצורכי החיים המודרניים ¹⁷¹. בהשוואה מן הסוג השני הוא מבקש להדגיש את ייחודו של המשפט העברי, ואף את עדיפותו על פני

170 צורי מביא את הדוגמה של הכתובה, אשר על התיוכים המרכיבים אותה אומרות המשניות בכתובות ד, ז-יב כי "אנ"פ ש"לא כתב לה... חיב שהא תנאי בית דין". לימים הרחיב צורי את הדיון בהבחנה שבין "השעבוד משום תנאי וחובה והשעבוד מטעם החוק", כלשונו, בספרו האחרון (נספח, מס' 20, בעמ' 59-252). להרחבה בדבר מערכת החיובים של המשפט העברי וחלקתם זו ראו: רדזינר, לעיל הע' 84, בפרק החמישה-עשר, ושם גם דיון על הכתובה. וראו עוד: שם, פרק עשירי. לדוגמה נוספת של הנגדת שיטות המשפט ראו לעיל הע' 130.

גם גולאק ייחד הרצאה חשובה להבדל העקרוני שבין המשפט העברי והרומי, בה הוא טוען כי בבסיס שתי השיטות עומדות תפיסות עולם שונות: א' גולאק, "השוואה כללית בין רוח דיני ממונות העבריים ורוח דיני ממונות הרומאים", מדעי היהדות, א (תרפ"ו), עמ' 45-50. על הרצאה זו נמתחה ביקורת חריפה ע"י רב צעיר שטען כי גולאק, ברצונו להראות את ייחודו של המשפט העברי, ייפה את תקופותיו הקדומות ועשה "את ההיסטוריה פלסטר". ראו: ח' טשרנוביץ, "רשימות והערות", המשפט, ב (תרפ"ז-תרפ"ח), עמ' 44-52 וראו ביקורת על שניהם: ש' רוזנבוים, "שגיאות מקובלות", המשפט העברי, ד (תרצ"ג), עמ' 113-123, בעמ' 117-123, אכן, לימים חזר בו גולאק מטענותיו בהרצאתו זו. ראו בפרט: א' גולאק, תולדות המשפט העברי בתקופת התלמוד: החיוב ושעבודיו, ירושלים תרצ"ט, פרק שני.

171 גם בכך יש כמובן להשוותו לדרכו של גולאק בספרו הראשון: יסודי המשפט העברי (כבר בחלקו הראשון, שיצא לראשונה בוורשה תרע"ג). על דרכו זו ראו: אנגלרד, לעיל הע' 63, בעמ' 48-54; אלון, שם, בעמ' 103-113; הנ"ל, "לזכרו של אשר גולאק", שנתון המשפט העברי, ט-י (תשמ"ב-תשמ"ג), עמ' ג-י. ועדיין דרכו של גולאק זוקקת מחקר נוסף. לגבי ידי, ברור למדי שגולאק שינה בספריו המאוחרים את הלך מחשבתו המחקרית שפעל בספרו הראשון ובחר ללכת בדרכים אחרות (שלא כדעת אלון). ראו בייחוד להלן בהע' 291, וראו גם בהערה הקודמת ולעיל בהע' 138. יצוין כי דרכו ההשוואתית של גולאק בספרו זה (כמו גם היבטים אחרים בו) 'זכתה' להתקפה משני כיוונים: הן מהכיוון החילוני-לאומי והן מהכיוון הדתי-אורתודוקסי. מסיבות מובנות רצו שניהם להדגיש את ייחודו של המשפט העברי: ש' איזנשטדט, "כספרותנו המשפטית", השלח, לא (תרע"ה), עמ' 181-190; א"א קפלן, בקורת על "יסודי המשפט העברי", בתוך: הנ"ל, בעקבות היראה, ירושלים תש"ך, עמ' סז-עד, ובפרט עמ' סט.

שיטות אחרות, דבר שאמור לשכנע בצורך לקלוט את משפטנו הלאומי דוקא, דבר בו הרחבתי לעיל¹⁷². כבר ב'משפט התלמוד' ('קודמות', עמ' 124), בו הוא מזכיר במיוחד את הצורך בהשוואה שבין המשפט העברי ומשפט המזרח הקדום, הוא מרגיש כי:

...אמנם בדברים אשר נבדל כהם המשפט העברי מן הכבלי מתראה לפנינו קדמה גדולה מאין כמוהו לעבר היושר והצדק. בצעדי ענק הולך לו המשפט העברי קדימה ומצעיד עמו את כל החברה האנושית הלאה על דרך הקדמה¹⁷³.

אכן, השימוש במשפט המשווה הוא אחד המרכיבים הבולטים בסדרת הספרים של צורי על המשפט האזרחי, בעוד שבספריו על תולדות המשפט הציבורי נעדר עניין זה כמעט לחלוטין. מרכיב זה הוא המרכיב היחיד שנידון בביקורתו של תלמידו מיקלישנסקי כאשר הוא מתאר את 'תורת המשפט האזרחי העברי'¹⁷⁴:

אכן מגמתו של צורי היא להעמיד את המשפט העברי בתוך המערכת הרחבה של משפטי העמים על מנת ללמד ממנו עליהם ומהם עליו. יש ודיני ישראל נראים כמשונים, נבדלים ויוצאי דופן ביחס לחוקים מקובלים אצל אחרים על שום שהם שמודים בלשון מובדלת, בסביבה אחרת, בטרימינולוגיה משלה. אולם ברגע שאתה מלישם לברוש מושגי ולשוני

172 בפרק 'מניעיו ומטרותיו של צורי', לעיל ליד הע' 72 ואילך. וראו גם דברי בהערה הקודמת ודבריו של לחובסקי, לעיל הע' 26, בעמ' 645-646. מובן שגם מפעלו הקודיפיקטיבי (שהיה חלק ממחקרו ב'תורת המשפט האזרחי') יצא מנקודות מוצא של עליונות המשפט העברי ושל הצורך בקליטת משפטנו הלאומי. ראו לעיל פרק 3 ולהלן פרק 14. לקריאה דומה: לימוד המשפט העברי לשם הרגשת השונה שבו ביחס לשיטות אחרות (אך לאו דוקא לשם קליטתו) ראו: א' ארדעי, "מדוע לנו משפט עברי", עיוני משפט, כה (תשס"ב), עמ' 467-487.

173 צורי לא היסס מלקבוע כי המשפט העברי קידם שיטות משפט זרות, או לכל הפחות הקדימן בתפיסותיו המתקדמות. למשל: הציטוט המובא לעיל ליד הע' 170 או דבריו בספרו 'משפט הנוזקין' (נספח, מס' 16) בעמ' 215-216; לדבריו, המשפט הרומי ראה בתשלומי נזק עניין עונשי, בעוד שהמשפט העברי רואה בזה רק את תיקון המעוות, "וכזאת היא השיטה הרווחת היום בכל המשפטים שבין העמים שבזמננו". וכן הוא שם, עמ' 217. וראו עוד להלן ליד הע' 189. אמירה מעין זו טומנת בתוכה, כמובן, את הרעיון כי השוואת המשפט העברי לשיטות משפט אחרות מלמדת על תרומתו של הראשון לאחרונות. מעט החוקרים שעסקו במחקר השוואתי של המשפט העברי, הצביעו בעיקר על הכיוון ההפוך: המשפט העברי כמושפע מהשיטה הזרה. המחקר הבולט שטען כי המשפט העברי השפיע על שיטות זרות (ובפרט שיטות משפט אירופיות בימי הביניים) הוא: J.J. Rabinowitz, *Jewish Law - Its Influences on the Development of Legal Institutions*, New-York 1956.

174 לעיל הע' 3, בעמ' 346-348.

עמיחי רדוינר: "תלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

אחר, כזה שאנו רגילים בו במשפטים אחרים – ואין הכוונה לתרגום מעברית ללועזית, אלא מעברית לעברית, כלומר מעברית מחוברת לקרקע מוצאם של המושגים הנידונים לעברית מותאמת לסביבה משפטית חדשה – הרי כמה וכמה ענינים מן המשפט העברי, שלכאורה כבר נתישנו, מתיצבים ומזדהים לפנינו כמחודשים ומזומנים להתקבל ללא שינוי אף בימינו...

החידוש השני שאנו פוגשים בספריו על המשפט האזרחי, ואשר חיבורו 'השיפוט על לא ריב' הוא מבשרו, הוא מעברו של צורי לעיסוק בכלל תקופותיו ומקורותיו של המשפט העברי. במידה רבה, מעבר זה מסמל במידה רבה גם את נטישת הדגש ההיסטורי שהיה במחקריו של צורי על חכמי התלמוד ועל המשפט הציבורי בתקופת התלמוד. ניתן לומר כי צורי עובר לשיטת מחקר דוגמטית המנסה לאתר את היסודות המשפטיים של המשפט העברי באופן על-זמני, על חשבון השיטה ההיסטורית המנסה לחלק את המשפט העברי לרבדיו ההיסטוריים ולהצביע על הייחוד של כל תקופה ועל הגורמים לשינוי מתקופה לחברתה¹⁷⁵. על כן ראוי לתת דגש על השינוי בשמות הסדרות: אם הסדרה שעסקה במשפט הציבורי נקראה 'תולדות המשפט הציבורי העברי', הרי שזו העוסקת במשפט האזרחי קרויה 'תורת המשפט האזרחי העברי'¹⁷⁶.

צורי, כדרכו, איננו נותן לנו דין וחשבון על הסיבות למעבר זה. אולם, ניתן לשער כי לשם מטרותיו היישומיות, עליהן עמדתי לעיל בפרק זה, ברור היה לו שלא ניתן להסתפק במשפט התלמוד בלבד, שהרי התלמוד הבבלי נחתם לפני

175 לדיון ובקורת על דרכי המחקר 'הדוגמטית', 'ה'היסטורית' וה'דוגמטית-היסטורית' ראו במאמריהם של אנגלרד ואלון, לעיל הע' 63. וראו עוד: B.S. Jackson, "Modern Research in Jewish Law, Some Theoretical Issues", in: *Modern Research in Jewish Law*, (=JLA, supp. 1), Leiden 1980, pp. 136-157; idem, "History, Dogmatics and Halakhah", in: *Jewish Law in Legal History and the Modern World* (=JLA, supp. 2), Leiden 1980, pp. 1-26.

176 במידה רבה עשה צורי את הדרך הפוכה מזו שעשה גולאק: האחרון החל דוקא במחקר שהדגש שבו הוא על המקורות הבתרי-תלמודיים (ואף על בחירת מקורותיו הותחף בידי מבקריו, אם כי מכיוונים שונים. ראו לעיל הע' 171) והדגיש כי מדובר במחקר דוגמאי א-היסטורי המחפש את היסודות הבלתי משתנים של המשפט העברי (יסודי המשפט העברי, לעיל הע' 138, חלק א, עמ' 11-14), אך עבר בסוף שנות העשרים למחקר שמוקדו הוא המקורות מתקופת תז"ל והדגש הוא היסטורי (אף בשם של הספרים). ראו שני ספריו: א' גולאק, לחקר המשפט העברי בתקופת התלמוד: דיני קרקעות, ירושלים תרפ"ט (וראו את הסבר דרכו בספר זה במבואו); א' גולאק, החיוב ושעבודיו, לעיל הע' 170. גם ספרו ההשוואתי מ-1935 (בתרגום לעברית: השטרות בתלמוד לאור הפפירוסים היווניים ממצרים ולאור המשפט היווני והרומי, ירושלים תשנ"ד. וראו מבואו של מ"א ראבילו למזהר' העברית) מסמל מעבר זה. וראו לעיל הע' 138 וההסבר של לחובסקי המצויין שם.

1400 שנה, ויש לעשות שימוש גם במקורות מאוחרים בהרבה¹⁷⁷. השוואת ספרו 'משפט התלמוד' לחיבורו 'השפוט על לא ריב' שנתחבר זמן קצר מאוחר יותר היא מאלפת. למרות שברור שהשני מבוסס על הראשון, כפי שהראיתי לעיל, הרי שהתוספות שיש בו מלמדות על הרחבת ספקטרום המקורות הנחקרים. לדוגמה: הדיון באפורופוס וצוואה ב'השפוט' (עמ' 17) מזכיר דינים מן השולחן ערוך ונושאי כליו, דינים שאין להם זכר בתלמוד ולכן גם אין להם זכר ב'משפט התלמוד' ('משפט הירושה', עמ' 15-24); הדיון של חלוקת הצדקה ב'השפוט' המבוסס על הלכות השו"ע (עמ' 22) נעדר מן הדיון על דיני הצדקה ב'משפט התלמוד' ('משפט החברה', עמ' 16-18) וכן כיוצא בזה.

כך הוא הדבר גם בספרי הסדרה 'תורת המשפט האזרחי העברי' (למעט האחרון¹⁷⁸), בהם עיקר שימושו של צורי הוא במקורות מספרות הראשונים והאחרונים.

אני סבור שיש בדברים שנאמרו עד כאן כדי לאפיין מרכיבים מרכזיים בסדרה 'תורת המשפט האזרחי העברי' שמיד אעבור לדון בפרטיה. קודם לכן, ברצוני לדון במאמר נוסף של צורי שמהווה פריצת דרך מחקרית בחקר המשפט העברי, מלבד היותו דוגמה נוספת לשימושו של צורי בכלי המשפט המשווה ולמטרותיו בכך. כוונתי למחקרו "הסתדרות המשפחה – חקירה סוציולוגית במשפט העברי" (נספח, מס' 29) שנכתב בתחילת שנות השלושים בעת שהותו של צורי בפריז¹⁷⁹. מעבר להיותו של מאמר זה מחקרו המעמיק היחיד של צורי בתחום דיני המשפחה, הרי שיש בו חדשנות בעצם הנסיון לחשוף את התפיסות החברתיות העומדות בבסיס הלכותיהם של חז"ל הנוגעות להסתדרות המשפחה, קרי להבנת היחסים בין חברי המשפחה (הורים וילדים, בנים ובנות, דוד ואחייניתו וכו')¹⁸⁰. צורי עצמו התכוון שמאמר זה יהיה דוגמה לסוג

177 השו: אלון, לעיל הע' 7, עמ' 72-82. וראו: מיקלישנסקי, לעיל הע' 3, בעמ' 351. ברור לי שלכן גם מקדיש צורי עיון רב בספריו לשיטות המשפט הנהוגות באירופה בזמנו.

178 ראו לעיל הע' 166. ספרו זה עוסק בעיקר במשפט התלמודי והוא, בעיני, ספרו הבשל ביותר בתחום זה. מעבר לעיון בכל רובדי ספרות חז"ל מבצע צורי השוואה מעמיקה של המשפט העברי לשיטות משפט אחרות ולשטרותיהן. צורי עצמו העריך את ספרו זה כ'קשה מאוד', ראו במכתבו המוזכר בהערה שם.

179 ייתכן ששם נחשף למחקרו הסוציולוגי של המשפט. בעמ' 81 למאמר מספר צורי על דיוניו עם "גדולי הסוציולוגים בצרפת", אשר "הסכימו להשערותנו", בדבר המשטר המטריארכלי שנהג ביהודה.

180 בעמ' 6-7 של המאמר טוען צורי, כי עד היום כמעט שלא שמו לב ליסודות הסוציולוגיים של המשפט העברי בתקופת המשנה והתלמוד, "החשובות למאד לא רק להסברת הרבה חזיונות דתיים, תרבותיים ומוסריים, אלא גם להפצת אור על הרבה מיסודותיו של המשפט האזרחי והצבורי, וביחוד ביחס לחוקים המשפחתיים והחברתיים". עיון בספרו

עמיחי רדזינר: "תלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

זה של מחקר הנדרש גם בתחומים אחרים של המשפט, כפי שהוא אומר בפיסקת הפתיחה:

בבואנו להראות על התועלת הכרוכה בחקירות הסוציולוגיות להבנת הרבה מחזיונותיו של המשפט העברי ולהסברת הרבה מחוקיו ודיניו, בחרנו הפעם בדוגמאות אחדות הלכותיות ממשפט המשפחה, כי ביחס לו התועלת הנזכרת הגדולה ביותר.

כפי שעשה ב'השפוט על לא ריב' וכפי שיעשה בספריו העתידיים על 'תורת המשפט האזרחי' גם כאן פותח צורי בהשוואת דיני המשפחה העבריים לאלה הרומיים. עוד לפני שהוא שוטח את הפרטים הוא כבר מציג את המסקנה (עמ' 181):

המשפט העברי עולה, בלי צל של ספק, למאוד מאוד על המשפט הרומי ככל הנוגע להסתדרות המשפחה ולמושגי הנשואין ותעודתם. ולכן גדולה היתה בזה השפעתו על משפטיהם של עמי אירופה שבזמנינו בדרכים ובאמצעים מתווכים שונים, ובראש וראשון באמצעות הנצרות והמשפט הקנוני...

טענתו של צורי היא, שהמשפט הרומי מכוסס על תפיסה של מרות מוחלטת של האב בבני משפחתו, מרות הנשמרת גם לאחר הנישואין של ילדיו, ואילו במשפט העברי ניתקת זיקת הילדים מאביהם עם נישואיהם¹⁸². ההבדל הזה נוצר כתוצאה

הביבליוגרפי של איזנשטדט (לעיל הע' 134) מלמד כי צורי לא היה רחוק מן האמת, אם כי היו כאלה שעסקו בכך גם לפניו, כדוגמת אפטוביצר שעל מאמרו נודע לצורי למרות שלא היה מול עיניו (ראו: 'הסתדרות המשפחה', עמ' 7 הע' 6).

אכן, חקר המשפחה בכלל והמשפחה היהודית בפרט, ועוד יותר מכך – חקר המשפחה היהודית בתקופת חז"ל והרקע החברתי להלכותיהם של חכמים, היו נושא זנוח מאוד עד לשלושת העשורים האחרונים. ראו: ע' שדמר, זכר ונקבה בראם – הנישואים בשלהי ימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תשס"ד, עמ' 13-22.

181 השוו לדברים לעיל ליד הערות 172, 173. מעניין הרבר, שאחד החיבורים החשובים ביותר על דיני הנישואין העבריים נזקק גם הוא לטענה, שאחת התועלות של מחקר המשפט העברי היא בחשיפת המקורות של המשפט הקנוני. ראו (תרגומו העברי): י"י נויבאר, תולדות דיני הנישואין במקרא ובתלמוד – מחקר היסטורי משווה, ירושלים תשנ"ד, עמ' 7. מחקר זה קשוב גם הוא לרקע החברתי שעומד בבסיס המשפט (שם, עמ' 8), אולם במהלך הספר ניתן לעיין ברקע זה מקום קטן יחסית ודרכו בחשיפתו שונה מזו של צורי (כך, למשל, אין הוא נותן דעתו למקורות חז"ל שאינם מקורות הלכתיים).

182 אין כאן המקום לדיון בטענה זו. ראו: נויבאר הנ"ל, עמ' 114-118 ובפרט הע' 2; גולאק, לעיל הע' 138, ח"ג עמ' 11-12. ובהרחבה רבה (המאששת את טענותיו של צורי): מ"א ראבילר, "על שלטון האב במשפט הרומי ובמשפט העברי", דיני ישראל, ה (תשל"ד), עמ' 153-85.

מתפיסה שונה לחלוטין של תפקיד מוסד המשפחה העברי, שהוא בעל אפיונים ותפקידים (!) לאומיים ייחודיים ששומה עלינו לחשפם (עמ' 5):

אנו רואים כבר מהמעט שהבאנו עד כה את ההבדל התכליתי שבין המשפט הרומי והמשפט העברי בכל הנוגע לסדרי המשפחה ואת הצדדים המשותפים הרבים – והם הכי עיקריים ברבר זה – בין המשפט העברי ומשפטי העמים אשר בזמננו. ולמראה הרבר הגרול הזה אנחנו מכירים בנקל את כל התועלת הכרוכה בבירור כל פרטי דיני המשפחה של המשפט העברי למען עמוד על התפקידים אשר הם ממלאים לתכלית בסוס המשפחה והכשרתה למלא אחרי המתבקש ממנה לפי ההשקפה העברית המקורית בשם היחיד, החברה והלאום. וביחוד אנו מכירים בעקב זה את הנחיצות לברר את סבות השנויים וההבדלים השוררים בין חוקי משפט המשפחה העברית וחוקי משפטי המשפחה של יתר העמים בזמננו, למרות היותם דומים בעצם יסודותיהם.

לא אכנס כאן לדיון בכל טענותיו של צורי במאמרו זה. הטענה המרכזית היא שגם כאן מוצאים אנו מחלוקות בין אנשי יהודה ואנשי הגליל, מחלוקות שהן נגזרת של התפיסה המטריארכלית ששלטה ביהודה וגרמה לכך שהייחוס נקבע בה לפי האם, דבר שלדעתו של צורי לא נתקבל בגליל¹⁸³. התפיסה המטריארכלית הביאה לכמה הלכות שנוצרו ביהודה וצורי עוסק בהן. החידוש המחקרי של צורי בניתוח מחלוקות אלה הוא שימוש באגדה לדבריו (עמ' 11)¹⁸⁴:

183 המקורות העיקריים לתפיסתו זו של צורי הם המחלוקות בירושלמי קידושין ג יד, סד ע"ד ובבבלי ביבמות מד ע"ב-מה ע"ב העוסקות בילד שנולד לאב גוי ואם יהודיה. וראו: 'משפט המשפחה', עמ' 23. ושם נסיון לתלות את המחלוקת בשאלת היחס הראוי לאגריפס שאמו היתה מרים החשמונאית ואביו היה הורדוס שייחוסו היה מפוקפק על פי בבלי סוטה מא ע"ב ובמקבילות.

לדיון נרחב בשאלת מקור ההלכה לייחוס ילד על פי אמו, ראו: S.J.D. Cohen, "The Origins of the Matrilineal Principle", *AJS Review* 10 (1985), pp. 19-53. לדרכו של צורי השור: שרמר, לעיל הע' 180, בעמ' 335-336.

184 כבר ב'משפט התלמוד' – קידמות', עמ' 55-56, עמד צורי על החשיבות שבעיון באגדות ובפתגמים כדי להבין את המשפט: "יש להעיר כי טעמיהם של דינים רבים והרוח השורר בהם נמצא לפעמים באגדות החכמים ההם בעצמם, אשר בחוקיהם ובדיניהם חסרים הטעמים והנמוקים". הוא אכן עושה שימוש מסויים בחומרים אלה, בעיקר במימרות מוסריות של חכמים. דבר זה צוין כחידוש ייחודי על ידי לוינסהל בביקורתו (לעיל הע' 113, בעמ' 68-69). אולם, במאמרו 'הסתדרות המשפחה' הרחיב צורי את מגוון המקורות אשר מהם ניתן לחלץ תפיסות הלכתיות של חכמים והוא מביא אף מדרשי כתובים וסיפורי חכמים, למשל: מחלוקת התנאים סביב השם 'שואל בן הכנענית' (בראשית רבה, מהד' תאודור-אלבק, פרשה פ) היא, לדעת צורי, נגזרת של מחלוקת חכמי יהודה וגליל על

בהתאם למה שנתברר לנו ממקומות רבים, שההשקפות שהיו להן מהלכים בעם ביחס לאמונות ודעות, משפט והלכה, מצאו להן כמעט תמיד את בטוייהן בציורי האגדה ובסמליה, וביחוד בדרכה ליחס לראשונים מהרהורי לבה עד שיש ולא נאמרה האגדה אלא במגמה גלויה ובכוונה מפורשת כנגד ההשקפות ההן.

אולם, את הרעיונות שלפיתוחם קורא צורי במאמר זה¹⁸⁵ מוצאים אנו בסדרת 'תורת המשפט האזרחי העברי' במידה מועטה ביותר. כך, חיפוש הרקע החברתי העומד בבסיס שיטות שונות במשפט העברי מצוי לעתים נדירות בספרים אלה.¹⁸⁶ גם הלימוד מן האגדה תופס מקום שולי מאוד בחיבורים אלה¹⁸⁷, זאת למרות שצורי מדגיש את חשיבותה של הבנת תפיסת המוסר והמחשבה העומדת בבסיס הלכות שונות¹⁸⁸.

מעמדו של ילד שנולד לאם עברייא ואב נכרי. או: מגוון הסיפורים על היחסים בין חכמים 'דרומיים' ובין בני אחותם (במאמרו זה, עמ' 15-16), לעומת מיעוטם של סיפורים דומים על יחסי החכמים ובן אחיהם, מלמד על כך שהדוד קיבל אפטרופסות על בני אחותו, דבר שצורי רואה בו נגזרת של התפיסה היהודאית כי "ההתייחסות [היא] על משפחת האם". וכן הלאה. לטיעון דומה על ערכם של מקורות אגדיים לחקר הלכת חז"ל בכלל ודיני הנישואין בפרט, ראו: שרמר, לעיל הע' 180, בעמ' 25 ובהערות השוליים שם.

ציוין, כי במאמר משנת תש"א עמד גם שמואל איונשטדט על חשיבותם של "פתגמים משפטיים" להבנת המשפט העברי, ולכן הוא מסיק שיש צורך לרכוש ולנתחם. ראו: "להתפתחותו של הכלל בספרותנו המשפטית", בתוך: ציון במשפט, לעיל הע' 24, עמ' 156-166. המאמר מסתיים בפסקה זו (עמ' 25): "יתר עקבות המצב הזה דורשים עוד בירור רב ועיון ורקדוק, והבה נקוה כי יתעוררו חכמינו להקדיש תשומת לבם לכיור יתר הנקודות החשובות במקצוע הסוציולוגיה. הבה נקוה שהחוקרים יעמדו על הערך הרב הצפון בחקירות האלה ויקדישו להן את כל תשומת לבם".

186 דוגמאות שמצאתי: משפט הנוזקין, עמ' 207 הע' 40 לגבי הרקע להלכות שנוצרו בעיר צור; ההיפותיקי, עמ' 40-41 על ההשפעות השונות שחדרו למשפט העברי עקב חיי המסחר ועל הנסיון להילחם בהן.

187 רק בחיבור הראשון בסדרה: שיטת הטענות, עמ' 37-38, הקדיש צורי תת-פרק עצמאי ללימוד משפט מחומר לא משפטי. לדבריו: "חכמי התלמוד שואלים לרוב את הטענות [=עילות תביעה בפני ביה"ד] ממאמרי בריות ומפתגמים שגורים בפי העם. בהרכבה מהפתגמים האלה משתקפת הבנה חודרת של תנאי החיים וטבע הנפש ומזדהרת מתוכם לפעמים הסתכלות סוציולוגית, רבת הדיוק והבחינה. לשם תאורה נציין כאן על פתגמים אחדים המשמשים טענה בדין". הדוגמאות של צורי כוללות, בין היתר, את טענת האשה על עקרות בעלה: "חוטא לידה ומרא לקבורה" (בבלי, יבמות סה ע"ב. ועיינו: א' וסרריק, "זכות האשה לילד במשפט העברי", בתוך: ד' גוטוויין ומ' מאוטנר (עורכים), משפט והיסטוריה, ירושלים תשנ"ט, עמ' 103-126) או את טענתה של האשה למי שנשאה כרמאות ושכר את ביתה: "דמית עלי כארי אורב" (בבלי, בבא מציעא קא ע"ב. ועיינו: ש"י פרידמן, "תיקוני ערכים למילון התלמודי (ה)", תרביץ, סז (תשנ"ח), עמ' 245-250). 188 ראו: משפט הנוזקין, עמ' 119, בו הוא קובע כי "גורל תחית המשפט העברי" תלוי במידה

לאחר דברים אלה אוסיף מספר נקודות לגבי כרכי הסדרה. כדרכו של צורי, התכנית היתה גדולה מן המעשה שנעשה בפועל. הספר היחיד בסדרה שמכיל דברי מבוא (בן תשע שורות) הוא הספר על ה'עצורים' (נספח, מס' 15), ומהם אנו למדים כי בתכניתו של צורי היה לכתוב ספר עצום מִמדים "המוקדש להיסודות הכלליים של המשפט", ואשר הספרים על ה'טענות' (נספח, מס' 14) וה'עצורים' הם חלק מהכרך הראשון שלו¹⁸⁹.

אם ניתן לשער את מהלכו של צורי בסדרה, הרי שנראה שהוא בחר לפתוח אותה בשני ספרים העוסקים במיפוי כללי של התביעות היכולות לעלות בפני בית הדין בתחום המשפט האזרחי, ובהגדרת אופיין ודרך העלאתן על ידי בעלי הדין¹⁹⁰. הספרים הבאים עוסקים כבר בענפים ספציפיים של דיני החיובים: דיני נזיקין, חוזים (שותפות, היפותיקי) ודיני עשיית עושר ('המתעסק שלא ברשות'). בכך פרס צורי יריעה רחבה של דיני החיובים במשפט העברי, דבר שהיה חסר והיה בו צורך גדול, בפרט למטרותיו היישומיות של צורי שתוארו לעיל¹⁹¹.

מטדות יישומיות אלה גרמו לכך שהספרים עמוסים בהשוואות לשיטות משפט עתיקות (ובעיקרן) מודרניות, וכאמור לעיל. לשם הדגשת אופיו המיוחד של המשפט העברי, ולשם החייאתו של משפט המבוסס על אופי זה¹⁹², מנסה צורי להציג מספר מינימלי של יסודות העומדים בבסיס פרטי הדין של המשפט העברי, בכל אחד מן הנושאים שבהם הוא עוסק. כך, למשל, את ה'טענות' יש לסווג ל"שני סוגי הטענות היסודיים" ('שיטת הטענות', עמ' 10-11), היסוד

רבה בהכנת טעמי המשפט. בעמ' 218 שם הוא קובע, כי "מגמות ממגמות שונות, מהן מוסריות וחברתיות, ומהן לשם קדום והשפעה, הביאו לפעמים את הפוסקים לאחוז בשיטה ידועה או להכריע לצד ידוע", והוא מדגים את הדבר. בייחוד הוא טוען זאת לגבי הרמב"ם (שם, עמ' 298-300), שלדבריו דעותיו "במשפט מושפעות עמוק עמוק מהשקפותיו בדת ומוסר ועוד יותר מזה בדרכיו בהגיון הפילוסופי", תוך שהוא בוחן את דבריו במורה הנבוכים.

189 על תכנית זו ועל שרידיו האחרים של ספר זה ראו להלן פרק 14.

190 כפי שהוא מגדיר בראש ספרו שיטת הטענות (עמ' 4): "במשפט העברי מסודרות הבקשות והתביעות השונות שאדם מגיש לב"ד נגד חברו בסדרי טענות ועצורים. הטענה לבסס את הזכות אשר להתביעה, אם תביעת פרעון חוב ומלוי התחייכות (in personam) או תביעת חפץ (in rem). הערעור בא לבטל ולערער מעשה משפטי, למשל חוזה או מעשה משפטי אחר, כגון מתנה וכדומה, על יסוד איזה טענה שהיא". וכן ראו: הערעורים, עמ' 9-10.

191 קשה שלא להזכיר בהקשר זה את גולאק וספרו 'יסודי המשפט העברי' (לעיל הע' 138), אשר ניתן להניח כי היה לעיני צורי. גולאק עסק גם הוא במתן סקירה נרחבת על דיני הממונות של המשפט העברי, אולם הוא פתח דוקא בענפים של קניין וחובים ורק בחלקן האחרון של הספר ייחד מקום (מועט יחסית) ל'טענות' ול'עצורים' (ח"ד, פרקים שביעי, שמיני, עשירי). הדיון של צורי בנושאים להם ייחד את ספריו הוא דיון נרחב בהרבה מזה של גולאק בספרו זה.

192 ראו הציטוט הראשון המובא בהע' 188 לעיל.

עמיחי רדזינר: "תלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

הבסיסי של דיני הנזיקין הוא ה'פשעה' ('משפט הנזיקין', פרק א) ¹⁹³, שומת הנזק מבוססת על מגמה של הקלה בשומה (שם, פרק כ) וכדומה. למרות זאת, צורי אינו נמנע מלהציג מחלוקות, הן אלה שבספרות התלמודית והן אלה שבספרות הפוסקים, תוך שהוא מגסה להבין את יסוד המחלוקת ואיננו נמנע מלהכריע מהי הדעה הנכונה בענינו.

חלק מספריו אלה של צורי הם עד היום מחקרים חשובים במסדות המשפט העברי, להם אין עדיין תחליף. כוונתי בעיקר לספרו 'משפט הנזיקין' ¹⁹⁴ ולספרו 'ההיפותיקי' ¹⁹⁵.

שני מחקרים בסדרה זו הבשילו לכדי בסיס לחלק מקודקס אזרחי עברי, שהוא פסגת יצירתו של צורי מבחינת מגמותיו המעשיות. לכך אפנה עכשיו.

ו. 'עריכת המשפט העברי לשם הכנה והצעה' – מפעל הקודיפיקציה

שני ספרים מן הסדרה הקודמת שסקרתי על המשפט האזרחי (נספח, מס' 18-19) בנויים בצורה חדשנית: קודקס ופירוש לסעיפיו. קשה להפריז בחידוש שבעניין זה. דומה שזהו הנסיון המחקרי הראשון, ובין הבודדים ¹⁹⁶, ליצירת נוסחי חוקים

193 השוו: ש' אלבק, פשר דיני הנזיקין בתלמוד, ת"א תשכ"ה, בפרק הראשון. וראו שיטתו בכלל חקר המשפט התלמודי, לעיל הע' 76.

194 ראו לדוגמה: רדזינר, לעיל הע' 84, בעמ' 283 הע' 199. לביקורת על ספר זה של הרב יחיאל יעקב ויינברג, בעצמו חוקר של דיני הנזיקין התלמודיים, ראו: מ' שפירא (עורך), כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב ויינברג זצ"ל, חלק שני, סקנדטון תשס"ג, עמ' תלג-תלד: "...ספריו של המנות ש"י צורי ע"ה לא מצאו חן בעיני מפאת 'מדעיותם' המפולפלת. הוא לקח סברות מהקצוה"ח ומהנתיבות והסבירים עפ"י יסודות ההגיון המשפטי ותיאר אותן בתור משפט התלמוד. כאשר יצא ספרו תורת משפטי הנזיקין שלתהו אלי וביקשני לתוות לו דעתי ונכנסו בתליפות-מכבים ארוכה (קודם המלחמה) והוא הוכרח להודות לי כי נגרר יותר מדאי אחרי האחרונים". והשוו לעיל סוף הע' 28.

195 ראו לדוגמה: ב' ליפשיץ, "שעבודא דאורייתא" – בין חיוב לבין בטוחה", ספר היובל לא.מ. רבינובין, ירושלים תשנ"ו, עמ' 65-95 בעמ' 89-90; רדזינר, שם, עמ' 330-332; י' ברנר, עיסקאות בנכסים מופשטים – בין תנאים לאמוראים, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית תשס"ב, עמ' 288 בהע' 379.

196 למעשה, הנסיונות הבולטים לקודיפיקציה (דוקא! אין לי כאן עניין בחיבורים רבים אחרים המנתחים את דרכו של המשפט העברי בתחום משפטי נתון ואינם מציעים סעיפי חוק על פיו) על בסיס המשפט העברי (בין מתוך מחויבות דתית ובין מתוך מחויבות תרבותית) שנערכו בהמשך הם:

1. הצעת החוקה של ד"ר פנתס (ליאו) כהן משנת תש"ח, הצעה שזכתה לתגובות של מספר רבנים: חתוקה לישראל על פי התורה, לעיל הע' 59, חלק ג, עמ' 3-48; ד' ורהפטיג, חוקה לישראל – דת ומדינה, ירושלים תשמ"ח, נספחים ב, ו.
2. הצעת החוקה של הרב הרצוג משנת תש"ח: חתוקה לישראל על פי התורה, ח"א,

מודרניים המבוססים על אדני המשפט העברי¹⁹⁷. זאת למרות שקריאה ליצירת

ובפרט עמ' 243. 3. הצעת החוקה של הרב עוזיאל משנת חש"ח: שם, עמ' 250-261; ורהפטיג הנ"ל, עמ' 459-472.

בתחום הפלילי – קודקס דיני רוצח בצירוף דברי מבוא והסכר: יעקב משולם גינצבורג, משפטים לישראל – החוק הפלילי ודיני העונשין בזמן הזה, לפי משפט התורה, התלמוד והמפרשים, ירושלים תשט"ז. ספר זה נכתב כמוצהר לשם קליטת המשפט העברי הפלילי כחוק מדינת ישראל. לביקורת חריפה על נסיון זה ולטענה כי לא ניתן לעשות בהצעותיו שימוש במדינה מודרנית ראו: א' גלובוס, "חוק פלילי על פי התורה", הדר המשפט, א (תשי"ז), עמ' 179-186; פ' דייקן (דיקשטיין), "עונשין בזמן הזה לפי תורת ישראל", הפרקליט, יד (תשי"ח), עמ' 285-288.

בתחום האזרחי – דיני ירושה וצוואות: 1. חיים הרמן כהן, "הצעת תקנות דיני צוואות", הפרקליט, ד (תשי"ז), עמ' 269-274; הנ"ל, "הצעת סדר דיני ירושה", יבנה, ג (תש"ט), עמ' 80-105. לביקורת על הצעה זו ראו: א"ח פריימן, "העדות לסדר דיני ירושה מאת עו"ד חיים הרמן כהן", שם, עמ' 106-110. וראו: ח"ה כהן, "דאגה ליום אתמול", בתוך אוסף מאמריו, לעיל הע' 136, בעמ' 27-30. 2. הצעת התקנות של הרב הרצוג בתחום דיני הירושה: תחוקה לישראל על פי התורה, ח"ב, ובפרט עמ' 170-178. 3. בנימין רבינוביץ-תאומים וחברי בית מדרש למשפט התורה, חוקת משפט: לקט עיקרי הלכות ירושה ועזבון (ח"א), ירושלים תשל"ו.

דיני קניין: בנימין רבינוביץ-תאומים וחברי בית מדרש למשפט התורה, חוקת משפט: לקט עיקרי הלכות מכירה, ירושלים תשי"ז.

מבין אלה המפעל הקרוב ביותר למפעלו של צורי הוא חיבורו הגדול של הרב גינצבורג, משפטים לישראל. הגורם המניע לכתיבת חיבור זה, כמו גם לחיבור 'חוקת משפט' הוא הרב הרצוג, שכאמור עסק בעצמו בנושא זה של קודיפיקציה. ראו: בספרו של הרב גינצבורג, מבוא עמ' יח; תחוקה לישראל על פי התורה, ח"א עמ' 208; שם, שם, מבוא, עמ' כז; שם, ח"ג עמ' 278. גם יוזמתו של הרב מאיר בראילן עומדת ברקע הדברים. ראו: גינצבורג, שם, שם בהערה; מ' בראילן, "חוק ומשפט במדינתנו", בתוך: בזק, לעיל הע' 63, בעמ' 20-24. ליוזמת הרב הרצוג להקמת 'כית המדרש למשפט התורה' – מחלקת החקיקה ולדרך פעולה ראו החוברת שהוציאה מחלקה זו: החקיקה על פי משפט התורה – ערכה, בעיותיה ודרכיה, ירושלים תש"י.

וראו עוד: M. Chigier, "Codification of Jewish Law", *The Jewish Law Annual*, 2 (1979), pp. 3-31, in pp. 21-31.

מערותו של השופט גד פרומקין עולה, כי הרב הרצוג תכנן ליצור קודקס רחב ביותר שיעסוק בכל תחומי המשפט ובפרט בדין האזרחי. ראו: א' רובינשטיין, שופט ארץ: לראשיתו ולדמותו של בית המשפט העליון בישראל, ירושלים תשמ"א, עמ' 46. תכנית כזו הייתה גם לזרח ורהפטיג באמצעות מכון שהקים, אשר בסופו של דבר לא הוציא שום הצעה. ראו בספרו הנזכר בראש הערה זו, עמ' 357-358.

אני מתכוון לשוב לחיבורים הנ"ל ולנושא נרחב זה במקום אחר.

197 אין כאן המקום לדון בסעיפים כאלה ואחרים בחוקי מדינת ישראל המבוססים באמת או לכאורה על המשפט העברי. לסקירת עניין זה ראו: אלון, לעיל הע' 7, בעמ' 1361-1447, ובהרחבה: נ' רקובר, המשפט העברי בחקיקת הכנסת, ירושלים תשמ"ט. יצויין כי החוק שנחשב אולי לחוק האזרחי בעל הויקה הגדולה ביותר למשפט העברי – חוק עשיית עושר ולא במשפט (כפי שנאמר בהצעת החוק: ה"ח תשל"ח, עמ' 266. וראו: אלון, שם, עמ'

קודקס אזרחי על בסיס המשפט העברי השמיע אשר גולאק כבר בראשית שנות העשרים¹⁹⁸:

לשם עבודת הכנה לקביעת משטר משפטי עברי בארץ צריכה ההסתדרות הציונית לבחור מיד בועדה של יוריסטים מומחים במקצוע המשפט העברי והכללי. העבודה העיקרית של ועדה זו תהא: לעבד הצעת-ספר-חוקים שישמש בחיינו בארץ, וכאמור, ראשית עבודתה תהא במקצוע דיני הממונות ומהלך המשפט... סדר המשפטים העברי צריך להיות מעובד על יסודות המשפט העברי ההיסטורי ועל פי המקורות של תורת משפטנו, מסודר בסיסטימה מודרנית ומתוקן ומשוכלל לשמוש במדינה קולטורית בהתאם לצרכי זמננו. עבודה זו אמנם כבדה וצריכה שתמשך כשנים-שלוש שנים, אבל היא אפשרית למומחים מזוינים בכל מכשירי המדע וצריכים אנו לגשת מיד להתחלתה...

1424; רקובר, להלן הע' 235, בעמ' 12; בלס, להלן שם, עמ' ה) – אף הוא ספק אם מייצג ממש את גישח ההלכה. ראו: ב' ליפשיץ, "זוה נחנה וזה לא חסר" – זכיה שלא היתה כרוכה בחסרון המזכרה?", הפרקליט לו (תשמ"ז), עמ' 203-218. מעניין שתחום זה הוא אחד מן השניים בהם עסק צורי במפעלו זה: 'המתעסק שלא ברשות' וראו להלן. ההשלמה עם העובדה שחוקי מדינת ישראל לא יהיו מבוססים על אדני המשפט העברי, באה לידי ביטוי בשני אופנים: הראשון הוא נסיון לבנות בסיס הלכתי שיאפשר להכיר בחוקי המדינה, או למצער במרביתם, גם כשאינם מכילים את ההסדר המקובל במשפט העברי. מהלך זה החל לפני הקמת המדינה והתחזק לאחריה. לסיכום הגישות השונות ראו: א' שוחטמן, "הכרת ההלכה בחוקי מדינת ישראל", שנתון המשפט העברי, טז-יז (תש"ן-תשנ"א), עמ' 417-500; י' בן-שחר ו' הס, "התורף ההלכתי של חוקי המדינה", כתר, א (תשנ"ו), עמ' 339-385. הכיוון השני הוא מתן פרשנות לחוקי המדינה על פי המשפט העברי. בין היצירות בכיוון זה בולטת הסדרה בעריכתו של נ' רקובר, חוק לישראל, ירושלים תשנ"ב ואילך. כמוכן שבכלל זה גם יצירתם השיפוטית של בתי המשפט העושים שימוש, לעתים, במקורות המשפט העברי, אבל לא בכך ענייננו כאן.

198 במאמרו ב'התורף', לעיל הע' 136, בעמ' 34-35. במאמרו המאוחר יותר, לעיל הע' 139, הוא כבר מדבר רק על הצורך במחקר שיקדם את המשפט העברי לכך ש"ייתגל אל התנאים הנוכחים ויעשה מוכשר לשמש קודיקס קיים ופועל בארץ". יתכן שאת ספרו 'יסודי המשפט העברי' (לעיל הע' 138) ראה כעבודת הכנה מעין זו, ראו בהקדמה לספר, עמ' IV, וראו: מ' אלון, "לזכרו...", לעיל הע' 171, בעמ' ה, ט. וראיה לכך דבריו בקטע המצוטט למעלה כי "ראשית עבודתה [של הוועדה לקודיפיקציה] תהא במקצוע דיני הממונות ומהלך המשפט", ואלה הרי התחומים בהם עוסקים חלקי ספרו הנ"ל. עם זאת, ודאי שגולאק עצמו לא עסק בקודיפיקציה ואין לראות את ספרו הנ"ל ככזה (ולא כפי שכתב אדרעי, לעיל הע' 172, בעמ' 470). כך למשל, אם נשווה את 'חוק חברת השותפות' של צורי לדבריו של גולאק על השותפות בספרו (ח"ב, עמ' 192-196) נגלה מה מרובים הם הפרטים המוסדרים בראשון ואינם נזכרים כלל בשני. זאת למרות שדברי גולאק עמדו בפני צורי, ראו להלן ליד הע' 226.

על קריאה זו חזר משה זילברג, לימים המשנה לנשיא ביהמ"ש העליון, בסדרת מאמרים שפרסם בעיתון 'הארץ' בראשית שנת 1938¹⁹⁹. לדבריו, ברור הצורך ביצירת שיטת משפט חדשה למדינה היהודית שתקום. לא ניתן לאמץ כמקשה אחת קודקס חוקים זה, משום שעלינו לבחור בקודקס התואם ל'רוח היהודית', "ולנו, כיהודים, אין רבד יותר טמא ונתעב מן הרוח הגרמנית". על כן:

המוצא האפשרי היחידי הוא, איפוא, ליצור לנו שיטת משפט חדשה, משלנו לעצמנו. ובנידון זה אין לפנינו חלל ריק לברוא בו יש מאין, אלא – לאושרנו – ישנו וקיים הבסיס האיתן, ההיסטורי של המשפט העברי, המכיל בקרבו את כל היסודות הדרושים לשם יצירת קודקס מורני, להסדר החיים האזרחיים של המדינה.

זילברג קורא לעסוק בכיוון זה רק במוסדות הכלליים של המשפט האזרחי: חוזה, קניין וכו' ולא במוסדות שנוצרו עקב ההתפתחות המסחרית, כגון השטר, החברה וכדומה, וכמובן שלא במשפט הפלילי. תחומים אלה ילקחו משיטות משפט אחרות לפי שיקולים מעשיים-תועלתיים. מכיון ש"המשפט העברי בצורתו הנוכחית, איננו מסוגל לשמש קודקס רשמי אשר על פיו ישקו כל צרכי החיים שלנו", לכן:

ברור, איפוא, כי גם אם נקבל על עצמנו את מרותו של כל התוכן המטריאלי של המשפט העברי, יהיה עלינו לסדר קורדיפיקציה חדשה של החוק, קורדיפיקציה מופשטת, קצרה, מרוכזת, אשר תכיל באלף-אלפיים סעיפים את כל יסודות המשפט האזרחי, עם כל המוסדות הכלליים שבו, ובספר אחר, באי אלה מאתיים עד שלוש מאות סעיפים את כל הכללים והדינים של הפרוצדורה האזרחית.

קריאות דומות הושמעו בשנים מאוחרות יותר, לקראת קום המדינה ובשנותיה הראשונות²⁰⁰. אך האדם הראשון שניגש להתמודד עם האתגר והרים לברו את

199 פורסם שוב באוסף מאמריו של זילברג: צ' טרלו ומ' טובב (עורכים), באין כאחד, ירושלים חשמ"ב, עמ' 180-201. בסדרת מאמריו זו הוא סוקר את מקורות המשפט העברי ודרכי התפתחותו ומגיע לכדי מסקנות מעשיות לימינו. טענותיו לגבי הצורך בחידוש הקודיפיקציה מובאות שם בעמ' 198-199. בעת שנכתב המאמר עסק זילברג בעריכת דין. 200 ראו: ח' כהן, לעיל הע' 136; הרב הרצוג, לעיל הע' 196; א"ל גרייבסקי, "לשאלת הקודקס האזרחי של המדינה העברית", בתוך ספרו, לעיל הע' 1, בעמ' 24-36 (המאמר מ-1948); ש' איזנשטדט, "קודיפיקציה חדשה של משפטנו הלאומי", בספרו, לעיל הע' 24, בעמ' 242-246; מ' זילברג במספר מאמרים שכתב ערב קום המדינה ובשנות החמישים והשישים. ראו ספרו: לעיל הע' 85, בעמ' 153-161 ובמאמריו המאזכרים בהערות שם. וראו עוד: אלון, לעיל הע' 7, עמ' 1211-1212. על הנסיון הממשי היחיד שהיה לו סיכוי

המשא, ולא בחלק מ'ועדת יוריסטים מומחים' (כהצעתו של גולאק), היה צורי שישב בלונדון הרחוקה, והיה הרוח החיה בפרסומי 'החברה למחקר ולעריכת המשפט העברי'²⁰¹. בכל זאת נותרו חיבוריו עלומים ונשכחים, ביקורת בלשהי לא נכתבה עליהם וכמעט שאין אליהם התייחסות, לא לעצם הרעיון המגולם בהם ולא לתוכנם המהותי-משפטי²⁰².

אין ספק שמדובר בפסגת יצירתו של צורי, גם מבחינת הדרך שבה ראה הוא את הדברים, שהרי מטרתו העיקרית במחקריו, החל בראשית שנות העשרים, היתה החייאת המשפט העברי²⁰³. ברור שהדרך הישירה ביותר לעיצוב המשפט על אדני המשפט העברי היא יצירת הצעות חוק המבוססות עליו. לא לחינם זכה ספרו 'חוק חברת השותפות' להקדמה, דבר אשר לא זכה לו כמעט אף לא אחד מחיבוריו האחרים²⁰⁴, ובה הוא מסביר כי "השבת המשפט העברי על כנו" דורשת עבודה של עריכת חוקים. עבודה זו איננה חשובה רק להסדרו של תחום משפטי זה או אחר, אלא תפקידה דחב בהרכבה, והוא מתקשר לעיוניו הקודמים של צורי ב'תורת המשפט האזרחי העברי', הסדרה בה דנתי בפרק הקודם ואשר שני הספרים הקודפיקטיביים משתייכים אליה:

אחת הבעיות המדוכות במלאכת העריכה היא דבר בחירת הדינים הראויים להקבע לסעיפים בעצם ספר החוקים. בדרך כלל יש לתת ערך של סעיפים רק להדינים הכוללים והעצמיים בכל מקצוע ומקצוע... ואולם התיאוריות או העקרונות הכלליים מונחים על פי רוב לא ביסודם של הדינים הכוללים

להצליח ולעצב את משפטה של המדינה היהודית על אדני המשפט העברי ועל הסיבות לכשלונו ראו: ר' חריס, "הזרמויות הסטוריות והחמצות בהיסח הרעת" – על שילובו של המשפט העברי במשפט הישראלי בעת הקמת המדינה", בתוך: מ' בראון וצ' צמרת (עורכים), שני עברי הגשר, ירושלים תשס"ב, עמ' 21-55, ובפרט עמ' 31-36.

להרהורים על עצם רעיון הקודפיקציה המחודשת ועל הדרכים להגשימה ראו: B.S. Jackson, "The Prospects for Codification or Restatement of Jewish Law: A Personal Summation", *The Jewish Law Annual*, 2 (1979), pp. 180-184.

201 ודוק, גם 'מחקר' וגם 'עריכה' (=קודפיקציה). על חלקה של החברה הבריטית, שמימנה, הוציאה והפיצה ספרים אלה אני עומד במאמרי הנזכר לעיל בהע' 12.

202 יוצא דופן אחד הוא מיקלישנסקי, לעיל הע' 3, בעמ' 348-352, אולם אפילו הוא – מעריצו הגדול של צורי – לא היה מודע לכך שצורי חיבר שני חיבורים קודפיקטיביים, והוא מכיר דק את 'חוק חברת השותפות' ואף סבור שזה חיבורו האחרון של צורי.

203 ראו בהרחבה לעיל פרק 3. על חיבורו 'מתעסק שלא ברשות' העיר צורי, במכתבו הנזכר לעיל בהע' 47, שמדובר בחיבור לא קל, "כי הוא נועד באמת רק לאלה שמלאכתם בכך". וראו גם מיקלישנסקי, לעיל הע' 3, בעמ' 349, אשר בקשר לספרים אלה קובע כי הם "אינם למתחילים או למתלמדים במשפט העברי, הם בשביל קוראים ותיקים שנהירין להם שבילי ההלכה והיודעים את פרקם גם במדע המשפט, ודי להם ברמיה".

204 ראו לעיל בטקסט שבין ההערות 70-71.

והמצויים, כי אם ברינים ובפרטי רינים על מקרים שונים. כי תוצאות ההברלים שבין השיטות השונות מתראות על פי רוב רק ברינים על מקרים רחוקי המציאות או בפרטים קטנים, מעטי הערך, אשר אין להעלותם למדרגת סעיפים, ואמנם ספר חוקים ראוי לשקף גם את הרוח הכללי של המשפט ואת המגמות הממלאות את השקפותיו בצורה מזהרת ובסגנון בהיר. וביחוד הוא כן ביחס למשפט העברי השואף לכבוש מקום לעצמו ולכסס את זכות קיומו על יד יתר שיטות המשפט. כי עליו להגדיר את עצמותו ולברר את מהותו גלוי לכל העמים. ואולם הדרך הכי טובה להגיע לידי זה היא להציע ראשונה את היסוד הכולל ולהסמיק לו סעיפים על דינים מעשיים שונים המסתעפים ונאצלים ממנו. וכמקום שלא יתכן הדבר, כגון במקום שהדינים המעשיים הנדונים הם פחותי ערך ולא ראויים להיות נקבעים כסעיפים, יש להשחזל לתת זכר להיסודות הנדונים בצורת נימוקים וטעמים בסעיפים המוכשרים לזה. ובדרך זו השתדלנו ללכת בעריכת חוק השותפות אשר אנו מציעים היום לפני הצבור.

החשיבות שייחסו צורי ו'החברה למחקר ולעריכת המשפט העברי' לקודקס החדש ניכרת גם מן העובדה שהחליטו לתרגם את 'חוק חברת השותפות' לאנגלית ולגרמנית ולהפיצו למומחי משפט²⁰⁵.

מהו הרקע לתחילת עבודתו זו של צורי? אני סבור שיש לחפש את ההסבר בפער הזמן שבין הוצאת החלק הקורם של 'תורת המשפט האזרחי העברי' – 'משפט הנזיקין' שנכתב בתרצ"ז – ובין 'חוק חברת השותפות' מחודש כסלו שנת ת"ש (סוף 1939). בתקופה זו נערכו ריני 'וערת פיל' ו'ועדת וודהד' שהמחישו את חסרוננו של קודקס משפטי עברי ואת המצב העגום בהכנתו של

205 התרגומים לא ראו אור מעולם, אך טיוטותיהם מצויות בארכיון לגדמן, אצ"מ, תיק A.226/64(2). מן המכתבים שם עולה כי החברה השקיעה בכך כסף ומאמצים רבים. התרגום לאנגלית קרוי: "Hebrew Law, Law of Partnership", והגרמני: "Das Hebraeische Recht, Gesellschaftsrecht". מן התכתובת שם עולה כי שמואל לגדמן תכנן להפיץ תרגומים אלה לחוות דעתם של משפטנים שונים (באצ"מ, שם, תיק 1, ישנם מספר העתקי מכתבים נלווים לספרי 'חוק חברת השותפות' שנשלחו למספר פרופסורים למשפט באוניברסיטאות בריטיות מובילות). התרגומים מכילים רק 51 סעיפים, המקבילים לאלה שבמקור העברי (למעט סעיפים כ, מח שנשמטו במשלוח המקור), ואינם מכילים את שני הפרקים האחרונים של המקור העברי שבהם יש 20 סעיפים נוספים. מסתבר שהתרגום הגרמני נעשה לפני האנגלי. במכתב מיום 7.5.1940 מבקש לגדמן מעו"ד טמקין לתרגם את ה'חוק' מגרמנית לאנגלית, ומוסיף: "That is on the assumption that you are not sufficiently acquainted with the Hebrew legal terminology to translate from the original Hebrew".

עמיחי רדזינר: "הלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

המשפט העברי לחיים המוררניים, וכנראה שהם אלה שהשפיעו על פנייתו של צורי לעסוק בקודיפיקציה²⁰⁶.

התכנית היתה יומרנית למדי: צורי שאף לבנות קודקס למדינה היהודית שתקום, מן הסתם, לאחר תום מלחמת העולם השנייה. על כך אנו למדים מדברים שכתב שמואל לנדמן לצורי²⁰⁷:

You will remember this was to be the foundation upon which the Society would make agenda for the establishment of an institute to prepare for the codification of Hebrew Law which would be needed if and when the independence of a Jewish Palestine is secured at the Peace Conference. The idea was yours and I hope you are still as keen on it as you were at the outset.

ואכן, מן הסתם תכנן צורי קודקס של כל המשפט האזרחי העברי²⁰⁸, אלא שהספיק לעסוק רק בשני נושאים. מבנה הספרים דומה: החלק הראשון הוא סעיפי החוק המוצע (לכל סעיף יש כותרת המתארת את תוכנו והסעיפים מרכיבים פרקים העוסקים בנושא מסוים), והחלק השני – המוסיף לסדרת 'תורת המשפט האזרחי העברי' – הוא דברי ההסבר לכל סעיף וסעיף.

צורי היה צריך לבחור לשון מתאימה לכתיבת סעיפי החוק²⁰⁹. לשונו היא צירוף של ישן וחדש: שימוש במונחים הלכתיים ותיקים (כרוגמת: 'כיס

206 ראו לעיל הע' 59. זו השערה מסתברת מאוד, שצורי אף רמז לה במאמרו הנזכר בהערה שם, אך אין לה אישוש במסמכי 'התברה' שבידי.

207 במכתב מיום 21.7.1941, אצ"מ, תיק A.226/64(1). על הרקע לכתיבת מכתב זה ראו להלן הע' 263.

208 לנדמן, שעמד לימינו בעת כתיבת מפעל זה, מספר (לעיל הע' 12, בעמ' 3): "היה בדעתי להכין משפט עברי ערוך בצורה של קודקס Codex Hebraicus. הצליח לעניין ברעיון חשוב זה אחדים מידידי שעמדו לימינו. זמן מה לפני המלחמה הנוכחית יסד את 'התברה' למחקר המשפט העברי ולעריכתו. צורי קווה שיצליח להמשיך במפעלו הגדול בסיועה של חברה זו. אך אין אדם מת וחצי תקוותו (צ"ל: תאוותו?) בידו". בטייטה האנגלית של דבריו, המוזכרת בהערה שם, כותב לנדמן: "He had in mind to produce a Codex Hebraicus to cover the whole field of Hebrew Law".

209 ראו: מיקלישנסקי, לעיל הע' 3, עמ' 351-352. השוו: כהן, במאמרו הנזכר לעיל בהע' 136, בעמ' 21-22, העומד גם הוא על הצורך לשלב ישן וחדש בלשון המשפט העברי המתחדש, וקובע: "אל תהא שאלת הלשון קלה בעיניכם: לי נדמה שהיא נקודת המוצא לחדוש פני משפטנו". על השימוש במונחי הלשון המשפטית העברית ועל הצורך לחדש מונחים משפטיים ראו עוד: גולאק, במבוא לייסודי המשפט העברי, לעיל הע' 138, בעמ' 18-14; ש' איזנשטדט, "מונחי המשפט העבריים, כינוסם ומחקרם", בתוך: הנ"ל, ציון

השותפות'²¹⁰) לצד חידושים לשוניים המתחייבים מעצם הנסיון להתאים את המשפט העברי לעולם המודרני (כרוגמת: 'נטל הראיות'²¹¹). גם התחביר הותאם למטרת העניין: לשון סעיפי חוק פסקנית²¹².

לשון חד משמעית, נטולת מחלוקות וישירה היא רבר הכרחי בסעיפי חוק מודרניים, וכן הררישה שתהיה נטולת רקע של זמן ומקום ונטולת שמו של בעל הרעיון הבא לידי ביטוי בסעיף. כידוע, לא כך דרכם של החיבורים הקורפיקטיביים בתולדות המשפט העברי²¹³. כדי לעמוד בדרישה זו נגזר על צורי להכריע בין דעות שונות²¹⁴. בחלק השני של כל אחד משני חיבוריו הוא מפרט דעות אלה, כפי שעשה גם בשאר חלקי 'תורת המשפט האזרחי העברי', ומסביר מדוע הכריע ברעה זו או אחרת ובחר לנסח על פיה את הסעיף בחוק. צורי אינו מציע כלל בסיסי להכרעותיו, אלא מכריע בכל מקום לפי הדעה הנראית לו ביותר, בין אם מתוך התאמה לתפיסתו הכללית את מטרת החוק²¹⁵,

במשפט, לעיל הע' 24, עמ' 303-318, ובייחוד עמ' 310-311. מאמר זה הוא מכור לתכניתו של איזנשטרט, שניסה ליצור בשנות הארבעים והחמישים 'אוצר מונחי משפט' שיכלול את כל מונחי המשפט העברי לרירותיהם. וראו עוד: שם, עמ' 179. איזנשטרט ניסה לגייס לשם כך בספים והקים ועד מדעי לחמיכה במפעלו. על נסיון זה בכוונתי להרחיב במקום אחר.

210 'חוק חברת השותפות' סע' ה. השוו: רמב"ם, משנה תורה, הלכות שלוחין ושוחטין פ"ד ה"ג: "השותפין שהטילו לכיס זה מנה וזה מאתים וזה שלש מאות ונתעסקו כולן בממון ופתחו או הותירו השכר או הפחת ביניהם בשוה לפי מנינם ולא לפי המעות". וראו דוגמה נוספת להלן בהע' 224.

211 שם, סע' כז. וראו דוגמה נוספת, להלן ליד הע' 235.

212 יש לציין כי בכמה מקומות היסס צורי מלקבוע הלכה חותכת, ולכן אנו מוצאים כגוף סעיפי החוק את הסימן "(?)". ראו: 'חוק חברת השותפות' סע' יח ואת ההסבר לספק בעמ' 34: 'חוק מתעסק שלא ברשות' סעיפים טז, יח, כב, בת. הספק נובע שם מהעובדה שיש בנושאים אלה כמה דעות חלוקות בהלכה וצורי היסס מלהכריע. וראו עוד דיוני למעלה בסמוך.

213 קשה להצביע על חיבור הלכתי מרכזי הכנוי כך. שתי הדוגמאות הקרובות ביותר לניסוח מודרני הן משנה תורה לרמב"ם ושולחן ערוך לר"י קארו. אולם גם הם אינם דומים לקודם מודרני. למשל: הרמב"ם מביא במקרים רבים את הרקע המחשבתי להלכותיו, ור"י קארו לא נמנע מלאזכר מתלוקות פעמים רבות (בד"כ בלשון "ויש אומרים"). ראו בהרחבה: אלון, לעיל הע' 7, עמ' 995-997, 1103-1115.

214 אם כי, במקומות מסוימים בחר שלא להכריע, או שהכריע תוך ציון הספק שלו בעניין. ראו לעיל הע' 212. לעתים ניסח צורי את לשון הסעיף בצורה שתתאים לשתי דעות החלוקות באחד מפרטיו, דעות אותן הוא מפרט. ראו, למשל: 'חוק חברת השותפות' סע' מ ועמ' 107.

215 ראו, למשל, דיונו על היסוד המשפטי של חוזה השליחות (שלדעתו אינו מכיל מרכיב קנייני, ולכן אינו דורש מעשה קניין): שם, סע' ג ועמ' 13-15. הוא אינו מהסס מלקבוע כי טעמו של הראב"ד, לפיו מדובר בשעבוד שותף לחברו שהוא כעין קניינו של עבד לבעליו

בין אם מתוך התאמה לדרישות החיים המודרניים ולתפיסות משפטיות מודרניות²¹⁶.

מובן, ששיקולים אלה אינם נחשבים כשיקולים מקובלים בהלכה היהודית. יתר על כן, צורי אף מכריע במודע באופנים הסותרים את כללי ההכרעה

(בהשגותיו לרמב"ם, הלכות שלוחין ושותפין פ"ד ה"ב), הוא "מפוקפק מאוד", ולהעדיף על פניו את השיטה 'החזוית' של "חכמי צרפת ואשכנז", שיטה המאפשרת לו להסיק מסקנות החשובות לדרך שבה עיצב הוא את החוק: שם, עמ' 10-13. לדעתו, שיטתם זו מכילה מאפיינים מובהקים "של שותפות אמיתית". להרחבה בעניין זה ראו: ש' רויטל, יסודות השותפות במשפט העברי, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, תשל"א, עמ' 39-24.

לדוגמה קיצונית יותר, בה סטה צורי מן ההלכה המקובלת והעדיף לסמוך על דעות יחידים מתוך רצון להתאים את הדברים לתפיסתו הכללית, ראו להלן ליד הע' 238 ואילך. יש לציין כי רויטל בחיבורו הנ"ל כלל לא עושה שימוש בספרו של צורי. הוא מזכירו במבוא לעבודתו כאשר הוא סוקר את העבודות שנעשו בנושא והתעלמו מן ההיבטים ההיסטוריים. על צורי הוא כותב בהע' 9 שב"עמ' 3 כי "בעיקר בספרו של י.ש. צורי ניכרת המגמה הדוגמטית. הספר ערוך כהצעת חוק, הנראית אחידה, ללא הזכרה של הדעות השונות לגבי כל סעיף שבה. רק בפירוש לחוק המוצע, בשם תורת המשפט העברי, מובאות הדעות השונות. במקומות רבים בספרו בחר המחבר כאחת הדעות, שנראתה לו ביותר...". אך הרי מן ההכרח שכך ייעשה בהצעת חוק!

216 ראו, למשל, הכרעתו ב'חוק חברת השותפות' סע' מח ובעמ' 143-144 כשיטת המבי"ט (בשו"ת שלו, ח"א סי' קמט וקעז). על שיטה זו חולק ר"י קארו בשו"ת אבקת רוכל סי' קעג) שרכוש השותפות משועבר לנושי השותפות, והם קודמים בגביית חובם לנושים פרטיים של חברי השותפות. צורי מאמץ גישה זו, אותה הוא משווה להסדרים בחוק הצרפתי, אע"פ שהוא סובר שהמשפט העברי איננו מכיר ברעיון של חברה כ'אישיות משפטית' נפרדת (שם, סע' מג ועמ' 119-121). לטענתו, שם עמ' 144, עניין זה מראה שוב "שהשקפת המשפט העברי על משטר השעבודים של רכוש השותפות מאפשרת לנו להגיע לאותן המטרות שהגיעו אליהן שיטות המשפט המחזיקות באישיות המשפטית של השותפות". והשוו לדבריו על היצירה המשפטית של מושג החברה והשותפות במאמרו הנזכר לעיל ליד הע' 91, בעמ' קעז-קעז. יצוין כי גולאק טען שהמשפט העברי כן מכיר ב'אישיות משפטית' של מוסדות וגופים, אמנם לדבריו זו התפתחות בתר'תלמודית הנובעת מעלייתו של מוסד ה'קהילה' בימי הביניים. ראו: יסודי המשפט העברי, לעיל הע' 138, ח"א עמ' 50-54. והשוו: "בער", 'היסודות וההתחלות של ארגון הקהילה היהודית בימי הביניים', ציון, טו (תש"י), עמ' 1-41, בפרט בעמ' 84; ש' אלבק, 'יסודות משטר הקהילות בספרד עד הרמ"ה (1180-1244)', ציון, כה (תש"ך), עמ' 85-121, בפרט בעמ' 89-93. גם שמואל איזנשטדט טען להתפתחות בהכרח במושג האישיות המשפטית, בתחילה רק בענייני קודש ומקדש ואח"כ בתחומים אחרים. ראו מאמריו: "על התפתחות מושג האישיות המשפטית במשפט העברי", המשפט, א (תרפ"ז), עמ' 83-87, 222-227; "מושג האישיות המשפטית במשפטים העברי והרומאי", ציון במשפט, לעיל הע' 24, בעמ' 201-212.

לדיון ולאישוש נרחבים של הטענה כי המשפט העברי דוקא מביר ב'אישיות משפטית נפרדת' של תאגיד, ראו: "קורצמן, יסודותיה המשפטיים של החברה בע"מ במשפט

בהלכה²¹⁷. כך, למשל, הוא מנסח את סעיף כח ב'חוק מתעסק שלא ברשות' (אם כי מוסיף סימן שאלה בסופו וכותב שהדבר עוד צריך עיון) על פי התלמוד הירושלמי בניגוד לתלמוד הבבלי ובניגוד לכל הפוסקים שכמובן פסקו כבבלי²¹⁸:

בעל שהתעסק ופיקח בנכסי אשתו אם גירשה ולא נהנה מזכות אכילת פירות אשר לו, דינו כיורד ברשות בדוגמא לשותף.

צודי עושה זאת משום שהוא מעוניין ליישב מקרה זה עם התפיסה הכללית, לפיה היורד ברשות' לנכס של אחר והשביחו זכאי להתחד כל הוצאותיו, ובעל, לתפיסתו, אינו יכול להיות חריג לכלל זה, שהרי בעת הנישואין הוא זכאי

העברי, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בריאלין תשס"ב, ובביבליוגרפיה שם. לדוגמה נוספת שבה שקל צודי שיקול דומה ראו להלן הע' 236.

217 אינני יודע אם צודי סבר שיש לייחס למפעלו מעמד הלכתי. ברור הוא שחוקרים לא נחשבים כבעלי סמכות פסיקה בהלכה האורתודוקסית. אולם, צודי לא יצא במוצהר כנגד פסיקת ההלכה המקובלת (גם אם סטה מכלליה), בניגוד לחלק מאנשי 'חברת המשפט העברי'. ראו: לחובסקי, לעיל הע' 26, בעמ' 643-644. על הקונפליקט שקם סביב מקור הסמכות לפסיקה חדשה (רבנים מול חוקרים) וסביב השימוש בכללי פסיקה לא מקובלים (ברירה לפי הצורך מול מחויבות לכללים המקובלים) ראו במאמרי הנזכר בהערה שם. והשוו זילברג, לעיל הע' 85, בעמ' 157 לגבי הפער בין הקודקס העברי החדש לבין פסיקת ההלכה המקובלת: "כי לא הרי תפקידו של הקודיפיקטור כהרי תפקידו של הדיין הפוסק. זה (הדיין) חייב למצוא את הדעה המקובלת, וזה (הקודיפיקטור) רשאי לבחור את הדעה הרצויה". זילברג ממשיך בטענה כי בשל בחירתו של ר' יוסף קארו לבנות את השולחן ערוך על כלל ההכרעה של הרוב מבין שלוש דעות (הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש. ראו: אלון, לעיל הע' 7, בעמ' 1093-1096) הרי שהדבר "גרם בהכרח, במקרים רבים, לירי שכינת הקו האחד, היסודי, של המוסד המשפטי הנידון. המחוקק החדש שלנו, בעמדו לפני המבחר העצום, יצטרך, איפוא, לשמור שמירה מעולה על הקו האידיאולוגי השלם, ולא לשנות או לשקוע בטעמי תועלתיות בלבד". וראו גם דבריו, שם בעמ' 159-160. אני סבור שדרכו של צודי היתה דומה והוא ניסה באמת לשמור, לפי הבנתו, על "הקו האחד" של המוסד המשפטי. דרך דומה לדרכו של זילברג היא דרכו של אלון כחוקר וכשופט: יש לברור את המתאים לערכי המדינה, גם אם עומד הוא בסתירה לכללי ההלכה המקובלים. ראו: לעיל הע' 7, בעמ' 78 (לגבי ההבחנה בין חוקר ופוסק); מ' אלון, "חוקי היסוד: דרכי חקיקתם ופרשנותם – מאין ולאן?!", מחקרי משפט, יב (תשנ"ו), עמ' 253-307 (בפרט: עמ' 258-269). לשאלה אם ייחס אלון למפעלו המחקרי והשיפוטי מעמד הלכתי ראו: ג' ספיר, "שני תלמידי חכמים שהיו בעירנו", עיוני משפט, כה (תשס"א), עמ' 189-220, בעמ' 209.

218 על פי דברי רב אסי בירושלמי כתובות ח ח, לב ע"ב, שיתכן ויקבל הבעל את כל הוצאותיו גם אם הן גבוהות מן השבח שהשביח את השדה בעבודתו, ואין כאן המקום להיכנס לפירוש הדברים שם. לצודי גישה ייחודית בהסבר הסוגיה, ראו: 'המתעסק שלא ברשות', עמ' 49-50. הבבלי מביא את דברי האמורא רבא לפיהם לבעל "אין לו אלא הוצאה שיעור שבח, ובשכועה", וכך פוסק השו"ע אה"ע סי' פח סע' ז. וראו כמותו: גולאק, יסודי המשפט העברי, לעיל הע' 138, ח"ג, עמ' 49. והשוו שיקול דומה בסוגיה זו, להלן ליד הע' 240.

לאכילת פירות נכסי מלוג של אשתו וממילא מחוייב בהוצאות האחזקה של נכסים אלה²¹⁹, והוא ככל 'יורד ברשות' הזכאי להשבת מלוא הוצאותיו.

למרות זאת, רובם המוחלט של סעיפי 'חוקיו' של צורי אינם מתנגשים עם כללי ההלכה ויכולים היו באופן תיאורטי להחשב קבילים על דעתם של פוסקי הלכה.

וכאן מגיעים אנו לדיון במקורות שבהם עשה צורי שימוש לכתובת 'חוקיו'; הדגש באופן ברור הוא על מקורות בתר-תלמודיים, ובמיוחד השולחן-ערוך ונושאי כליו, ובעיקר השימוש בספרות השו"ת. דבר זה יש להבין על רקע שני יתרונות הקיימים במקורות אלה, בפרט בספרות השו"ת: א. המגוון הרחב של הדעות הקיים במקורות הבתר-תלמודיים, מגוון המאפשר את ברירת הדעה המתאימה ביותר למטרותיו של המחוקק המודרני²²⁰. ב. ספרי השו"ת עוסקים בהלכה למעשה, מתארים פתרונות שנתנו כמעט תמיד לבעיות משפטיות קונקרטיות שצצו ועלו בעולם המשפט, ועל כן ראויים פתרונות אלה, בשינויים המחוייבים, לשמש גם משפטן מודרני המעוניין לבנות את חוקיו על אדני מקורות המשפט העברי²²¹.

219 ראו: שו"ע אהע"ז סי' פה סע' טז.

220 ראו לעיל הערות 177, 217. זילברג שם, בעמ' 159-160, מדבר על עושרו של החומר שנוצר למן המאה ה-11 ואילך במקומות ובזמנים שונים: "דבר זה גרם לדיפרנציאציה עמוקה, זמנית וגיאוגרפית בדרכי התפתחותו. ודוק, עם כל הפרדוס שבדבר, הרי מן 'העו' הזה דוקא ייצא לנו 'מתוך' לגבי המשימה שלפנינו. דיפרנציאציה זו עשויה להרחיב – אם ניתן להאמר כך – את 'שטח התימרונים' הרעיוניים, ומחלוקות הפוסקים הללו עשויות להקל עלינו את ברירת העקרונות הרצויים להסדרת צרכיו המודרניים של תושב המדינה. שהרי ברור הדבר, וכל בר דעת יכיר בכך, כי רק מתוך סלקציה קפדנית של החומר, תוך ברירת הרעיונות אשר עדיין לא אבד עליהם כלת, נוכל ליצור קודם מודרני, ישראלי, שיספק את דרישותיו התינויות של בן-הדור".

221 ראו: אלון, שם, עמ' 80, העומד על עדיפותה של ספרות השו"ת על פני ספרות הפוסקים לצרכים המודרניים של הדור. לא רק ספרות זו היא רוב נפחה של ספרות ההלכה הבתור-תלמודית, אלא שיש לה גם יתרון איכותי: דרכה ניתן לעמוד על המציאות המשפטית החיה ועל העקרונות המשפטיים ששימשו את הפוסק בהתלבטויותיו ובדרכו למציאת הפתרון, דבר שבד"כ איננו קיים בספרות הפוסקים. אני סבור שזה היה היתרון המרכזי שמצא צורי בספרות זו, אך ייתכן שגם נתן דעתו לדיון הידוע העוסק בשאלת עדיפותן של תשובות על פני פסקים שבספרי ההלכה. לעניין זה ראו: אלון, שם, עמ' 795-797 ועמ' 1215-1218; ב' ליפשיץ, "מעמדה המשפטי של ספרות השאלות והתשובות", שנתון המשפט העברי, ט-י (תשמ"ב-תשמ"ג), עמ' 265-300, בעמ' 290-296. מעניין לציין כי גולאק בספרו 'יסודי המשפט העברי', לעיל הע' 138, עשה שימוש מועט ביותר בספרי שו"ת והביא בעיקר ספרי פוסקים. על כך בוקר בידי הרב קפלן, לעיל הע' 171, עמ' 171: "ומן התימה במחברנו הנכבד שיצא לקבוע את יסודי המשפט העברי על פי דעת מפרשי השולחן-ערוך לבדם המצויים ביד כל אדם, מבלי לדרוש ולחקור בספרי התשובות של גדולי הדורות

I. 'חוק חברת השותפות'

החוק הראשון שניסח צורי הוא 'חוק חברת השותפות'. מהי 'חברת השותפות' ומה פשר ביטוי זה? צורי נותן את ההגדרה בסעיפו הראשון של החוק:

חווה חברת השותפות ענינו השתתפות מרובים בעסק לשם השגת ריוח²²².

בדברי ההסבר לסעיף (עמ' 1) הוא מסביר כי

בתעודה זו של התחברות אנשים אחדים יחד, על יסוד חווה, לשם התעסקות לתכלית השגת ריוח מתבטא למדי ההבדל בין חברת השותפות ובין שותפות בבעלות (נכסי מרובים). זו האחרונה, מלבד שאינה כוללת שום תעודה להשגת ריוח, הנה היא באה על פי רוב שלא מחמת חווה, בדוגמא ליוזשים... בנוגע למרובים שקונים יחד חפץ וכיוצא בזה קשה לפעמים לבדור אם הכוונה היתה לשם חברת שותפות או לשם בעלות משותפת בלבד. ואולם ברור הכוונה חשוב מאוד, והיות וההבדלים בין חברת שותפות ובין בעלות משותפת הם מרובים ושונים.

צורי, ואין זה חידוש שלו, מבחין אפוא בין שני סוגי שותפות: בעלות משותפת ברכוש ויצירת התאגדות לשם השגת רווחים²²³. זה האחרון קרוי בפיו 'חברת השותפות'. מונח זה אינו חידוש לשוני של צורי. הצירוף הזה מצוי בשתי

הקודמים שרק מהם יש לדעת כיצד היו נוהגים להלכה-למעשה ורק מתוך שפורתם של פסקי מעשים הללו יש להשקיף השקפה כללית על סדר הדינים בישראל בכל מקצוע שהוא. ביקורת זו גם רומזת על המאמץ הרב שנדרש ממי שבוחר לעסוק בספרי שו"ת ביחס לחבר העוסק בספרי הפסקים בלבד "המצויים ביד כל אדם".

222 הגדרה זו מופיעה פחות או יותר כבר בספרי ההלכה הקלאסיים, החל מספרו של רב שמואל בר חפני גאון, וכן במשפטים זרים, החל מן המשפט הרומי ובלה בחקיקה המודרנית. ראו: רויטל, לעיל הע' 215, עמ' 14-15 וראו: פקודת השותפויות [נוסח חדש], תשל"ה-1975, סע' 1: "קשרי שותפות" – הקשרים שבין בני אדם המנהלים יחד עסק לשם הפקת רווחים, למעט את הקשרים שבין חברי תאגיד שהואגד לפי כל דין אחר; 'שותפות' – חבר בני האדם שהתקשרו בקשרי שותפות". הגדרה זו היא תרגום החוק האנגלי מ-1890 שעמד גם בפני צורי.

223 הבחנה זו עולה כבר בספרו 'משפט התלמוד' (נספח, מס' 6). הבעלות המשותפת מוזכרת ב'משפט הנכסים', עמ' 55-59. "השותפות למסחר" ב'משפט ההתחייבות', עמ' 154-156. להבחנה דומה ראו: גולאק, יסודי המשפט העברי, לעיל הע' 138, ח"ב עמ' 192. ושם, בח"א עמ' 135 בהע' 2 הוא מציין נכון שהבחנה זו מצויה כבר בטור ובשו"ע. בחור"מ מיוחדים סימנים קנו-קעד לשותפות ברכוש וסימנים קנו-קפא לשותפות עסקית. וראו גם: I. Herzog, *The Main Institutions of Jewish Law*, London and NY 1980, vol. 11, ch. 2. המהדורה הראשונה של הכרך הזה יצאה בשנת 1939 (הכרך הראשון יצא כבר ב-1936) ולכן סביר שלא היה בפני צורי בעת שכתב את ספרו שיצא לאור בכסלו ת"ש, כלומר בדצמבר 1939.

עמיחי רדיוני: "תלמיד חכם שלא נספד כהלכה"

תשובות של המהרי"ט, תשובות שצורי הכיר ועשה בהן שימוש²²⁴. יצויין כי צורי סוכר שבמשפט העברי לא קיימת הכרה בחברה שהיא אישיות משפטית עצמאית המנותקת מבעליה²²⁵, ויתכן שעל כן בחר לעסוק בריני השותפות כבסיס לדיני התאגידים במרינה העברית.

צורי חילק את החוק לשבעה פרקים: 'החוזה' – הקמת השותפות, תכניה וביטול החוזה; 'נהול העסקים' – חובות וזכויות השותפים; 'אחריות' – אחריות השותפים לרכוש השותפות ולנוזקה; 'חלקי הקרן והריוח'; 'רכוש השותפות' – היחס בין רכוש השותפות לרכושם הפרטי של השותפים; 'התפרדות השותפות' – פירוקה מסיבות שונות; 'חלוקת רכוש השותפות'.

עיון בהערותיו של צורי מגלה את מגוון המקורות בהם עשה שימוש, מן המשפט העברי, הרומי ומשיטות משפט אירופיות בנות זמנו: האנגלית, הצרפתית והגרמנית (ופעם אחת הוא אף מזכיר את המשפט הסקוטי (עמ' 120) ואת המשפט ההודי (עמ' 5)). קשה להצביע על חיבור מרכזי בו עשה שימוש וממנו שאב את הגדרותיו ואת החלוקה לפרקים וסעיפים. כתחום המשפט העברי ברור שצורי הכיר את ספרו של גולאק²²⁶, וסביר למדי שאף את ספרו הגרמני של עזריאל הילדסהיימר²²⁷. מבנה הפרקים בספרו של צורי דומה לזה שבספרו של הילדסהיימר, אך מצד שני, ספר אחרון זה בנוי בעיקר על מקורות מספרות הגאונים²²⁸ והראשונים ועל נוסחי שטרי שותפות, בעוד שרוב מקורותיו של צורי הם מספרות האחרונים²²⁹. כתחום המשפט הזר עשה צורי שימוש

224 שו"ת מהרי"ט, ח"ב-ח"מ, סי' קז-קח. וראו: 'חוק חברת השותפות', עמ' 168. מהרי"ט: רבי יוסף טראני, בנו של ר' משה מטראני, המבי"ט. נולד בצפת בשנת ה"א שכ"ח (1568) ונפטר בקושטא שבתורכיה בשנת ה"א שצ"ט (1639). כראש ישיבה בצפת, הוא יצא בשליחות היישוב לקושטא בשנת ה"א שנ"ט (1599) ושם מונה לראש ישיבה ומאוחר יותר לרב הראשי של כל תורכיה. ראוי לציין כי כבר בספרי שו"ת מוקדמים יותר אנו מוצאים את המונח 'חברה' בקשר לשותפות עסקית. וראו עוד שטר שותפות מספר תקן סופרים של ר' שמואל יפה (ובו שטרות מן המחצית השנייה של המאה ה-16 בקושטא) המובא אצל א' גולאק, אוצר השטרות, ירושלים תרפ"ו, עמ' 249 ובו: "קיימו שניהם חברה ושותפות".

225 ראו לעיל הע' 216.

226 ראו לעיל הע' 198. ברור לי שהכירו למרות שלא הזכירו, למיטב בדיקתי, אף לא פעם אחת בספרו. על יחסיהם ראו עוד להלן בפרק הסיכום.

227 E.E. Hildesheimer, *Das jüdische Gesellschaftsrecht*, Leipzig 1930

228 יצויין כי לנושא ה'שותפות' הגיע הילדסהיימר במאמר מוקדם יותר, בו שתזר תשובה של רב סעדיה גאון בדיני השותפות. ראו: "Rekonstruktion eines Responsums", *Jeschurun*, 13 (1926), pp. 57-76, 203-221, 279-290.

229 ראו לעיל בין ההערות 220-219.

שנתון המשפט העברי, כרך כג (תשס"ה)

במספר ספרים מרכזיים²³⁰. במקרים רבים מובא ההסדר המשפטי הזר כהנגדה לררכו של המשפט העברי (לדוגמה: עמ' 11, 46)²³¹, אך גם יש מקומות שבהם הוא מראה כי ההסדרים של המשפט העברי רומים לאלה המצויים בשיטות אחרות (לדוגמה: עמ' 31, 169).

II. 'חוק מתעסק שלא ברשות'

עניינו של חיבור זה הוא הצעת חוק העוסקת במי שיורד לנכס של חברו, ללא רשות הבעלים, ומשביחו. עיקר הדיון בעשרים הסעיפים הראשונים של החוק המוצע (המהווים את חלקו הראשון) הוא על מקרים שונים בהם השביח אדם במודע ובכוונה נכס של חברו ועל השכר או החזר ההוצאות הראוי לו. עשרת הסעיפים האחרונים (החלק השני) עוסקים ב"המקרים הנטפלים של מתעסק בשל חברו", כלשונו של צורי, כלומר מקרים בהם בדרך אגב השביח אדם נכס חברו, "לא כאיש אחר שלא ירד לכתחילה אלא לשם התעסקות, אלא הוא בא בהם לידי התעסקות מחמת יחס מיוחד שהיה לו עם העסק על יסוד קשרים אחרים" (עמ' 83)²³².

הדין הבסיסי של 'היורד שלא ברשות'²³³ מופיע כבר בתוספתא בבא קמא י, ז:

היורד לתורבתו של חברו ובנאה שלא ברשות שמין לו וידו על התחתונה
היורד ברשות שמין לו וידו על העליונה כיצד ידו על העליונה אם השבח
יתר על ההוצאה נותן לו את השבח ואם הוצאה יתירה על השבח נותן לו
את ההוצאה.

230 בעיקר ספרו של אורטמן על המשפט האזרחי הגרמני (עמ' 1. העמודים מציינים לספרו של צורי); ספרו של ג'ירר על המשפט הרומי (עמ' 3); ספרו של קולין על המשפט האזרחי הצרפתי (עמ' 10); ספרו של פולוק על דיני השותפות האנגליים (עמ' 23).
אף יתכן שעשה שימוש בספר האנגלי החשוב (שמהדורות חדשות שלו יוצאות עד היום): W.B. Lindley, *A Treatise on the Law of Partnership* (=Lindley on Partnership), 10th ed., London 1935. אלא שספר זה אינו נזכר בחיבורו (דעתו של לינדלי מובאת פעם אחת דרך חיבורו של פולוק, בעמ' 31).

231 ראו את ההקדמה לחוק חברת השותפות, לעיל ליד הע' 76. וראו לעיל ליד הע' 171 ואילך וכן ראו הע' 216.

232 לדוגמה לכך ראו לעיל הע' 218.

233 זהו הביטוי ההלכתי המקובל. צורי המיר בסעיפי החוק 'יורד' ב'מתעסק' (למרות שבמהלך דברי ההסבר הוא נוקט ב'יורד') כנראה משום שלא רצה להגביל עצמו לדיון על מקרקעין, להם רלוונטי הביטוי 'יורד'.

עמיחי ודזינר: "תלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

ומשם בתלמודים²³⁴, המבחינים בין סוגי הנכסים וכוונת בעליהם. ההלכה שנפסקה היא כדברי הרמב"ם, הלכות גזילה ואבירה פ"ה ה"ד:

היורד לתוך שדה חבירו שלא ברשות ונטעה אם היתה שדה העשויה ליטע אומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו ליטעה ונוטל מבעל השדה, ואם אינה עשויה ליטע שמין לו וידו על התחתונה.

וכמוה שני הסעיפים הראשונים בהצעת החוק של צורי, המנסה לשמור על לשון ההלכה²³⁵:

א. גדר המתעסק שלא ברשות: המתעסק שלא ברשות הוא המתעסק בשל חבירו שלא בהרשאתו בכוונה להשביח את נכסי זה האחדון על מנת להתפרע ממנו ובסבירות שיהיה מרוצה לזה²³⁶.

ב. תביעת היורד שלא ברשות: אם העסק היה עשוי או עומד להעשות, אם על פי אומד דעת בעל העסק או על פי דרכי בעלי עסק כזה ומנהגיהם, בדוגמא לנוטע שדה העשויה ליטע, דינו כיורד ברשות לענין כל הוצאותיו אף אם הן יתרות על השבח ולענין ששמן לו שכר קבלנות עד כדי השבח ("ידו על העליונה"). אם העסק לא היה עשוי להעשות אינו נוטל הוצאותיו אלא עד כדי השבח ("ידו על התחתונה").

שאר הסעיפים בחוק של צורי עוסקים במקרים פרטיים שונים.

יש לציין כי לצורי חשוב היה מאוד לכַּדֵּל עילה זו של 'מתעסק שלא ברשות' מעילת 'עשיית עושר ולא במשפט', בפרט מהמקרה של 'זה נהנה וזה חסר'²³⁷. לדבריו (עמ' 23):

234 למקורות התלמודיים ראו בספרו של צורי (נספח, מס' 19), עמ' 11-12; ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ח"ט, ניר-יורק תשמ"ח, עמ' 116.

235 השור: חוק המקרקעין, תשכ"ט-1969, פרק ד: בניה ונטיעה במקרקעי הזולת. להשוואת החוק עם עמדת המשפט העברי ראו: י' בלס, חוק לישראל: עשיית עושר ולא במשפט, ירושלים תשנ"ב, עמ' 163-186. למיטב בדיקתי, חיבורו של צורי לא מאוזכר בספר זה, וכן לא בספרו של נ' רקובר, עושר ולא במשפט, ירושלים תשמ"ח. גם מספרו הביבליוגרפי של רקובר: אוצר המשפט, לעיל הע' 1, עמ' 436, נשמט חיבורו זה של צורי.

236 להסבר הדרישות השונות הנדרשות כאן ולמתן בסיס משפטי לתביעת היורד' מקדיש צורי את רובו של פרק המבוא, עמ' 9-38. את דרישת הכוונה להשבתת הנכס משתיח צורי בעיקר על שיטת הרא"ש, ואת דרישת הכוונה 'להתפרע' בעיקר על שיטת הרי"ף (משום ששיטת הרמב"ם שונה). צורי מראה שדרישות אלה קיימות בשיטות משפט מודרני, בפרט ב-BGB הגרמני.

237 עמ' 12, 19-31. לדבריו, בעירוב פרשיות זה טעה גולאק בספרו החיוב ושעבודיו, וראו להלן בסיכום, ליד הע' 297. אך ראו: גולאק, יסודי המשפט העברי, לעיל הע' 138, ח"ב עמ' 200-199, שם הוא עוסק בהתעסקות שלא ברשות' כשלעצמה. יצוין כי ההבחנה בין

נמצינו למדים מכל זה שיש כאן לפנינו שתי חביעות מתחרות במשפט העברי אשר אין לערבבן זו בזו לא מצד תפקידן ולא מצד תכונתן והן גם שונות בחוצאותיהן המשפטיות, ככל אשר עוד נראה.

בכל זאת, מעניין להשוות כדוגמה סעיף אחד מן ה'חוק' של צורי למקבילו ב'חוק עשיית עושר ולא במשפט' הישראלי. כך קובע החוק הישראלי בסעיף 4:

4. דין הפורע חוב הזולת

מי שפרע חובו של אדם אחר בלי שהיה חייב לכך כלפיו, אינו זכאי להשבה אלא אם לא היתה לזוכה סיבה סבירה להתנגד לפרעון החוב, כולו או מקצתו, ואינו זכאי להשבה זו אלא כדי מה שנתן לפרעון החוב.

וכך קבע צורי בסעיף טו:

טו. הפורע חוב חברו שלא מדעתו: הפורע חוב של חברו לבעל החוב, על חברו להחזיר לו כל מה שפרע, אלא אם כן יש שם אומדנה שיכול היה להתפטר מתשלומי החוב.

ההבדל בין שני הסעיפים הוא ברור: ברירת המחדל בחוק הישראלי היא שהפורע אינו זכאי להשבה, ואילו לפי הצעתו של צורי ברירת המחדל היא שהוא בן זכאי להשבה. המעניין הוא שסעיף 4 בחוק הישראלי לכאורה מציג הסדר שונה מזה העולה מסעיפיו הראשונים של החוק. סעיף 1 הרי קובע כי "מי שקיבל שלא על פי זכות שבדין נכס, שירות או טובת הנאה אחרת (להלן – הזוכה) שבאו לו מאדם אחר (להלן – המזכה), חייב להשיב למזכה את הזכיה", אלא אם מדובר ב'נסיבות... העושות את ההשבה בלתי צודקת' (סעי' 2). אכן, נוסח הסעיף שבהצעת החוק הכיל חיוב עקרוני על הזוכה לשלם, אלא אם הנסיבות עושות את הפיצוי ללא צודק²³⁸, כלומר סעיף 4 הכיל הסדר הזה לזה שבסעיף 1. החוק התקבל בצורתו הנוכחית דוקא מתוך רצון להתאימו לעקרונות המשפט העברי²³⁹.

שתי הסוגיות מצויה גם אצל הרב הרצוג בספרו, לעיל הע' 223, בפרק הרביעי. סביר בהחלט שספר זה עמד בפני צורי, אך הוא לא מזכירו. מאמר נוסף שלרעתי עמד בפני צורי למרות שאיננו נזכר על ידי הוא: א' קרלין, "יורד לנבסי חברו שלא בדשנות", המשפט, א (תרפ"ז), עמ' 214-221. כמו צורי, גם קרלין עוסק בנסיגן להבין את היסוד המשפטי המחייב את הזוכה בתשלום למזכה ומגיע למסקנות דומות.

238 ה"ח תשל"ח, עמ' 267. לרעתו של פרופ' דניאל פרידמן, דיני עשיית עושר ולא במשפט, ת"א תשנ"ח, ח"א עמ' 272, היה באמת עדיף הניסוח לפיו הפורע "זכאי להשבה אלא אם היתה לזוכה סיבה סבירה להתנגד לפרעון".

239 ד"כ 84 (תשל"ט), עמ' 152-153 (ח"כ זרח ורהפטיג). להרחבה על עמדת המשפט העברי בנושא זה ראו: בלס, לעיל הע' 235, בעמ' 99-113.

עמיחי רדיוני: "תלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

אכן, גם כאן יש לנו מקרה בו צורי 'סטה' מן העמדה ההלכתית המקובלת, עמדה אותה אימץ החוק הישראלי. כך, בעקבות הרמב"ם, פוסקים השולחן-ערוך והרמ"א, חו"מ, סי' קכח סע' א:

הפורע חובו של חברו שלא מדעתו, אפילו היה בשטר, ואפילו היה עליו משכון ונטלו זה שפרע, אין הלוח חייב לשלם לו, ונוטל משכוננו בחנם, והרי אבד זה הנותן, מעותיו. ואפילו אם היה המלוה דוחקו לפרוע, (שמא) היה הלוח מפיס את המלוה ומוחל לו. הגה: וכן נראה לי עיקר. ודלא כיש חולקין ואומרים דחייב לשלם (טור בשם ר"ת והרא"ש).

הש"ך שם בס"ק ה דוחה את דעת 'החולקין' שמזכיר הרמ"א וטוען שיותר משלושים פוסקים חולקים עליה "וא"כ פשיטא דהחולק בטל בשלשים".

צורי מודע לכך היטב, ואף לכך שדין הפטור עולה כבר מן המקורות התלמודיים, ובכל זאת בוחר לאמץ את דעת המיעוט הדחוייה של רבינו תם והרא"ש (עמ' 67). אין הוא מנמק זאת, אבל קרוב לוודאי שעשה זאת משום שדעה זו התאימה טוב יותר לתפיסתו המשפטית הכללית והיא שמי שפעל לטובת חברו זכאי להשבה. אצל צורי אין הבחנה בין הדין הכללי של הפועל לטובת חברו ובין הדין הפרטי של הפורע חובו, הבחנה הקיימת, כפי שראינו, בחוק הישראלי²⁴⁰.

ז. 'עקרונות המשפט העברי'

למעשה, מדובר בחיבור שנשאר רובו ככולו בגדר רעיון. רק חלק מן הטיוטה שלו נשאר בידיו²⁴¹ וכן התכתביות שונות הנוגעות אליו, היכולות לזרוע אור

240 וראינו דוגמה נוספת לכך שרעיון האחידות חייב את צורי לסטות בסוגיה זו מכללי ההלכה המקובלים: לעיל הע' 218.

השוואה מעניינת ביותר יכולה להיעשות גם בין סעיף 5 של החוק הישראלי ובין סעיפים י"ג של צורי העוסקים "במציל רכוש חברו", אולם אין כאן המקום להאריך. באופן כללי ניתן לומר כי ההבדל הבולט הוא שצורי מזכה את המציל ב"שכר טרחו", נוסף על כל הוצאותיו שהוא נוטל כדין יורד שלא ברשות רגיל שידר על עליזה" (סע' י), ואילו סעיף 5א) הישראלי פוסק השבת "הוצאותיו הסבירות" בלבד. גם כאן סטה צורי מהלכת הרמב"ם והשו"ע המזכים את המציל ב"שכר בטלה" בלבד, וקבע לכאורה כדעת הרא"ש, הטור והרמ"א. ראו צורי, עמ' 58. למעשה, נראה שצורי זיכה למציל יותר מאשר זיכו לו פוסקים אלה. וראו: בלס, לעיל הע' 235, עמ' 131-134 דומה שאף כאן ניסה צורי ליצור התאמה בין הדין הכללי ודין 'המציל', ולכאורה הרברים נאמרים במפורש כאשר הוא אומר ש"נוטל כדין יורד שלא ברשות רגיל".

241 קשה לדעת אם נכתבו פרקים נוספים שאבדו. סאנדרס (להלן הע' 301), כותב כי "עוד השאיר בכתב יד ספר גדול 'על עקרונות המשפט העברי' שכתב בשנותיו האחרונות אבל לא זכה להשלימו. בכל אופן ראוי הספר להדפס כמו שהוא כי ברכה בו".

על הרעיון ומטרותיו. חומרים אלה נשמרו בארכיונו האישי של שמואל לנדמן²⁴² ובהם אעשה שימוש להלן.

את התכנית לספר הגה צורי, לכל המאוחר, באמצע שנות השלושים, לאחר הגעתו לונדון. כך הוא כותב בפתח ספרו 'הערעורים' שיצא בתרצ"ה²⁴³:

תכנית הספר

הספר הנוכחי הוא חלק מהכרך הראשון המוקדש להיסורות הכלליים של המשפט. בחלקיו הראשונים הוא מקיף, לרובמא, את הכללים על נהיגת המשפט במקום ובזמן, את תורת המעשה המשפטי והמאורע המשפטי, את התוצאה המשפטית ויחוסה אל מתכונת המעשים, את יסורות ההיקש החוקי המרומה (הפיקציה), וכן הוא כולל את היסורות הדרושים לפעולתו של המעשה המשפטי (רצון, כשרון, הכשרי הצורה וכרומה).

חלק מן הנושאים הללו נידונו כבר בספרו 'משפט התלמוד', בעיקר בחלק המבוא שלו²⁴⁴, ומכאן אנו למדים כי צורי תכנן ספר רחב בהרבה. ניתן לשער שמלבד ההבדל הכמותי בהיקף הדיון, השוני המרכזי יהיה בבחינת המקורות שישמשו אותו. לא רק 'משפט התלמוד', אלא 'המשפט העברי' לכל תקופותיו, כפי שאכן עשה בסדרת 'תורת המשפט האזרחי העברי' שתוכננה, כאמור, להיות חלק מן הספר הגדול²⁴⁵.

ניתן לומר, כי תכניתו של צורי היתה לכתוב חיבור גדול, שיהיה מבוא למשפט העברי על יסודותיו ומוסדותיו המשפטיים השונים כפי שהתפתחו בתקופות השונות. זהו בהחלט רעיון יומרני למדי, ויש להניח כי הוא נהגה על רקע העובדה שבאותה עת לא היה קיים שום ספר דומה בתחום המשפט העברי. בניגוד לספרי מבוא רבים יחסית ורחבים יחסית בתחום המשפט הרומי, הרי שלמשפט העברי כמעט לא נכתבו ספרי מבוא וסיכום הבנויים באופן משפטי-מדעי מודרני²⁴⁶. ספריהם של גולאק ('יסודי המשפט העברי') ושל צורי

242 לעיל הע' 12.

243 ראו לעיל ליד הע' 189.

244 ראו לעיל פרק 24, בפרט ליד הע' 127 ואילך.

245 ראו לעיל ליד הע' 176 ואילך.

246 זה היה גם המניע של הרב הרצוג כבואו לכתוב את ספרו, לעיל הע' 223. במבוא שכתב ב-1935 לכרך הראשון של חיבורו (עמ' XV) הוא מתאר מה מצא כשחיפש ספרי מחקר שיוכלו לעזור לו בחיבורו: "As far as concerns the modern non-Rabbinic works (עמ' XV) and monographs, mostly of Judeo-German origin, dealing with points or sections of Jewish law, I must say, to my regret, that I hardly have any at my disposal. Of this genre my library only contains Gulak's *Yesoda*

(‘משפט התלמוד’) נועדו להיות ספרים מעין אלה, אבל היקפם קטן הן מבחינת הנושאים בהם עסקו (גולאק לא עסק בכל תחומי המשפט²⁴⁷ ולא ייחד פרקים עצמאיים ליסודות הכלליים של המשפט – פיקציה, כוונה וכדו’) והן מבחינת טווח המקורות הנסקרים (צורי עסק רק במשפט התלמוד, וגולאק בעיקר בספרי הפוסקים²⁴⁸). ודאי שלא היה בנמצא ספר פופולארי בו יוכלו להשתמש גם משפטנים חסרי רקע במשפט העברי, וודאי שלא היה ספר מתאים בשפה האנגלית²⁴⁹. אילו היתה מצליחה משימתו של צורי, קרוב לודאי שהיינו מכירים את שמו בתור מי שכתב את ראשון ספרי המבוא המקיפים למשפט העברי²⁵⁰.

haMishpat ha-Ibri, and Le-Toledot ha Mishpat ha-Ibri, Pt. I, Frankel's Grichlicher Beweis, Neubauer's Beiträge zur Geschichte der Biblisch-Talmudischen Ehe, two numbers of the Ha-Mishpat ha-Ibri (Jerusalem) and a few pamphlets of very limited scope, of hardly any originality and of very little consequence. The local libraries, both the National Library and the Trinity College Library, which I have often consulted in connection with other lines of research and to which institutions I am very grateful, could afford me no help in the preparation of the present volume”.

יש לציין כי תכניתו של הרב הרצוג היתה לכתוב חיבור מקיף בהרבה מזה שנכתב בסופו של דבר. הרב הרצוג כתב שני כרכים אחד על דיני קניין (ובראשו שני פרקים על מקורות המשפט העברי ועל יסודותיו המשפטיים הכלליים) ושני על דיני חיובים. אולם, התברר שתכנן לעסוק גם בשאר ענפי המשפט ולכתוב ספר סיכום מקיף בחמישה כרכים (ראו בספרו הנ”ל, עמ’ XXVI). הרב עולה גם ממכתב המצוי בארכיונו של מרדכי עליאש, סגן נשיא ‘חברת המשפט העברי’ בירושלים (אצ”מ, תיק A417/1). במכתב זה, מסוף שנות העשרים, כותב הרב הרצוג שהוא עוסק בכתיבת “ספר גדול ומקיף באגלית ובעברית כאחד על המשפט העברי בכל פניו וצדדיו”. לא זכינו לכל חלקי ספר זה ואף לא למהדורתו העברית. הסיבה לכתיבת מכתב זה היא בקשת סיוע של הרב הרצוג מאנשי ‘חברת המשפט העברי’ בכתיבת ספרו. מעניין לציין שהמכתב הוא אחד המקומות הבודדים שבהם נוקט הרב הרצוג את המונח ‘משפט עברי’, שהיה לו קושי אידיאולוגי להשתמש בו. על כך ראו מאמרי הנזכר לעיל בהע’ 26.

247 ראו לעיל הערות 113, 191.

248 לעיל הערות 176, 221.

249 ראו להלן הע’ 256. דומה שהרב הרצוג נכשל במטרות שהציב לספרו הנזכר לעיל בהע’ 246. ספרו הוא ספר קשה למדי ומזכיר ספרים למדניים שנכתבו ע”י פרשני התלמוד, אשר במקרים רבים אין להם מגמת פסיקה והכרעה. וראו מכתבו מיום 3.11.1942 של שמואל לנדמן לחוקר המשפט העברי והרומי דוד דאובה בקיימברידג’ (אצ”מ, תיק A226/64(I), שבו הוא שואל אם דאובה מכיר ספר באנגלית העוסק בהשוואה בין המשפט האזרחי העברי והאנגלי, ספר שמן הסתם יהיה “extraordinary interest”. ומוסיף: “Herzog’s book does not fit the picture at all. It is too full of ‘pilpul’”. Dr. Zuri’s books are in Hebrew and too diffuse” וראו גם ביקורתו של דיקשטיין על ספרו של הרב הרצוג, המשפט העברי, ה (תרצ”ז), עמ’ 298-300 למרות דברי הערכה רבים

צורי נצר בלבו את הרעיון והחליט להגשימו בסוף שנת 1939 עם הקמת 'החברה למחקר וקודיפיקציה של המשפט העברי'²⁵¹ (להלן: 'החברה') שאנשיה, ובראשם שמואל לנדמן, התלהבו מרעיון כתיבת ספר כזה באנגלית והחליטו לממנו.

תחילתו המעשית של המפעל היתה סדרה של ארבע הרצאות שנשא צורי בחודשים אפריל-יוני 1940 בלונדון, אליהן הוזמנו חברי ה'חברה' ויהודים נוספים שהיה להם עניין במשפט העברי²⁵². סדרת ההרצאות נקראה "Some Characteristics of Hebrew Law"; היא הורכבה, בין היתר, מן הנושאים הבאים, אשר חלקם מבוסס על חיבורים שצורי כבר כתב בעבר: מבוא: הגדרת המשפט העברי וסקירה היסטורית קצרה; משפט המשפחה והיחיד: השוואה בין המשפט הרומי והעברי²⁵³; הפעולות המשפטיות²⁵⁴; חוזים וחוזים מיוחדים; דיני קניין; דיני נזיקין²⁵⁵.

הוא מבקר את הרב על שבסוגיות מסוימות הרב מתעמק במקורות רבים אך נמנע מהסקת מסקנות, ובכך הופך את דבריו ללא מעשיים. וראו להלן הע' 256.

יש לציין כי כבר ביולי 1931 קרא Bertram Benjamin Benas, עו"ד יהודי חשוב ומראשי הסניף האנגלי של 'חברת המשפט העברי' (כו אני עוסק בהרחבה במאמרי הנזכר לעיל בהע' 12) לכתיבת ספר כזה. הרצאתו פורסמה כמאמר: B.B. Benas, "A Plea for an English History of Jewish Law", *Juridical Review*, 44 (1932) pp. 39-57. בינס מרחיב שם ברבר הדגם הנכון, לדעתו, של ספר כזה ותורמתו לחקר ההיסטוריה של המשפט בכלל ושל המשפט האנגלי בפרט (וזמכיר עד כמה מועטת ההתייחסות למשפט העברי בספרים מרכזיים בתחום ההיסטוריה של המשפט. הספר שהוא מציין כספר הכללי שעשה את השימוש הנרחב ביותר במשפט העברי הוא: Guy Carleton Lee, *Historical Jurisprudence: An Introduction to the Systematic Study of the Development of Law*, New-York 1900). בינס מביא הוגים שסברו שתורתו של המשפט העברי לעולם המערבי לא מוערכת דיה. לדבריו, ערכים רבים הגיעו למשפט המערבי דוקא מן היהדות, דרך הנצרות, ולא מן המשפט הרומי כפי שניתן לשוב.

250 יש לומר שספר המבוא הפופולרי המקיף הראשון הוא כנראה ספרו של אלון, המשפט העברי (לעיל הע' 7), שמהדורתו הראשונה יצאה רק בשנח תשל"ג. לא נכתבו לפניו ספרים בהיקף כזה. היו אמנם ספרים שעסקו בתולדות ההלכה והפוסקים, בעיקר ספריו של חיים טשרנובץ ('רב צעיר'), אך הם לא עסקו בהיקף נרחב במה שאלון מכנה 'המקורות המשפטיים' של המשפט העברי ולא הכילו הגדרות משפטיות בנות זמננו למוסדות המשפט העברי. ספר מבוא נוסף שנכתב לפני ספרו של אלון, אך היקפו קטן יחסית, הוא ספרו של צבי קארל, תולדות המשפט העברי, ת"א תשי"ג, שנכתב עבור תלמידי ביה"ס הגבוה למשפט וכלכלה בת"א שבו לימד קארל, והוא שילוב של תולדות ספרות ההלכה מבחינה היסטורית ושל סקירת התכנים של מוסדות משפטיים שנחדשו ברורות השונים. 251 להרחבה עליה ראו מאמרי הנזכר לעיל בהע' 12.

252 תכנית מפורטת של ההרצאות, ההזמנה להן ורשימת המוזמנים מצויות באצ"מ, תיק A226/64(3).

253 פירוט הנושא המובא שם מלמד שהדברים מכוססים על מאמרו שנדון לעיל, ליד הע' 179.

עמיחי רדזינר: "תלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

סדרת הרצאות זו היוותה היסוד להכנת הספר. החברה, שהיתה מעוניינת להוציא ספר מקיף ופופולארי באנגלית על יסודות המשפט העברי²⁵⁶, נכנסה למו"מ עם הוצאת הספרים Musarion. לפי הצעת החברה, צורי, שעבר בינתיים לאוקספורד²⁵⁷, יקבל 25 ליש"ט לחודש ויסיים את כתב היד תוך שישה חודשים²⁵⁸. לדברי לנדמן בהצעה זו:

We wish to add that, in our opinion, based on many conversations with the author, his book is likely to be both original and fascinating and to have a good sale both here and in the United States.

התקשרות זו הובילה לחוזה²⁵⁹ בו נקבע כי צורי יכתוב ספר באנגלית – "Principles of Hebrew Law". בחוזה נאמר, בין היתר, כי הספר יכיל בין 200 ל-300 עמודים וכן:

An introduction by Leading non-Jewish (sic!) authority may be arranged to enhance the selling here and in U.S.A.

לאחר חתימת החוזה אמר היה צורי להתחיל לכתוב את ספרו בחלקים, כאשר היה ברור שהוא כותב בעברית וכל חלק מועבר למתרגם, מר מוריס סימון,

254 פירוט הדברים המובא שם מלמד שמדובר בעיקר בנושאים שבהם עסק בספריו על ה"טענות" וה"ערעורים", לעיל ליד הע' 189.

255 כנ"ל, על פי ספרו 'משפט הנויקין' (נספח, מס' 16).

256 במכתב מיום 21.7.1941, אצ"מ, חיק' A226/64(1), כתב לנדמן לצורי כי עליו לזכור מה תפקידו של הספר ולמי הוא מיועד (וראו לעיל הע' 249), תוך שהוא נתלה בדברי המתרגם לאנגלית מר סימון: "Mr. Simon confirms what I have told you as to the kind of public for which the book is intended. That is, the educated English reader with legal knowledge, but without Talmudic knowledge. It is therefore advisable to bear this in mind when you are making the final draft of your manuscript. This was clearly understood at the very outset of our talks, but you have apparently found it difficult to eliminate the profound Talmudic knowledge which is easy for you, but quite difficult and inaccessible to the kind of reader we have in mind".

257 ראו לעיל הע' 47.

258 לנדמן לנציג ההוצאה ד"ר הורוביץ באוקספורד (שם הכיר את צורי), 20.1.1941, אצ"מ, שם. כנראה בשל חזרתו של הורוביץ מאוקספורד ללונדון, נשלח המכתב שוב לכתובת ההוצאה ב-30.1.1941. גם במכתב להורוביץ מיום 5.3.1941, שם, מביע לנדמן את בטחונו כי כתיבת הספר תסתיים תוך חמישה או שישה חודשים.

259 אצ"מ, שם, מיום 3.2.1941.

שיתרגמו לאנגלית. צורי גם התבקש לתת תקציר של כל חלקי הספר כדי ש"משפטן בין-לאומי מוביל" יכתוב לו מבוא או הקדמה.²⁶⁰ במקביל ניסתה החברה לגייס כספים להוצאת הספר תוך שהיא מרגישה את הצורך הרחוק בקיומו של ספר כזה המיועד להפצת מידע על המשפט העברי.²⁶¹

בתחילת יולי 1941 נשלח לתרגום החלק הראשון של הספר.²⁶² התברר שצורי הספיק לכתוב עד אותו זמן רק חלק קטן מהספר, למרות שתקופת הזמן שהוקצבה לו – שישה חודשים – עמדה לפני סיום.²⁶³ צורי משלים את החלק הראשון של הספר בראשית נובמבר 1941. במכתב ללנדמן²⁶⁴, ממנו אנו למדים גם על תוכנו של הספר, הוא כותב:

אני בזה להודיעו שכבר נגמר התרגום של החלק הראשון (כמאתים וחמישים צד בערך) של הספר "עקרונות המשפט העברי". כבר הודעתי לארגוני שהספר מחזיק שני חלקים: החלק הראשון הנקרא "המגמות החברתיות, האנושיות והכלכליות" כולל ג' כ" מצע היסטורי של המשפט העברי במרוצת התפתחותו ומראשית התהוותו. החלק השני נקרא: המושגים והכללים המשפטיים. הוא משתדל לעמוד על מהותו ולהציע את תכנו של המשפט העברי בתור שיטה משפטית הגיונית ומדעית בעלת מבנה אחדותי מצד יסודותיו וכלליו ומושגיו המשפטיים.

צורי מודיע, שבטרם ייגש לסיום כתיבת החלק השני הוא מבקש כינוס של החברה, שבו הוא מעוניין לברר מספר נקודות הקשורות לתוכנו של החלק השני ולתרגומו. מתגובתו הנרגנת של לנדמן אנו למדים שרוחו כבר קצרה והוא מצפה להשלמת הספר בקרוב.²⁶⁵ במענה לכך התחייב צורי להשלימו תוך

260 לנדמן לצורי, 28.2.1941, אצ"מ, שם.

261 לנדמן למקס ברוסטוף, 1.4.1941, אצ"מ, שם.

262 לנדמן לצורי, 3.7.1941, אצ"מ, שם.

263 לנדמן לצורי, 11.7.1941, אצ"מ, שם. מהמכתב עולה כי צורי שלח לתרגום 19 עמודים בלבד, שהיו רק חלק מן הפרק הראשון של הספר. במכתב מאיץ לנדמן בצורי לסיים את הספר משום שתקופת הזמן לכתיבתו עומדת להסתיים. הוא מספר כי מעניין היה לשמוע מצורי על כך שמלומדים באוקספורד התרשמו מן הספר מאוד, ומבקש ממנו למסור לו את שמותיהם כדי שיוכל לפנות אליהם בבקשת סיוע לחברה. יחד עם זאת הוא נוזף בצורי על שהדאג את כתב היד לאנשים שאינם חברים בחברה לפני שהראה אותו לראשיה.

ממכתב נוסף של לנדמן לצורי, מ-21.7.1941, אנו למדים שצורי טען כי הוא מרגיש כי לוחצים אותו, וכי הצביע על קשיי העבודה שלו בהעדר מזכירה. לנדמן איננו מוכן לקבל את טענותיו.

264 צורי בכתב ידו ללנדמן, 3.11.1941, אצ"מ, שם.

265 לנדמן לצורי, 11.11.1941, אצ"מ, שם. ממכתב נוסף אנו למדים שלנדמן כבר קיבל תרגום לאנגלית המכיל למעלה מ-100 עמודים, לנדמן להורוביץ, 14.11.1941, אצ"מ, שם.

עמיתי רדזינר: "חלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

שלושה-ארבעה חודשים²⁶⁶. למיטב ידיעתי, זוהי ההתכתבות האחרונה הנוגעת לחיבור זה, חיבור שלא פורסם מעולם.

בידינו מצויים ארבעה חלקים מן התרגום לאנגלית של הספר²⁶⁷: תשעה עמודים של מבוא, חמישה עמודים של רקע היסטורי למשפט העברי בתקופת המקרא על רקע משפט המזרח הקדום, שלושה עמודים על דיני חוים, ותשעה עמודים על דיני נזיקין.

החומר על דיני הנזיקין זהה, מלבד הוספות קלות, לדברים שכתב צורי במשפט הנזיקין²⁶⁸. החומר על דיני החוים היה, כנראה, חלק ממאמר רחב שהתכוון צורי לפרסם²⁶⁹. בקטע קצר זה הוא מנגיד את המשפט העברי למשפט הרומי בתחום דיני הקניין, וטוען להשפעה רבה יותר של המשפט היווני-מצרי על המשפט העברי מאשר של המשפט הרומי עליו²⁷⁰.

החלקים המעניינים, אם כן, הם המבוא והרקע ההיסטורי. במבוא מנסה לשרטט צורי את תפיסתו לגבי מהותו המיוחדת של המשפט העברי. לדבריו, המשפט מושתת על שאיפת העם העברי לצדק חברתי ולחירות אישית. ההגנה על החלש היא גורם מרכזי בעיצוב המשפט העברי על ידי הנביאים והחכמים. בכך שונה המשפט העברי מחוקי חמורבי ששאיפות אלה היו גורמים שוליים בהם. צורי מדגים את דבריו ע"י בחינת כמה חוקים בתורה, שלטענתו משקפים בעיקר רצון להגנה על החלש. לדוגמה: חוקי המשכון בתורה, בניגוד לחוקים מזרחיים אחרים, מיועדים כל כולם להגנת החייב מפני הנושה²⁷¹.

266 לנדמן לצורי באישור לקבלת התחייבות זו, 21.11.1941, אצ"מ, שם. ממכתב זה אנו למדים כי צורי כנראה ביקש להשתמש בספרו לצרכים אחרים. לנדמן אומר שאין מניעה מלהשתמש בנוסח העברי של הספר. הזכויות של החכרה וההוצאה הן על התרגום האנגלי בלבד.

267 אצ"מ, תיק A.226/64(3).

268 נספח, מס' 16, בעמ' 218 מדובר בהבחנה בין המשפט העברי והרומי לגבי מעמדם של תשלומי הנזק. לביקורת על גישתו שם ראו: רדזינר, לעיל הע' 84, בעמ' 66-67.

269 המאמר ששמו "לקורות שיטת החיובים" מוזכר ב'היפותיקי' (נספח, מס' 20), בעמ' 22 בהע' 32. מן הכתוב בעמ' 40 שם משמע שהיה אמור להתפרסם בספר היובל לרב הרץ, רבה הראשי של בריטניה, אולם ספר זה - *J.H. Hertz (I. Epstein et al. eds.), London 1942* - אינו כולל מאמר של צורי.

270 השוו: 'היפותיקי', עמ' 40. נראה שבדומה לגולאק, אף צורי סבר בעבר כי למשפט הרומי היתה השפעה ניכרת על המשפט העברי (ראו לעיל בהע' 149), וכמיהו אף הוא כנראה חזר בו מטענה זו לטובת הטענה שהשיטה הרומיניסטית בהשפעתה היא דוקא שיטת המשפט היווני-מצרי. על שינוי דרכו של גולאק בעניין זה עמד כבר שמחה אסף בהספרו לגולאק, להלן הע' 288, התולה זאת במחקרו של גולאק על 'השטרות בתלמוד' (לעיל הע' 176).

271 השוו: מ' אלון, חירות הפרט בדרכי גביית חוב במשפט העברי, ירושלים תשכ"ד, עמ' 1-8.

צורי טוען ש'עוניו' של התחום המשפטי בתורה שבכתב מחייב את המסקנה, שרוב גופו של המשפט העברי הקדום הועבר בעל-פה²⁷². כסימוכין לטענה זו הוא מביא חוקים מספרות חז"ל, אשר אין להם לכאורה מקור בתורה אך חוקים דומים להם מצויים כבר בחוקי המזרח הקדום, כדוגמת 'כתובת בנין דכרין'²⁷³. רצונם של חכמים לאחר את החוקים הכתובים בתורה יחד עם אלה אשר הועברו בעל-פה עומד בבסיסם של מדרשי ההלכה המנסים להעלות את ההלכה שבעל פה מתוך מלות הכתובים, גם אם במאמץ רב²⁷⁴. על כן מסודרים קבצי מדרשי ההלכה לפי סדר ספרי התורה.

צורי טוען כי דרך זו נתקלה בקשיים רבים, ולא כל הלכה ניתן היה לסמוך על הכתוב. לכן פנו חכמים לדרך שונה, זו המשתקפת במשנה ובתוספתא²⁷⁵. סידור החומר המשפטי לפי נושאים, ולא לפי סדר הכתובים כקובצי מדרשי ההלכה, מעיד, לטענתו של צורי, על מודעותם של חכמים לעובדה כי התורה שבכתב בחרה שלא להביא את מירב החוקים, אלא רק את אלה שיש בהם חידוש שלא היינו מעלים מדעתנו²⁷⁶. צורי מאשש דבריו בעזרת מובאות כגון: "רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: כל מקום שנאמר דיבור חידוש מקרא"²⁷⁷ או: "אמד רבי יוסי סוטה לחידושה יצאת"²⁷⁸. צורי מאריך בהוכחות נוספות ומסיים את חלק המבוא שהגיע לידינו במלים:

All this goes to show that the Rabbis of the Talmud were not unaware of this idiosyncrasy of the Pentateuch in adducing only laws which contained some innovation, and of the peculiar character of many of the legal regulations which have been

272 השוו למשל: ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים תשי"ט, עמ' 39-3.

273 השוו: M.A. Friedman, *Jewish Marriage in Palestine*, Tel-Aviv and New-York 1980, vol. 1 pp. 379-391.

274 מדבריו אלה עולה כי הוא תומך בגישה הרואה במדרש ההלכה 'מדרש סומך' ולא 'מדרש יוצר', כלומר מדרש המסמך הלכה ידועה על מלות הכתוב, ולא מדרש היוצר מן הכתוב הלכות חדשות. לסיכום הגישות השונות בעניין זה ראו: אלון, לעיל הע' 7, בעמ' 243-246.

275 רעיון זה העלה צורי כבר בספרו 'רבי עקיבה' (נספח, מס' 10, בעמ' 242-246), שם הוא עומד בייחוד על כך שהמשנה היא אמצעי עזר לזכרון ההלכות המרובות. והשוו: אלבק, לעיל הע' 272, בעמ' 40-41.

276 צורי מדגים זאת ע"י שימוש במשנה הראשונה של מסכת קידושין, המציינת שהאשה "קונה את עצמה במיתת הבעל". לדבריו, עניין בסיסי זה אינו מוזכר במפורש בתורה, אך הוא נלמד מחוקיה האוסרים על כהן גדול לשאת אלמנה או הזדושים ממנה להתייכם וכו'.

277 תלמוד ירושלמי מכות ב ו, לא ע"ד.

278 תלמוד ירושלמי סוטה ג א, יח ע"ג.

transmitted to us from ancient times; and many other remarks could be quoted from them to the same effect. Some even found a hint of this idea in the Pentateuch itself.

את החלק הקרוי 'Chronological Background' פותח צורי בסקירת מערכות החוק של העולם הקדום וחלוקתן לתקופות. לדבריו, שתי מערכות חוק השפיעו במיוחד על המשפט העברי: חוקי חמורבי והמשפט היווני, זאת בניגוד לחוקרים הרואים במשפט הרומי גורם בעל השפעה דומיננטית על המשפט העברי. לדבריו, נהנו היהודים מאוטונומיה שיפוטית בזמן השלטון הרומי ועל כן כמעט לא הושפעו מן המשפט הרומי.²⁷⁹

בהמשך עובר צורי לתיארוך החלקים המשפטיים של המקרא. לראשונה מוצאים אנו בדבריו קבלה בדורה של מסקנות המחקר הביקורתי של המקרא. צורי מקבל את החלוקה של התורה לארבעה מקורות שנוצרו בזמנים שונים ומכילים מגמות שונות, והמקור המשפטי הקדום ביותר הוא 'ספר הברית' שבשמות פרקים כא-כב.²⁸⁰ צורי עוסק גם בשלבים הבאים של יצירת המשפט העברי בתקופת שיבת ציון וימי הבית השני, תקופה אותה הוא מכנה 'תור הזהב של המשפט העברי'.²⁸¹ בתקופה זו נכתבו ספרי המקרא הבאים: אסתר, נחמיה, עזרא, ישעיהו השני, מלאכי, יונה, דברי הימים. להוכחת טענתו בדבר זמנם של ספרים אלה הוא מצביע על קשרים לשוניים שונים. מעניינת יותר טענתו בדבר הקשר שבין המשנה הקדומה, שיסודותיה לדבריו באנשי כנסת הגדולה הקרובים בזמנם לזמן כתיבת ספרי המקרא המאוחרים, לבין לשונם של ספרי המקרא הללו. הוא מנתח מלים מן המשניות הראשונות של מסכת אבות ומראה את קיומן בספרי המקרא המאוחרים בלבד: כך, לדבריו, השורשים קב"ל, כנ"ס והי"ה.²⁸²

רסיסי רעיונות אלה היו אמורים להתפתח לספר מבוא רב־היקף, שאת תוכנו יכולים אנו לשער בעזרת רסיסים אלה, אלא שרעיון זה לא התממש והספר לא יצא מעולם. נראה שבסוף 1941 או ראשית 1942 הפסיק צורי את כתיבתו, והיזמים ובראשם שמואל לנדמן, נתיאשו מלראות את החיבור יוצא לאור, אולי

279 ראו לעיל הערות 149, 270.

280 השוו: אנציקלופדיה מקראית כרך ה, עמ' 624 ועמ' 1087-1091.

281 נראה שמקור זה עמד לרשות לנדמן כאשר כתב בהספרו האנגלי על צורי, לעיל הע' 12 בעמ' 10, כי "His favourite period in Jewish History was the revival of Jewish national life after the return from Babylon".

282 רומה שלגבי שני השורשים האחרונים טעה צורי. שורשים אלה קיימים אף בספרי מקרא קדומים יותר.

בשל מצבו הבריאותי הרופף של צורי. אופיו של צורי, שאותו ראינו לאורך התחנות השונות שנסקרו כאן, זה שגרם לו להתפרס על מרחב ידע גדול ולהעלות השערות שונות ומשונות שאינן מתכנסות לכדי רעיון מסודר, הוא שהיה בעוכריו גם כאן. ניכר שהמשימה של כתיבת ספר מבוא מסודר למשפט העברי לא היתה על פי מידותיו. בכך כבר הכיר שמואל לנדמן כאשר כתב ב-1942 לדוד דאובה²⁸³ על דבר הצורך בספר מבוא חדש למשפט העברי משום שדבריו של צורי הם "מפוזרים מדי".

"נאמנים פצעו אוהב". לנדמן מרחיב בחסרונו זה של ידידו ורבו בסיום ההספד שכתב עליו²⁸⁴:

קשה היה לו לצמצם את עצמו, להתגבר על שפע הכחות שהיו תוססים בו. חוסר כח הצמצום ניכר גם בספריו, שברובם יהיו מקור למחקר ולא ספרי לימוד. למה היה צורי דומה? למפל מים חזק, שאין גבול לשטפו. לדאבונו [כצ"ל: לדאבונו], לא נמצא מדסן למפל מים זה, ולא היה מי שיוציא ממעין חכמה רב זה את הברכה הרבה שהיתה אצורה בקרבו. חבל שלא הצלחנו לנצל כהלכה אוצר תורה זה ורוב עשרו – לטובת האומה ותורת המשפט העברי.

בחסרונותיו של צורי הכיר גם תלמידו ומעריצו הגדול יעקב קופל מיקלישנסקי, ובדבריו ראוי לסיים את סקירתנו²⁸⁵:

אמרו על צורי שרבי כשרונותיו הוא בעוכריו. המון ידיעותיו ורעיונותיו מתרצצים ונדחקים, וכל אחד מהם רוצה לצאת לעולם תחילה. וכשהסופר פותח את מעיניו כולם מתפרצים החוצה ברעש ובחזקה עד אשר מן הנמנע להחזיק ולהשליט עליהם משמעת וסדר. במדה ידועה צדקה בקורת זו. חסרים אמנם לכתביו של צורי משקל ומתינות בהרצאת הדברים ותכופות אין סדר למשנתו. חריפות ובקיאיות משמשות בערבוביה, ויש והקורא

283 לעיל הע' 249. והשוו: 'רב צעיר', לעיל הע' 9, בעמ' 270: "סתם יוריסטן אף מי שיודע ומבין ספרות עברית לא ימצא בספרי צורי ידיו ורגליו, אלא אם כן מלא כרסו אף הוא בש"ס ופוסקים כמוהו".

284 לעיל הע' 12, בעמ' 5. בהספד האנגלי הנוכח בהערה שם, בעמ' 11, מנגיד לנדמן את צורי לאחד העם אשר כן הצליח ברוב כשרונו לדחוס לחיבור של עשרה עמודים עולם ידע הלכות מן המקרא, התלמוד והידע הכלל אנושי.

בדברו על היות צורי 'מפל מים' שהיה צורך לנצלו להפקת ידע שימושי הוא עושה השוואה לניצול מפלי מים להפקת חשמל, "כפי שעשה רוטנברג בפלשתינה"... דברים דומים לגבי אי יכולתו של צורי "לצמצם את עצמו בנושא אחד" כתב 'רב צעיר', שם.

285 לעיל הע' 3 בעמ' 348-349.

מתחיל תועה ואובד במהלך המחשבה. נוסף על זה ניכר בעריכת ספריו חפזון ידוע, כאילו חש המחבר שלא יאריך ימים ודחוף היה להחיש ולהאיץ בעבודתו.

5. במקום סיכום: צורי וגולאק

בבמה מקומות לאורך המאמר ערכתי השוואות בין יעקב שמואל צורי ואשר גולאק²⁸⁶. השוואה זו מתבקשת ולו משום שמדובר בשני חוקרי המשפט העברי הפעילים ביותר במחצית הראשונה של המאה העשרים. שניהם חיו 59 שנים ושנות חייהם כמעט חופפות הן: צורי חי בין השנים 1884-1943 וגולאק בין השנים 1881-1940²⁸⁷. לטעמי, עדיין לא נעשה ניתוח מדוקדק של דרך מחקרו של גולאק והמהפכים המחקריים שעבר²⁸⁸, אך ברור שהוא מוכר כחוקר הבולט ביותר בתקופתו²⁸⁹. כשלעצמי סבורני שאכן כך הדבר, וגולאק הוא חוקר המשפט העברי החשוב ביותר שחי במחצית הראשונה של המאה העשרים, ועל כן ראוי להעמיר לצד מפעלו את מפעלו של צורי, חוקר שבניגוד לקודמו כמעט איננו ידוע²⁹⁰.

286 ראו הערות: 113, 138, 149, 170, 171, 176, 191, 198, 221, 237, 270 בגוף ההערות ובגוף הטקסט שלידן.

287 אם כי יש לומר שאם בכלל דרכיהם הצטלבו, הרי שהיה זה לתקופה קצרה בלבד בסניף 'חברת המשפט העברי' בירושלים. מדובר בתקופה שבין עלייתו של גולאק לארץ ב-1926 ובין יציאת צורי מן הארץ באותה שנה או בזו שלאחריה. ראו לעיל הע' 44.

288 ראו בינתיים: המאמרים של אנגלרד ואלון המוזכרים לעיל בהע' 171 ודבריו של לחובסקי, לעיל הע' 138. וראו עוד: ש' אסף, "לזכרו של הפרופסור אשר גולאק", הארץ, ד' ניסן ת"ש, 12.4.1940 (פורסם שנית בתוך: מאה שנה להולדתו של אשר גולאק ז"ל, יום עיון לזכרו, ירושלים תשמ"א, עמ' 5-1); א"ז פינק, "הפרופ' ד"ר יהודה ליב אשר גולאק ז"ל", יבנה, ג (תש"ב), עמ' 1-9. ככוונתי לשוב ולעסוק בהרחבה בגולאק ובמפעלו המחקרי במקום אחר.

289 ראו: אלבק, לעיל הע' 8, בעמ' 18. גם כשהוא מכחיר את גולאק לחוקר החשוב ביותר שפעל במחצית הראשונה של המאה העשרים הוא לא חושך ממנו את שבט ביקורתו. בין היתר: "סדורי המשפט העברי" אינו מחקר מדעי או סיכום של מחקר מדעי, ואילו הספרים המאוחרים יותר הם מחקרים "מקוטעים ומקריים ביותר, ולא הגיע בהם לשום מסקנות חשובות בשביל הבנת המשפט העברי בחלמוד ולא העמיד בעיות חשובות וודאי שלא מצא פתרון לבעיות גדולות".

290 ברור שהעובדה כי גולאק היה ראשון מורי המשפט באוניברסיטה העברית והקים שם תלמידים מסייעת גם היא לבולטות הניכרת של מפעלו. לנדמן, בהגזמה אופיינית, ניסה להעמיד את מורו מעל גולאק ולהשוותו לרב הרצוג. ראו בהספרו האנגלי, לעיל הע' 12, בעמ' 5 כשהוא מדבר על 'משפט התלמוד': 'Julak's (sic) Foundations of Hebrew Law' is the only work which can be compared with that of Zuri, but Zuri's knowledge of Talmudic authorities is far greater. Dr. Herzog's book in

מבין ההשוואות אשר נערכו בין השניים לאורך מאמר זה, המעניינת והחשובה ביותר היא זו העוסקת במהפכים ההפוכים שאירעו במטרות מחקריהם: גולאק החל במחקר שמטרתו יישומית, ועל כן בחר בספרות ההלכתית הבתר תלמודית לעמוד במוקד ספרו 'יסודי המשפט העברי', אך לאחר מכן פנה למחקר עיוני המתמקד במקורות התלמודיים ובהשוואתם למשפט המזרח הקדום ולמשפט ההלניסטי-מצרי²⁹¹. ואילו צורי הלך בדרך ההפוכה: מחקריו הראשונים הם עיוניים בעיקרם ועוסקים במקורות התלמודיים – בתולדות החכמים, באסכולות השונות, ברכי החשיבה התלמודית וב'משפט התלמוד', ומחקריו המאוחרים יותר הם בעלי מטרות יישומיות מוצהרות ולכן מבוססים בעיקר על ספרות הפוסקים והשו"ת²⁹².

בפרק השלישי של מאמר זה רגתי במטרתו זו של צורי. במאמרו ב'כמישור' (נספח, מס' 32), הנזכר שם, תוקף במרומז צורי את אשר גולאק ואת שמחה אסף, בכך שהוא תוקף את האוניברסיטה העברית, אשר אינה עושה דבר למען החייאת המשפט העברי:

אף באוניברסיטה העברית אנו רואים, שהעבודה העיקרית בה התופסת מקום בראש מוקדשת לברור כתבי יד ולקביעת נוסחאות של תעודות מתקופת התלמוד והגאונים ולעומת זה אין היא מראה כל השתדלות לגלות את הערכים הרוחניים והתרבותיים הסמוכים בתעודות האלה, העלולים, אם נצליח לעמוד עליהם כראוי, להיות לגורמים משפיעים ולכחות מניעים בחייו ובהי שלנו בארץ.

דומה, שהביקורת מופנת כלפי חוקרי המשפט העברי שניהנו באוניברסיטה העברית: כלפי גולאק, שעסק בבירור "נוסחאות של תעודות מתקופת התלמוד" בספרו הגרמני משנת 1935²⁹³, וכלפי אסף, שמפעלו המרכזי במחקר ובהוראה

English on 'Institutions of Jewish Law' is the only book in English which deals with the subject on similar lines".

291 ראו בייחוד הע' 176. הסברים למהפך ניתנו ע"י לחובסקי, לעיל הע' 138. אנגלרד, לעיל הע' 171, בעמ' 49-50, עמד גם הוא על המהפך שחל בדרכו המחקרית של גולאק. בתגובה טען אלון, לעיל הע' 171, בעמ' 103-107, שמדובר במהלך מובנה וגם מחקריו המאוחרים של גולאק נכתבו במטרה יישומית. למרות זאת, במאמרו המאוחר יותר של אלון (המוזכר בהערה שם, בעמ' ט-י), הוא מביא רק דברים של גולאק מתחילת שנות העשרים כדי להוכיח שלמחקרו היו מטרות יישומיות.

292 ראו בייחוד פרקים 4, 14. יוצא מן הכלל הוא ספרו האחרון 'ההיפותיק', וראו לעיל הע' 166. שלב ביניים בעיסוקו של צורי הוא מפעלו על המשפט הצבורי העברי, אשר גם אם הוא היסטורי בעיקרו איננו חף ממטרות יישומיות. ראו לעיל פרק 4.

Das Urkundenwesen im Talmud, im Lichte der griechische-ägyptischen Papyri 293

צמיחי רדזינר: "תלמיד חכם שלא נספד כהלכה"

באוניברסיטה העברית עסק בכתבי הגאונים²⁹⁴. עיסוקם זה נחשב בעיניו לעיסוק תיאורטי שאינו תורם להחייאת המשפט העברי. זאת בעוד שצורי בשנים אלה הקדיש את מירב מרצו לחקר המשפט העברי במגמה יישומית, אשר גולת הכותרת שלה היא מפעלו הקודיפיקטיבי, מפעל שגולאק עצמו, ב'גלגולו' הקודם, קרא לפיתוחו (ראה לעיל פרק 14).

המתח שבין צורי וגולאק עולה גם במקומות אחרים בכתביו המאוחרים של הראשון. בעוד שגולאק, למיטב ידיעתי, אינו מזכיר את צורי ולו פעם אחת, למרות שקשה להאמין שלא הכיר את כתביו²⁹⁵, הרי שצורי מזכיר את גולאק מספר פעמים ותוקף אותו בחריפות, ובייחוד את ספרו האחרון 'החיוב ושעבודיו'²⁹⁶. כך, בספרו 'חוק מתעסק שלא ברשות' (נספח, מס' 19)²⁹⁷ כותב צורי ביחס לניתוחו של גולאק את דין 'המתעסק בנכסי חברו', כי "כמעט כל מה שאמר בזה מתנגד בהחלט אל המצב כמו שהוא לאמתו", כי תיאורו "מוטעה מתחלתו ועד סופו", ו"גם יתר משפטיו שם בענין זה לא נכונים בהחלט" ועוד. בספרו האחרון 'ההיפותיקי' (נספח, מס' 20) מאזכר צורי את חיבורו זה של גולאק חמש פעמים (עמ' 19, 27, 37, 39, 62-65)²⁹⁸ ותמיד תוקפו במלים

und des griechischen und römischen Rechts, Jerusalem 1935. לימים תורגם הספר

לעברית בשם: השטרות בתלמוד (לעיל הע' 176). וראו לעיל הע' 71.

294 ראו לעיל הע' 40. וראו עוד: י' קלוזנר, "הרב הפרופיסור שמחה אסף: חייו ופועלו המדעית והציבורית", בתוך: מ"ד קאסוטו ואח' (עורכים), ספר אסף: קובץ מאמרי מחקר מוגש לכבוד הרב פרופ' שמחה אסף... למלאת לו ששים שנה, ירושלים תשי"ג, עמ' ז-יא; י' רפאל, "כתבי פרופ' שמחה אסף ורשימה ביבליוגרפית", שם, עמ' יב-לב.

295 וראו, באופן כללי, ביקורת על דרכו של גולאק: פ' דיקשטיין, ביקורת על "גולק, אשר. לחקר תולדות המשפט העברי בתקופת התלמוד. חלק ראשון דיני קרקעות", קריית ספר, ז (תר"ץ-תרצ"א), עמ' 329-330, בעמ' 330: "אין להתעלם מאותה הבקיאות הגדולה בכל חדרי הספרות העתיקה והחדשה, שהראה המחבר ע"י מראי המקומות וההערות המרובות בספר, ועל ידי כך ניתנה לכל קורא מעמיק לעיין גם בעבודות חכמי ישראל הקודמים בשאלות הנידונות, בדעותיהם, השערותיהם ומסקנותיהם. אבל בקשר עם זה יש לציין את זלוולו של המחבר בחקירות המדעיות של השנים האחרונות בארץ ישראל, ובחומר המחקרי המושקע באנציקלופדיות היהודיות של דורנו". והוא מביא שם מספר דוגמאות למחברים שעסקו בשאלות שהן רלוונטיות למחקרו של גולאק אך לא אוזכרו על ידו.

296 לעיל הע' 170, אך ראו גם הע' 226. יצויין שכיותר ממובן אחד דומה חיבור זה לחיבורו האחרון של צורי ההיפותיקי (נספח, מס' 20. וראו לעיל בפרק 44). לא רק מבחינת תוכנם דומים הספרים (אם כי, היפותיקי הוא רק פרק אחד – הפרק הרביעי – בספרו של גולאק) אלא גם בדרכם המחקרית: עיון במקורות תלמודיים, השוואתם למשפט היווני-מצרי (וראו לעיל הע' 270), שימוש בפירושים ועוד.

297 בעמ' 31-35. על שורש המחלוקת בסוגיה זו ראו לעיל הע' 237. צורי מתייחס לדברים שכותב גולאק בספרו הנ"ל בעמ' 107-109.

298 וראו עוד: א' ורהפטיג, ההתחייבות – תוקפה, אופיה וסוגיה, ירושלים תשס"א, עמ' 18

קשות. במיוחד מעניינים דבריו במקום האחרון שבו הוא מזכירו, כאשר הוא דוחה את הסברו של גולאק לעובדה כי במשפט העברי לא קיים איסור על חייב למכור נכסים ששעבד לנושה בחובו, בניגוד למשפט היווני-מצרי המכיל איסור שכזה. לדבריו, מעבר להבנתו המוטעית של גולאק את המקורות שבהם הוא עושה שימוש בדבריו, הרי שנימוקו (עמ' 62)²⁹⁹:

מיוסד על חזיון בודד, בעוד שעל פי דברינו מתגלה בדבר מגמה יסודית מקפת. אבל גם כשהוא לעצמו אין לטעם שהוא נותן כל יסוד. והיות והדבר נוגע לברור עקרון מקיף ומגמה רוחת במשפט העברי עלינו להכניס עצמנו בברור בטול דבריו בפרוטרוט ומכל צד.

יתכן מאוד שהתקפותיו החריפות של צורי על גולאק נובעות מן התסכול שהוא חש מחמת ההתעלמות מכתביו, בעוד שגולאק זכה למעמד רם בעולם המחקר של המשפט העברי וספריו התפרסמו הרבה יותר מספריו של צורי.

תהא אשר תהא רעתנו על מחקריו של צורי ועל רמתם. קשה להתעלם מרוחב היריעה המתקיים בהם ומן החידושים הרבים הקיימים בהם, בכמה מישורים. דבר זה בולט במיוחד על רקע מחקר המשפט העברי בן תקופתו של צורי.

ניסיתי להדאות כאן, כי ההתעלמות הכמעט מוחלטת מהם איננה מוצדקת, ולא הגיע לחכם זה שישתכח מן הלב ומדפי תולדותיהם של מחקר המשפט העברי, ובייחוד מאלה העוסקים בנסיונות להחיותו ולהפכו למשפט נוהג במדינה העברית המחודשת³⁰⁰.

והע' 8. המחבר עומד על ויכוח של צורי עם גולאק שאינו מוצג אצל צורי באופן ישיר. ויכוח נוסף עם גולאק, לגבי הכרת התלמוד בהתחייבות למכר בעתיד, מובא בחלק על דיני החוזים שבטיזט 'עקרונות המשפט העברי' המוזכר לעיל ליד הע' 269, בעמ' 2.

299 נימוקו של גולאק, שם בעמ' 37-38, מבוסס על ההבחנה בין שעבוד קרקעות ומטלטלין. לפי דין התלמוד, רק קרקעות משתעבדות לטובת הנושה משום שאי אפשר להבריחן. לכן גם ניתן לחייב למוכרן והנושה יחזור ויטרוף אותן לפי הצורך. בניגוד לכך, קשה לטרוף מטלטלין "מידי הלקוחות וטריפתם יכולה לגרום לעיכובים במשא ומתן". על כן, לא נוצר במשפט העברי איסור למכירת נכסים משועבדים. בקצרה, הסברו של צורי מבוסס על שני מרכיבים: המשפט העברי איפשר לחייב למכור נכסים משועבדים כדי שיוכל לפרוע את חובו, ולא חשש לפגיעה בנושה ובקונה בשל הרעיון ששעבוד הנכסים מכיל "יסוד פרסום", שאינו מוכר בשיטות משפט אחרות. והשוו: אלבק, "טיבו של שעבוד הנכסים וגלגוליו", בספרו המוזכר לעיל בהע' 76, בעמ' 467-477. יצוין כי אף כאן מוצאים אנו חידוש לשוני של צורי. את איסור העברת הנכסים המשועבדים הוא מכנה 'איסור זילות'. 'זילות' הוא תרגומו של צורי למונח הלטיני 'Alienatio' (שם, עמ' 19), כלומר העברת בעלות ברכוש. כנראה שצורי ביסס את חידושו הלשוני הזה על השורש הארמי 'או-ל'. וראו לעיל הע' 133.

300 לנדמן מסיים את הספדו, לעיל הע' 12, בעמ' 5, במלים אלה: "דמותו [של צורי] לא תשכח בישראל, ומפעלו בשדה המשפט העברי ישמש מקור-ברכה לדורות יבאר". דומה

נספח: ביבליוגרפיה של כתבי יעקב שמואל צורי³⁰¹

ספרים וביקורות עליהם

1. ספר רעיונות התלמוד עם מאמר תכני היריעה האנושית (חלק ראשון)³⁰², פאריס: דפוס DANZIG, תרס"ט, רעיונות התלמוד – [5], 20 דף, [6]; תכני הידיעה האנושית – 37 ע'.
2. תולדת הדרומים: ביחסיהם אל הגלילים בתקופת האמוראים, חלק א³⁰³, פאריס: דפוס DANZIG, תרע"ד. [6], 150 ע'.
- ביקורות: בן-שם, "בין יהודה לגליל", השלח לא (תרע"ה), עמ' 191-192; B. Halper, "Recent Hebraica and Judaica", *JQR*, N.S. 7 (1916-1917), pp. 422-424.
3. תולדות דרכי הלמוד בישיבות דרום, גליל, סורא ונהרדעא, חלק א³⁰⁴, ירושלים: דפוס אחדות, תרע"ד. [7], 160 ע'.
- ביקורת: B. Halper, "Recent Hebraica and Judaica", *JQR* N.S. 7 (1916-1917), pp. 422-424.
4. Rab: sein Leben und seine Anschauungen, Zurich: Buchdruckerei G. v. Ostheim, 1918. 151 p.
5. Rabbi Jochanan, der erste Amoräer Galiläas, Berlin: M. Poppelauer, 1918. 176 p.

שלא כך קרה. וראו בפרק המבוא של מאמר זה. מעניין הוא שאת הנוסח האנגלי של ההספר, המוזכר בהערה שם, מסיים לנדמן באופן שונה. לאחר שהוא קובע כי לא ידענו לנצל באופן נכון את כשרונו של צורי (ראו לעיל ליד הע' 284) הוא קובע בפסקנות: "I have no doubt that later generations will reproach Dr. Zuri generation for failure to recognise and utilise the great wealth and vastness of his genius". גם 'רב צעיר', לעיל הע' 9, מתקשה להסתיר את התפעלותו ממפעלו של צורי ולמרות הסתייגויות שונות שיש לו הוא כותב כי "כמעט שלא קם כמוהו בדורותינו" (עמ' 270) וכי "זכותו המיוחדת של צורי היא שעשה את דיני ישראל למדע, מדע המשפט, התופס חלק חשוב מן המשפט הכללי, המודרני" (עמ' 272. ההדגשה במקור).

301 רשימה ראשונה של כתבי צורי נערכה בידי משה סאנדערס ופורסמה בספרו האחרון של צורי, 'ההיפוחיק' (מס' 20 ברשימתי זו, עמ' 6-8). אני נעזרתי בעבודתו אך ערכתי כמה תיקונים והוספתי כמה פריטים שנעדרו ממנה.

302 לא הופיעו חלקים נוספים.

303 לא הופיעו חלקים נוספים.

304 לא הופיעו חלקים נוספים.

6. משפט התלמוד, ורשה: מרכז, תרפ"א-תרפ"ב. 11 כרכים.
 ספר א: 'קודמות לספר משפט התלמוד'; משפט הנפשות. תרפ"א. [2], 151;
 [1], 45 ע'
 ספר ב: משפט המשפחה, תרפ"א. 56, 123 ע'
 ספר ג: משפט הירושה, תרפ"א. [2], 24 ע'
 ספר ד: משפט הנכסים, תרפ"א. [2], 75 ע'
 ספר ה: משפט ההתחיבות, תרפ"א. [3], 156 ע'
 ספר ו: משפט העונשין, תרפ"א. 98 ע'
 ספר ז: משפט הדין, תרפ"א. 68 ע'
 ספר ח: משפט המדינה, תרפ"ב. [2], 71 ע'
 ספר ט: משפט החברה, תרפ"ב. [2], 23 ע'
 ספר י: משפט הכהנים, תרפ"ב. [2], 41 ע'
 ספר יא: משפט המקדש, תרפ"ב. [2], 53 ע'
 ביקורות: פ' ריקשטיין, "המשפט התלמודי", הארץ ד תמוז תרפ"ב,
 30.1.1922; פ' ריקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי א
 (תרפ"ו), עמ' 157-158, *REJ*, A. Back, "Revue Bibliographique",
 I.H. Levinthal, (1927), pp. 107-108 (על שבעה חלקים ראשונים);
 "Survey of Recent Works on Jewish Jurisprudence", *JQR*, N.S.
 18 (1927-1928), pp. 59-79, in pp. 66-70.
7. תרבות הרומים, ורשה: מרכז, תרפ"ד. [2], 288 ע'.
8. השפוט על לא ריב במשפט העברי, ירושלים: הסולל, תרפ"ד. 22 ע'.
 ביקורת: פ' ריקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי, א
 (תרפ"ו), עמ' 158.
9. רב אשי, ירושלים: ספריה לביוגרפיות תלמודיות (דפוס נ' קדאנעבערג,
 בילגוריי), תרפ"ד. [1], 129, [5] ע'.
10. רבי עקיבה, ירושלים: ספריה לביוגרפיות תלמודיות (דפוס מוריה עץ-הדר
 שינבויים), תרפ"ד. [1], 288, VIII ע'.
11. רב, ירושלים: ספריה ביוגרפית-תלמודית (דפוס ציון דוהלר), תרפ"ה. [6],
 394 ע'.
- ביקורת: פ' ריקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי, א
 (תרפ"ו), עמ' 158.
12. רבי יוסי בר חנינא מקסרין, ירושלים: ספריה ביוגרפית-תלמודית (דפוס
 ציון), תרפ"ו. [6], VII, 194 ע'.

13. תולדות המשפט הצבורי העברי: כרך א – שלטון הנשיאות והועד
א. ספר ראשון: תקופת התלמוד: מבוא, כוללות, פאריס: דפוס
IMPRIMERIE D'ART VOLTAIRE, תרצ"א. [6], 354, [1] ע'.
ביקורות: ש' קרויס, "י"ש צורי, תולדות המשפט הצבורי", הצופה לחכמת
ישראל, טו (תרצ"א), עמ' 320-324; פ' דיקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית",
המשפט העברי, ד (תרצ"ג), עמ' 170-174.³⁰⁵
ב. ספר שני: תקופת רבי יהודה הנשיא, פאריס: דפוס
IMPRIMERIE D'ART VOLTAIRE, תרצ"א. [5], 173, [1] ע'.
ביקורות: פ' דיקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי, ד
(תרצ"ג), עמ' 170-174.
ג. ספר חמישי חלק ב: ישיבות צור תחת דאשות ר' חייא בר אבא חבר הועד,
פריס תרצ"ב. [5], 208 ע'.³⁰⁶
ביקורות: פ' דיקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי, ד
(תרצ"ג), עמ' 170-174.
ד. ספר שלישי חלק א: תקופת רבן גמליאל ברבי הנשיא III, תקופת ר'
יהודה הנשיא II, לונדון: דפוס "נרודיצקי, תרצ"ג. [6], 253, [1] ע' (בסוף
הספר ישנו נספח: "היחס בין ספרי זוטא ובין ר' אליעזר בן יעקב ור"ש
בצידון").
ביקורות: פ' דיקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי, ה
(תרצ"ז), עמ' 284.
ה. ספר שלישי חלק ב: תקופת רבן גמליאל ברבי הנשיא III, תקופת ר'
יהודה הנשיא II, ישיבת ר' חנינא בר חמא בצפורי, לונדון: הוצאת אורים
(דפוס "נרודיצקי), תרצ"ד. 200, [8] ע'.
14. תורת המשפט האזרחי העברי: שיטת הטענות, לונדון: מ. ל. ציילינגאלד,
תרצ"ד. [1], 176, [6] ע'.
ביקורות: פ' דיקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי, ה
(תרצ"ז), עמ' 284.

305 בתיקי שמואל לגרמן שבאצ"מ, תיק A226/64(3), מצויה טיוטת ביקורת בצרפתית שכתב
בנימין אקצין, לימים פרופסור למשפטים ולמדעי המדינה באוניברסיטה העברית, על ספר
זה. למיטב ידיעתי, ביקורת זו לא פורסמה מעולם.

306 ספר זה לא מצאתי בשום ספריה בארץ ובעולם, אבל תוכנו מפורט בבקורתו של דיקשטיין
(עמ' 172-173) ופרטיו נרשמו ע"י סאגרערס ברשימתו.

15. תורת המשפט האזרחי העברי: הערעורים (על תוזים ויתר מעשים והעסקים המשפטיים), חלק ראשון, לונדון: הוצאת אורים (דפוס י' נרודיצקי), תרצ"ה. [8], 248 ע'.
- ביקורת: פ' דיקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי, ה (תרצ"ז), עמ' 284.
16. תורת המשפט האזרחי העברי: משפט הנזיקין, חלק א, לונדון: הוצאת אורים (דפוס י' נרודיצקי), תרצ"ז. [3], 356 ע'.
- ביקורת: פ' דיקשטיין, "השקפה ביבליוגרפית", המשפט העברי, ה (תרצ"ז), עמ' 284.
17. תולדות המשפט הצבורי העברי: שלטון ראשות הגולה והשיבות: תקופת רב נחמן בר יצחק ראש הכלה וראש הישיבה (ד"א פ' – ד"א קט"ו: 320-355), תל אביב: מצפה (דפוס אחדות), תרצ"ט. [2], 256, [4] ע'.
- ביקורת: מ"ד יודלביץ, "בקרת", סיני, ד (תרצ"ט), עמ' תרכח-תרלא.
18. עריכת המשפט העברי (לשם הכנה והצעה): חוק חברת השותפות, עם תורת המשפט העברי – חברת השותפות, לונדון: הוצאת החברה למחקר ולעריכת המשפט העברי (דפוס י' נרודיצקי), ת"ש. XVIII, 195, [1] ע'.
19. עריכת המשפט העברי (לשם הכנה והצעה): חוק מתעסק שלא ברשות, עם תורת המשפט העברי – מתעסק שלא ברשות, לונדון: הוצאת החברה למחקר ולעריכת המשפט העברי (דפוס י' נרודיצקי), תש"א. [1], 103 ע'.
20. תורת המשפט האזרחי העברי: ההיפותיקי: א. אחריות כל הנכסים. ב. שעבוד כל הנכסים, לונדון: הוצאת החברה למחקר ולעריכת המשפט העברי והוצאת אורים (דפוס י' נרודיצקי), תש"ד. [1], 79, [3] ע'.

מאמרים³⁰⁷

21. "דרכי הלימוד בקסריין", שערי ציון, ב (תרפ"ב), חוברת ז-ח, דפים יד-טו; חוב' יב, דף יג.

³⁰⁷ רשימה זו אינה כוללת מאמרים בעיתונות היומית. כך למשל, כתב צורי מאמרים רבים בעיתון היומי 'דאר היום' לאורך שנת תרפ"ג, בהם סיכומי הרצאותיו של עליאש בגליונות: קמד, רה, רו, תחת הכותרת 'החברה למשפט עברי' או 'חברת המשפט העברי'. סיכומי ההרצאות פורסמו בכרך א של 'המשפט העברי' ואליהן מתייחס דיקשטיין שהובא לעיל בהע' 28. מעבר לכך, פרסם שם מאמרים שהכילו בעיקר נושאים שאח"כ התפרסמו בספריו. למשל, רעיונותיו על רב התפרסמו בעיתון לאורך שנת תרפ"ג.

ידוע לנו על מאמר נוסף של צורי שהיה אמור להתפרסם, אך לא כך קרה בסופו של דבר. ראו לעיל הע' 269.

עמיחי רדזינר: "הלמיד חכם שלא נספר כהלכה"

22. "הערכת הדברים אצל ר' עקיבא", שערי ציון, ג (תרפ"ג), חוברת א-ב, דפים יג-יד.
23. "רבי יהודה בר אילעי החסיד", שערי ציון, ג (תרפ"ג), חוברת ג-ד, דפים יב-יג.
24. "תורת המדות של ר' יונתן בן אלעזר מבית גוברין", שערי ציון, ג (תרפ"ג), חוברת ה-ו, דפים יג-יד; חוברת ט-י, דפים יג-יד.
25. "תפילת הגלילים", בתוך: א' צפרוני (עורך), ספר זכרון ליוכל השבעים של אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ, ת"א תרפ"ד, עמ' 50-54.
26. "תרבות התורה בערי החוף", שערי ציון, ה (תרפ"ה), חוברת ה-ז, דפים יח-יט³⁰⁸.
27. "נהיגת החקים במקום ובזמן במשפט העברי", המשפט העברי, א (תרפ"ו), עמ' 95-103.
28. "שתי נקודות מבט על הבעלות במשפט העברי – תמצית הרצאה שנקראה בישיבת סניף חברת המשפט העברי בירושלים", המשפט העברי, א (תרפ"ו), עמ' 203-204.
29. "הסדרות המשפחה – חקידה סוציולוגית במשפט העברי", המשפט העברי, ד (תרצ"ג), עמ' 1-25.
30. "רבי הונא בר אבין הכהן ספרא דסידרא", סיני, א (תרצ"ח), עמ' תמ-תנט.
31. "התפקידים בועד – ר' אמי ור' אסי", סיני, ו (ת"ש), עמ' כו-לה; קצג-רא.
32. "להחיות המשפט העברי", במישור, א, י (29.3.1940), עמ' ד-ה.
33. "ההחשבה החוקית במשפט העברי", ספר היוכל לד"ר ב"מ לוין (י"ל הכהן פישמן, עורך), ירושלים ת"ש, עמ' קעד-קצה.
34. "יסודות השלטון הצבורי העברי", סיני, יב (תש"ג), עמ' שצד-תב.

308 בסוף כרך זה מופיעה מודעה: "ספריה לביוגרפיות תלמודיות מאת החכם המצוין מאר מר י.ש. צורי. יצאו לאור: רבי עקיבה... רב אשי... רב יוסי בר חנינא... להשיגם בירושלים עפ"י הכתבת: י.ש. צורי או ע"י מערכת 'שערי ציון'. אנו מוצאים לנכון להעיר את לב הקוראים על הערך הרב להביוגרפיות של הספריה הזאת, שעשו רושם גדול וכביר בעולם התורני והמדעי. המערכת."

